

Josep PERARNAU I ESPELT

NOVES DADES SOBRE MANUSCRITS
,ESPIRITUALS' D'ARNAU DE VILANOVA*

En preparar l'edició crítica dels dos texts d'Arnau de Vilanova, *Alphabetum catholicorum ad inclitum dominum regem Aragonum pro filiis erudiendis in ele-*

*En aquestes pàgines utilitzem les abreviacions o sigles següents:

«AFH» = «Archivum Franciscanum Historicum», vols. Iss, Quaracchi / Grottaferrata 1908 ss.

«ATCA» = «Arxiu de Textos Catalans Antics», vols. Iss., Barcelona 1982 ss.

«AVOThO III» = *Arnaldi de Villanova opera theologica omnia. III. Introductio in librum De semine scripturarum. Allocutio de significatione nominis tetragrammaton*, curante Josep PERARNAU, Barcinone-Romae 2004.

«AVOThO IV» = *Arnaldi de Villanova opera theologica omnia. IV. Alphabetum catholicorum ad inclitum dominum regem Aragonum pro filiis erudiendis in elementis catholicae fidei, Tractatus de prudentia, catholicorum scholarium*, curantibus Josep PERARNAU et Marcel COROMINES, Barcinone-Romae 2007.

BAV = Biblioteca Apostòlica Vaticana. Ciutat del Vaticà.

BURGER = Wilhelm BURGER, *Römische Beiträge zur Geschichte der Katechese im Mittelalter*, dins «Römische Quartalschrift», 21 (1907/2), 173-194.

Joaquim CARRERAS ARTAU 1948 = *Del epistolario espiritual de Arnau de Vilanova*, dins «Estudios Franciscanos», 49 (1948), 79-94, 392-403.

Joaquim CARRERAS ARTAU 1950 = *L'epistolari d'Arnau de Vilanova* (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, 10), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1960, 26-27.

«CGMBPF» = *Catalogue Général des Manuscrits des Bibliothèques Publiques de France*, París 1861.

GRAZIANO DI SANTA TERESA = GRAZIANO DI SANTA TERESA, *Il "Tractatus de prudentia catholicorum scholarium" di Arnaldo de Villanova*, «Divinitas», XI (1967 = «Miscellanea André Combes»), 821/425-844/448.

LERNER = Robert E. LERNER, *The Prophetic Manuscripts of the "Renaissance Magus" Pierleone of Spoleto*, dins *Il profetismo gioachimita tra Quattrocento e Cinquecento*. «Atti del III Convegno Internazionale di Studi Gioachimiti (S. Giovanni in Fiore, 17-21 settembre 1989), a cura di Gian-Luca POTESTÀ, Genova, Marietti 1991, 97-116.

MAIER = Anneliese MAIER, *Codices Burghesiani Bibliothecae Vaticanae* (Studi e testi, 170), Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana 1952, 261-263.

MANSELLI = Raoul MANSELLI, *La religiosità d'Arnaldo da Villanova*, dins «Bulletino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano», LXII (1951), 1-100.

MESINI = Candido MESINI, *Il "Tractatus de prudentia catholicorum scholarium" di Arnaldo de Villanova*, dins «Apollinaris», LII (1979), 305-328.

NADAL = Joan NADAL, *Arnaldi de Villanova tractatus octo in graecum sermonem versi* (Scripta Spirituality, II), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2002.

PERARNAU = Josep PERARNAU I ESPELT, *Tractats espirituals d'Arnau de Vilanova en manuscrits de la University Library de Cambridge*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXV (2006), 443-451.

POU I MARTÍ = Josep M. POU I MARTÍ, *Visionarios, beguinos y fratercelos catalanes (siglos XIII-XV)*, Vic, Editorial Franciscana 1930; nova edició a cura d'Albert HAUF I VALLS, Alacant, Fundació Gil Albert 1996.

mentis catholice fidei i Tractatus de prudentia catholicorum scholarium, per a les *Arnaldi de Villanova opera Theologica Omnia* (AVOThO, IV)¹ he hagut d'estar contínuament en contacte amb els manuscrits de la Baixa Edat Mitjana que n'han conservades còpies, i aquest contacte m'ha fet adonar que alguns d'aquells volums manuscrits, o no han estat fins ara descrits amb detall (cas, per exemple, dels dos de Saint-Omer) o que, havent-ho estat, i ben satisfactòriament, un servidor, pel fet d'haver-hi hagut d'estar en contacte, podia afegir qualque notícia a la donada en llur descripció (cas, per exemple, del Vat. Borgh. 205, fa una cinquantena d'anys descrit per Anneliese Maier, d'aquella forma tan qualificada que calia a fi que una descripció de manuscrits fos publicada en volum per la Biblioteca Apostòlica Vaticana).² I com que la descripció o l'enriquiment de dades sobre un manuscrit, per minsos que siguin, són sempre una informació substantiva, he considerat que era justificada la present aportació al coneixement de l'herència manuscrita dels texts ,espirituals' d'Arnau de Vilanova. Declaro, doncs, a fi que resulti ben clar, que no pretenc d'oferir ací una nova descripció de cap manuscrit (potser l'única excepció podrien ésser els dos de Saint-Omer), ans només notícies o hipòtesis sobre ells.

D'acord amb el detall que aquestes pàgines han nascut del contacte amb els manuscrits necessaris per a l'edició crítica d'AVOThO IV; amb el detall que en el dit volum es publica l'*Alphabetum catholicorum ad inclitum dominum regem Aragonum pro filiis erudiendis in elementis catholicae fidei*; i que la història d'aquest text és relativament llarga, la seqüència dels manuscrits en les pàgines següents serà la que en aquest moment sembla haver estat la del text, amb les seves quatre passes, cada una de les quals correspon a un o més manuscrits, algun dels quals és ací objecte d'ulterior informació; en algun cas, aquesta ulterior informació fa referència a la totalitat del volum, com si fos una nova descripció; d'altres vegades n'hi ha prou amb consignar les noves dades que enriqueixen la descripció ja publicada; també es dona el cas, en què, en comptes de tenir tot un volum amb còpies d'Arnau de Vila-

1. Publicat dins el «Corpus Scriptorum Cataloniae», Series A: SCRIPTORES, Barcelona-Roma, Institut d'Estudis Catalans, Facultat de Teologia de Catalunya, Scuola Superiore di Studi Medievali e Francescani 2007, 264 pp., i sota el patronatge de l'«Union Académique Internationale», dins el seu «Corpus Philosophorum Medii Aevi».

2. Anneliese MAIER donà una primera descripció del dit manuscrit sota el títol *Handschriftliches über Arnaldus de Villanova und Petrus Ioannis Olivi*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», XXI (1948), 55-66 i de forma més resumida dins *Codices Burghesiani Bibliothecae Vaticanae* (Studi e Testi, 170), Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostòlica Vaticana 1952, 261-263; la mateixa autora pogué documentar la tramesa del dit volum d'Avinyó a Roma, gràcies a la llista conservada en el Vat. Borgh 390, f. 62/59r, on l'anotació núm. 128: *De Cyrilli epistola. Apologia de versutiis theologorum et religiosorum*, correspon al volum que ens ocupa, segons ella mateixa exposa dins *Der letzte Katalog der päpstlichen Bibliothek von Avignon (1594)* (Sussidi eruditi, 4), Roma, Edizioni di Storia e Letteratura 1952, 40, núm. 128.

nova, algun dels seus escrits es troba com a fascicle solitari dins un conjunt factici.

En el primer cas, ni que només fos per la facilitat que em proporcionava el fet d'ésser-ne l'autor i per tant, el de conèixer-la amb detall, la metodologia de la descripció s'ha inspirat en la que, anys ha, un servidor mateix vaig elaborar per als dos volums de *Els manuscrits lul·lians medievals de la "Bayerische Staatsbibliothek" de Munic. I. Volums amb textos catalans*. Apèndix: *Inventari d'obres lul·lianes en català* (Studia, Textus, Subsidia, III), Barcelona, Facultat de Teologia 1982, pp. 10-16. En l'altre (cas, per exemple, el de la còpia de l'*Alphabetum catholicorum...*, conservada a la Universitätsbibliothek de Frankfurt), m'he limitat a donar alguna notícia sobre aquell fascicle.

No afegeixo res a allò que he publicat recentment sobre els dos manuscrits arnaldians de University Library, de Cambridge, en *Tractats espirituals d'Arnau de Vilanova en manuscrits de la University Library de Cambridge*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXV (2006), 443- 451, però incloc aquella descripció en aquestes pàgines a fi que resultin més completes. I, quant als manuscrits arnaldians de la Biblioteca Apostòlica Vaticana, no repeteixo la descripció dedicada al Vat. lat. 3824 per a l'*Allocutio christini... d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi del text*, dins «ATCA», 11 (1992), 12-24, però no crec abusar de la meua condició d'autor si resumeixo les interessants novetats relatives al dit volum arnaldianà exposades en l'estudi introductor de les *Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia* (AVOThO, IV);³ tampoc no repeteixo la descripció del també Vat. lat. 9968, per a *L'Ars catholice philosophie (primera redacció de la Philosophia catholica et divina) d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi del text*, dins «ATCA», X (1991), 10-12.

Espero que les pàgines presents ajudin algun estudiós i, a través del seu treball, molts d'altres al coneixement d'aquell tan gran com desconegut autor, que fou Arnau de Vilanova.

D'acord amb els quatre passos en la formació del text que acabo de recordar, l'ordre de les successives informacions i els respectius manuscrits és el següent:

- redacció primitiva: Casanatense 1022;
- primer afegit a la redacció primitiva: Sydney, Nicholson 23, i els dos de Saint-Omer;
- segon afegit a la redacció primitiva: Vat., Borgh. 205 i traducció grega;
- text definitiu: Vat. lat. 3824 i la llista dels altres, de Frankfurt, Graz, Bernkastel-Kues, Cambridge, Oxford i Vat. lat. 5732.

3. Vegeu el llibre indicat en la nota 1, pp. 70-77.

Comencem, doncs, per

REDACCIÓ PRIMITIVA: CASANATENSE 1022

Descripció del manuscrit de: Josep PERARNAU, *Los manuscritos lulianos de las bibliotecas Casanatense y Angélica de Roma*, dins «Anthologica Annu», 21 (1974), 187-248, en especial 198-200; vingué un primer complement, identificant-hi els texts d'Arnau de Vilanova: *Troballa de tractats espirituals perduts d'Arnau de Vilanova*, dins «Revista Catalana de Teologia», I (1976), 489-512, en particular 494- 495 i 497-500; l'edició dels dos texts arnaldians en traducció castellana medieval, arribava amb: *Dos tratados ,espirituales' de Arnau de Vilanova en traducción castellana medieval: Dyalogus de elementis catholice fidei y De belemosina et sacrificio*, dins «Anthologica Annu», 22-23 (1975-1976), 477-630, i en edició en forma de llibre, amb el mateix títol, (Publicaciones del Instituto Español de Historia Eclesiástica, 25), Roma, Monserrato 1978, 156 pp.

La lletra de la còpia és l'específicament castellana contemporània, quatre pàgines de la qual són reproduïdes en el llibre de Paolo EVANGELISTI, *I francescani e la costruzione di uno stato. Linguaggi politici, valori identitari, progetti di governo in area catalano-aragonesa* (Fonti e riceche, 20), Padova, Editrici Francescane 2006, entre les pàgines 192-193.

Per què aquest text correspon a la redacció més primitiva de l'opuscle, que després (ja a Sidney i a Saint-Omer) portarà el títol de *Collocutio didascalica*, més endavant (presentacions de Perusa i de Bordeus) el de *Dyalogus de elementis catholice fidei* i finalment el d'*Alphabetum catholicorum ad inclitum dominum regem Aragonum pro filiis erudiendis in elementis catholicae fidei*?

Prescindim ara del detall que el ms. romà no ha conservat el títol, perquè podria ésser una manera d'evitar problemes; allò que és important és l'expressió, amb la qual acaba:

«Pues a Él sea dada gloria e loor enn los syglos de los syglos, es a saber, agora e en todos tiempos, amén. Laudetur Christus. Deo grasçias» (pp. 602 i 126, respectivament de la publicació inicial, anys 1975-1976 i 1978, líns. 1066-1069, i d'AVOTHO IV, 204).

Fixem-nos que en aquesta traducció, la doxologia fa realment de tal, perquè posa punt final al text. Però resulta que en el text llatí definitiu de l'*Alphabetum catholicorum*, la doxologia s'ha conservat:

«Ipsi ergo sit laus et gloria in secula seculorum» (edició d'AVOTHO IV, 144, lín. 831),

però ja no compleix la seva funció, car el text de l'opuscle prossegueix més de cent-cinquanta línies (832-989).

No crec que hi pugui haver dubte que el text més primitiu de l'escrit arnaldí era bàsicament tal com s'ha conservat en la traducció castellana.⁴ Però malgrat aquesta afirmació hi ha un problema, que només podria ésser solucionat amb una posterior anàlisi filològica; sabent com sabem (cf. les pàgines prèvies al text castellà medieval de l'*Alphabetum catholicorum* en AVOTHO IV, 180-183) que el text del *Símbol de la fe* (184-185), el del *Pare nostre* (188) i el dels *Deu manaments* (197) són propis de la traducció castellana i no tenen paral·lel ni en l'original llatí ni en la traducció grega, cal preguntar-se si en l'original més primitiu aquests tres fragments formaven part de l'opuscle tal com isqué de les mans de mestre Arnau, o si, per contra, foren afegits (i, encara, si ho foren directament a la traducció castellana pel traductor o pel copista, o si ho haurien estat en aquella versió catalana que les moltes catalanades del text castellà fan suposar anterior a l'actual text castellà). Tot un ramell de problemes, als quals, ara com ara, és impossible de donar resposta, però resten oberts.

SEGONA REDACCIÓ: SYDNEY I SAINT-OMER

SYDNEY

K. V. SINCLAIR, *Descriptive Catalogue of Medieval and Renaissance Western Manuscripts in Australia*, Sydney, University Press 1969, 213- 215: [Nicholson, 23; segle XV. Itàlia, Pergamí], ff. 151r-163r; i *Manuscrits médiévaux d'origine franciscaine en Australie*, dins «AFH», LVII (1964), 370-371:

Incipit colloquutio didascalica super elementis catholice fidei

Exp.: ...in unitate spiritus sancti deus per omnia secula seculorum. AMEN. *Explicit colloquutio didascalica super elementis catholice fidei magistri Arnaldi de uilla noua phisici. Deo gratias*

ARNALDI DE VILLANOVA, *Alphabetum catholicorum, sive Tractatus de elementis catholicae fidei*.

BURGER, «Römische Quartalschrift», 21 (1907), 173ss.

BURNAM, Toronto 1996.

NADAL, Barcelona 2002

PERARNAU, AVOTHO, IV, Barcelona 2007, 87-145, lín. 851.

4. Hi hauria una possibilitat que entre les còpies actualment conegudes, una altra provinqués d'aquella redacció primitiva: em refereixo a aquella, desconeguda, a partir de la qual foren traduïts al toscà els fragments que s'integraren dins un catecisme, la *Compilacionciela...*, ara a Florència, Biblioteca Nazionale, Conv. Soppr. D. 2. 1538, presentada en el meu *Arnaldo da Villanova maestro spirituale in Toscana*, en curs de publicació dins «Studi Francescani», i en les notes prèvies als dits fragments dins AVOTHO IV (cf. nota 1, pp. 173-179). La dita possibilitat ha d'ésser esmentada perquè es dona el fet que cap dels dits fragments no fou traduït de les línies 831 ss. (la darrera correspon al text de les línies 748-773 de l'edició d'AVOTHO IV, 139-140); però no es pot aventurar res més que la possibilitat absoluta.

Ara podem afirmar que es tracta de la segona versió, consistent en el fet que al text més primitiu de les línies 1-831, tal com es troba dins AVOThO, IV, 144, lín. 831, foren afegides les línies 832- 851, conservant el títol inicial de *Collocutio didascalica*. Remarquem la manca dels articles de la fe, del *Pare nostre* i dels *Manaments*, cosa que confirmaria la suposició que les dites fórmules mancaven en la redacció més primitiva, i, tal com acabem d'hipotitzar, haurien estat afegides a la traducció castellana i, sembla, també en el text català desconegut, del qual el castellà depèn.

SAINT-OMER

Bibliothèque de l'Agglomération de Saint-Omer mss. 292 i 361

SI = Saint-Omer, Bibliothèque Municipale, ms. 292, ff. 130v-139r (antic 347).

(CGMBPF, première série, III, París 1861, 145).

Volum unitari, procedent de l'antiga abadia de Saint Bertin i enquadernat allí durant l'abadiat de Benoit de Béthune, les armes del qual encara figuren ben conservades tant al centre de la coberta com en la de la contracoberta, de 200 × 140 mm. La primera pàgina de text, en l'angle superior dret, té una xifra aràbiga: 347 (numeració antiga).

La coberta és formada per dos fragments de cartó recoberts de pell rossa, al mig de les dues cares de la qual pell hi ha l'escut abacial esmentat. Abans de l'actual enquadernació, el volum ja factici era unificat per un fragment de pergamí escrit amb lletra gòtica francesa (?) de començaments del segle XIV, encara col·locat immediatament abans de les respectives cares interiors de coberta i de contracoberta de l'enquadernació actual; en el fragment inicial, pàgina verso, podem llegir part d'un interrogatori sobre qui i quan hauria tonsurat un tal Johannes.

El llom és de la pell de la coberta, dividit en cinc seccions mitjançant quatre relligats; la primera secció porta, sobreposat el fragment de paper amb el núm. actual del volum: «292»; la segona, dins marc i amb lletres daurades: «HORO-LO / SAPIENT»; la lletra M, emmarcada dins un rombe format per marc i dibuix arabescs, en la secció terça; les quarta i cinquena, els mateixos marc i arabesc, sempre daurats, el centre del qual en comptes de lletra té una flor.

Entre els dos fragments de pergamí inicial i final hi ha en ambdues bandes un foli de paper gruixut, doblat i cosit al mig en forma de plec, que fa quatre folis, numerats amb A/B/C/D; la cara recto del primer porta de dalt a baix les següents inscripcions de mà del segle XIX: amb tinta: «Volume contenant 150 fol., / plus A B C D»; amb tinta diversa, més clara : «Nº 292, vol.»; i amb llapis: «Armes de Benoit de Béthune / abbé de St. Bertin»; els folis finals només porten cada un la majúscula corresponent, C, D. Bon estat de conservació.

Hi ha el segell de la «BIBLIOTHÈQUE / Publique / ST. OMER» (Ff. 1r, 148v).

El cos del volum és constituït per 19 quaderns de pergami (el pergami és de bona qualitat, de manera que en alguns casos, tant a la vista com al tacte, sembla vitel·la), de quatre fulls doblats seguint l'ordre de cares de carn-pell-pell-carn, etc., ara de 188 × 137 mm, car en alguna enquadració la guillotina tallà pergami i, doncs, inicialment la superfície era major; la pèrdua de la numeració de folis en la primera meitat dels plecs demostra el mal servei fet per la guillotina; les característiques dels plecs són:

1. 4 × 2: ff. 1-8: relligat normal al centre del plec, amb cordill; reclam; numeració de fulls en el plec, ai-aiiij; numeració moderna del plec, al començament, angle superior esquerre (f. 1r);

2. 4 × 2: ff. 9-16: relligat normal al centre del plec amb cordill; numeració de fulls dins el plec: bi-biiij; reclam; número del plec (2) en l'angle superior esquerre del f. 9r;

3. 4 × 2: ff. 17-24: relligat normal, com els plecs anteriors; numeració dels fulls: ci-ciiij; reclam; ordinal del plec (3), a l'angle superior esquerre del f. 17r;

4. 4 × 2: ff. 25-32: relligat com el dels plecs anteriors; numeració dels fulls dins el plec, dj-diiij; a partir d'aquest plec, no hi ha número modern del mateix en el f. inicial. reclam;

5. 4 × 2: ff. 33-40: com els plecs anteriors, però no veig numeració dels fulls; reclam;

6. 4 × 2: ff. 41-48: com els plecs anteriors, però s'ha conservat resta de la numeració dels fulls en el f. 43r; reclam;

7. 4 × 2: ff. 49-56: com els plecs anteriors; numeració de fulls, perduda; reclam;

8. 4 × 2: ff. 57-64: com els plecs anteriors; s'ha salvat mostra de la numeració de fulls en el f. 57r; reclam;

9. 4 × 2: ff. 65-72: com els plecs anteriors; es veuen restes d'escriptura en l'extrem inferior dels dos folis inicials (els correspondria la numeració de fulls: ij-iiij); només resten petites mostres de tinta en el lloc del reclam;

10. 4 × 2: ff. 73-80: com els anteriors; és clara la numeració dels fulls en el plec: kj-kiiij; reclam;

11. 4 × 2: ff. 81-88: com els anteriors; numeració mínimament salvada al f. 82r: lj-liiij; reclam;

12. 4 × 2: ff. 89-96: com els anteriors; numeració clara al f. 91: mj-miiij; reclam;

13. 4 × 2: ff. 97-104; com els anteriors, però no s'ha salvat ni numeració dels fulls ni reclam;

14. 4 × 2: ff. 105-112; com els anteriors; s'han salvat restes mínimes de numeració dels fulls (oj-oiij) i de reclam;

15. 4 × 2: ff. 113-120: com els anteriors; no s'ha salvat mostra ni de numeració de fulls ni de reclam;

16. 4 × 2: ff. 121-128: com els anteriors; hi ha restes de numeració al f. 122 (qj-qiiij?); reclam;

17. 4 × 2: ff. 129-136: com els anteriors; no hi ha restes de numeració dels fulls; reclam;

18. 4 × 2: ff. 137-144; com els anteriors; s'ha salvat la numeració en alguns fulls (sj-siiij);

19. 4 × 2; ff. 145-[152]; com els anteriors; hi ha restes de numeració de fulls [tj-tiiij]; no hi ha reclam, perquè s'ha acabat el text i els folis 149 i 150 resten en blanc; els dos folis següents, també d'aquest plec dinovè, però no integrats en la numeració del volum, foren esquinçats i només en resten fragments, més complet el que seria el f. 152.

L'angle superior esquerre de la pàgina inicial de cada plec porta escrit amb llapis carbó i amb xifres aràbigues modernes el número ordinal corresponent a cada un dels dinou plecs; són anteriors a la darrera enquadernació, car alguns també resultaren afectats per aquesta; potser és la numeració dels quaderns feta com a primer pas per a la nova enquadernació en temps de l'abat Benoit de Béthune.

El cos del volum conté els texts següents:

1. Ff. 1r-126v: *Horologium sapientie. Inc.*: SENTITE DE DOMINO IN BONITATE ET IN SIMPLICITATE CORDIS QUERITE ILLUM, QUONIAM INUENITUR AB HIIS QUI NON TEMPORANT ILLUM, APPARET AUTEM EIS QUI FIDEM HABENT IN ILLUM. MULTIPHARIE MULTISQUE MODIS OLIM IN PRIMITIUA ECCLESIA... *Exp.*: ... ab vbertate domus Dei feliciter debeiantur (?), te regem glorie dominumque virtutum in decore suo conspicientes, Ihesum Christum Dominum nostrum, qui cum Patre et Spiritu Sancto vivis et regnas Deus per omnia secula seculorum amen. *Explicit horologium eterne sapientie.*

Henricus SEUSE, O. P., *Horologium Sapientiae*

Ed. incunable: París, Jean Bonhomme 1480-1489.

Ed. moderna: P. KÜNZLE, *Heinrich Seuses Horologium Sapientiae*. Erste kritische Ausgabe unter Benützung der Vorarbeiten von D. PLANZER (*Spicilegium Friburgense*, 23), Fribourg, Universitätsverlag 1977, XXIV i 692 pp..

2. Ff. 127r-130v. *Cursus de eterna sapientia: quicumque desiderat eternam sapientiam familiariter sibi sponsam habere debet ei has horas cotidie devote legere. Ad matutinum, versus. Inc.*: DOMINE LABIA MEA APERTES... *Exp.*: ...vniuersalis melodia omnium creaturarum te ex me colaudent et exorent pro bona morte, peccatorum plena remissione et eterna salute, amen.

AUCTOR O.P., *Horologium cum horis eterne sapientiae*

3. Ff. 130v-139r. *Incipit collocutio dydascolica super elementis catholice fidei. Inc.*: ES TU FIDELIS? SUM, DOMINE... *Exp.*: ... et quod illa .x. precepta reducuntur finaliter ad hec duo mandata. Iste liber (fuit) scriptus anno Domini M^o CCC^o lix^o.

[Arnaldi de VILLANOVA], *Collocutio didascalica, sive De elementis catholice fidei, postea Alphabetum catholicorum...*

BURGER, «Römische Quartalschrift», 21 (1907/2), 173-194.

BURNAM, Toronto 1996.

NADAL, Barcelona 2002.

PERARNAU, (AVOThO, IV), Barcelona 2007, 87-132/1-640.

4. Ff. 140r-148v. [*Centum meditationes de passione Dominica*]. *Inc.*: Venerabilis ille incarnate sapientie discipulus... *Exp.*: ...trinitas viuit et regnat Deus omnipotens in secula vnus, in personis trinus, Pater et Filius et Spiritus Sanctus per omnia secula seculorum amen. *Expliciunt Centum meditationes de passione dominica*.

5. F. 148v. *Oratio pro agentibus harum orationum memoriam*. *Inc.*: Tue nunc igitur, O crucifixa pro nobis sapientia Ihesu Christo pro omnibus... *Exp.*: ...pro redolentia Jhesu piissime delectoris, amen.

Els texts 1-3 foren copiats per mà idèntica, que podria ésser contemporània de l' anotació final de l'opuscle d'Arnau, la que data del 1359. Caixa d'escriptura, marcada en les seves quatre línies bàsiques (els dos folis darrers en blanc deixen veure la marca d'algunes línies vers el centre de la caixa d'escriptura), amb llapis o plom: 157 × 105 mm, 32 línies de text al f. 131r o al 135r, separades per 4 mm; l'únic marge primitiu és el que hi ha entre l'extrem intern del text i el lloc: fa 16 mm; lletra gòtica semicursiva fins al f. 139r; números aràbigs arcaics. Anotacions marginals normalment afectades per la guillotina, sobretot les dels marges inferiors; les dels marges laterals han perdut text, que, però, es pot reconstruir. Tinta tirant a rossa, més fosca la dels folis 140 i ss. El tipus de lletra dels darrers folis (ff. 140r-148v) és gòtic semicursiu, més arcaic que el del primer, totalment recte i longilini, quan el primer és clarament inclinat a la dreta i arrodonit. La còpia del text arnaldià no té altra variant que la rúbrica del títol; les majúscules són acolorides amb una pinzellada groga. En l'*Horologium sapientiae* són en vermell els títols dels successius capítols. En els darrers folis (140 ss.), de trenta-dues línies per pàgina, les caplletres dels successius articles alternen el color vermell i el blau.

Observacions: L'anotació final datant la còpia de l'*Alphabetum catholicorum*, de la mateixa mà del copista, sembla indicar que aquest acabava de donar la seva feina per acabada i que, doncs, no li interessava tota la darrera part del tractat (lín. 619-831 o, si l'antígraf ja tenia els afegits de fórmules devocionals i d'objecció i resposta, lín. 619-989), de la mateixa manera que en el fragment immediatament anterior al seu èxplícit no s'havia limitat a copiar, ans havia desestimat fragments.

Hi ha un altre extrem impossible de resoldre: l'«annus Domini 1359» començava com els nostres el primer de gener i acabava el 31 de desembre

(en aquells moments, aquella era la cronologia vigent a Catalunya), o si, per la hipotitzable procedència italiana del manuscrit, el còmput anyal era divers?

La feina del mateix copista en aquest volum s'estén a l'*Horologium sapientiae*, a l'ofici litúrgic *De eterna sapientia* i al nostre tractat. Hi ha algun denominador entre els tres texts o els dos temes de la Saviesa eterna i dels elements de la fe catòlica, que expliqui la juxtaposició dels tres títols per obra del mateix copista?

Crec que l'única cosa ara possible és donar algun element de judici en relació al tema de l'Eterna Saviesa tal com en podem ésser informats sobretot per l'*Horologium*:

«Sed heu!, modernis temporibus mundo iam senescente, hic amor divinus in nostrorum (?) tantum refriguit ut pene sit extinctus et pauci inveniantur qui deuotioni studeant... At vero diuina Sapientia, de salute cunctorum sollicita, hec mala electorum suorum semper emendare cupiens, in presenti opere intendit principaliter, non quidem informare nescientes, eo quod iam repleta sit terra scientia Domini, sed reaccendere extinctos, frigidos inflammare, tepidos mouere, indevotos ad deuotionem (f. 1v) provocare ac sompno negligentie torpentes ad virtutum vigilantiam excitare. Unde et presens opusculum in visione quadam sub cuiusdam horologii pulcherrimi, rosis speciosissimis decorati et simbalorum benesonantium et suauem ac celestem sonum reddentium cunctorumque corda sursum mouentium varietate perornati, figura dignata est ostendere Clementia Salvatoris»⁵ (f. 1r-v).

També aplica la forma dialogada:

«Notandum quoque quod locutio ista, quantum ad interrogationem discipuli et responcionem sapiencie vel e converso solum posita est ad ferventiorum modum tradendi, nec est taliter accipiendum quasi discipulus ille fuerit talis, de quo Sapientia in persona propria solum intenderit, vel qui sapientiam solus pre ceteris tantum amauerit vel cui Sapientia tot ac tanta fecerit, sed reuera pro quolibet in genere dictum habeatur» (f. 1v).

Referència cronològica:

5. La intenció de l'autor de «reaccendere extinctos, frigidos inflammare, tepidos mouere, indevotos ad deuotionem provocare ac sompno negligentie torpentes ad virtutum vigilantiam excitare», coincideix amb la d'Arnau de Vilanova tal com és formulada en el *De tempore adventus antichristi* (PERARNAU, «ATCA», VII-VIII (1988-1989), 134, líns. 28-29): «...sicque corda sompnolentorum evigilantur». Hi ha, però, una gran diferència, el frare dominicà es vol servir del recurs a la 'Clementia Salvatoris' presentada sota la figura d'un rellotge bellíssim i galanament enflocat; Arnau, en canvi, tot i invocar la 'divina clementia' (*ibid.*, 135/67), empenyé el camí de la por: «ideo vox terroris est talibus necessaria» (*ibid.*, 138/169-170).

«Vobis, patri filiorum amabili Hugoni [a Sancto Caro], magistro ordinis predicatorum venerabili,⁶ hoc opus transmittere curavi... Michi quoque, omnium filiorum vestrorum Deum amantium vilissimo, veniam de defectibus hic repertis concedatis» (f. 2v).

«Materia prima huius libri est Christi passio preciosissima, que de se ad amorem feruidum multum est // motiua, et qualiter verus sapientie discipulus in suis actibus se eidem debet conformare» (ff. 3v-4r).

S2 = Saint-Omer, Bibliothèque Municipale, ms. 361, ff. 127r-134v (antic 346).

(CGMBPF, première série, III, Paris 1861, 175-176. Procedent de l'abbadia de Saint Bertin). Les pàgines inicial i final porten el segell ovalat de la BIBLIOTHÈQUE / PUBLIQUE / ST. OMER.

Tant en la taula del f. 1v com en la del f. darrer (f.195v), també verso, figura un *Dydascalus de fide catholica* / *Dydascalon de fide catholica*.

Volum factici (?) 195 ff. de paper: 223 × 140; 215 × 140 i 85 × 110 mm; filigrana, un ós?

Enquadernació en pell rossa damunt cartó; lllom partit en cinc sectors; el primer és recobert amb franja de paper blanc, on consta el núm. del ms.: 361; el segon encara permet de llegir, en lletres daurades: HOROLOGIUM / SAPIENTIE; els altres sectors tenen el mateix dibuix geomètric; la cara interior de la coberta, recoberta de paper, porta al centre amb tinta «Nº 361, vol» i més avall: «3.8»; hi ha un foli de paper entre portada i contraportada i cos del volum; el de portada al cap de pàgina presenta aquesta anotació: «Volum de 195 feuillets plus ABC / Année 1884».

El cos del volum consta de 195 ff., numerats amb xifres aràbigues arcaïques, segurament en constituir-se el volum, més un al començament i un al final no numerats, per tant 197 folis de paper.

No m'atreveixo a assenyalar la composició material del cos del volum, perquè s'han conservat detalls ben visibles que indiquen que la composició actual pot no ésser la primitiva: em refereixo a les marques que han deixat en la part del lllom de nombre de folis unes franges ara inexistents, però que reforçaven el cosit dels plects; la composició material fou remoguda i ara és sovint gairebé impossible (almenys ho ha estat per a mi) de conèixer quins eren els quaderns primitius d'aquest volum.

Limitant-me als ff. 127r-134d, el text comença el mig d'una pàgina (la 127r), però ja entre els ff. 128v i 129r hi ha un cas de la situació descrita,

6. Una biografia sintetitzada d'aquest mestre general O. P., Hugo de Vaucemain (o de sancto Caro), es pot veure en Angelus WALZ, *Compendium historiae Ordinis Praedicatorum*², Roma, Angelicum 1948: *Series magistrorum generalium*, 46-50, p. 49.

cosa que porta a pensar que allí conflüen dos quaderns; tinc raons per a pensar que el quadern posterior arribava del f. 129r al 134v, en què s'acaba el text d'Arnau de Vilanova, fins i tot amb la següent anotació: «Iste liber fuit scriptus anno Domini Millesimo CCC^o LXXIII°, .XIIJ. die mensis Januarii. Deo gratias» (fins ací ratllat amb tinta vermella, però continua): «Et scripsit Johannes Breutin, alias Walekin»; com que es veu el relligat de cordill entre els ff. 131-132, em veig amb cor d'aventurar que els ff. 129-134 formaven un plec de tres fulls doblats o sis folis; el quadern anterior ja no és tan clar; veig (o em sembla de veure) cordill de relligat entre els ff. 126v-127r, raó per la qual semblaria que aquest plec hauria estat de dos fulls doblats o quatre folis (els 125r-128r), però no m'atreveixo a certificar-ho. En qualsevol cas, el text arnaldia seguiria immediatament després de les *Horae aeternae sapientiae*, que comencen un foli abans del que he posat com a inici del plec, el 125r. En conjunt, doncs, el text arnaldia és escrit en vuit folis d'aquest volum.

El f. 1v, ens fa conèixer, per mà i lletra del segle XV, els texts copiats:

«In hoc libro continentur hec que secuntur:

Primo, *Horologium sapientiae*

Dydascalus de fide catholica

Visio beati Bernardi de beata Virgine conquerente de Christi passione

De anima saluata que per Philoteam intelligitur

Item, .vij. liber compendii theologie beati Thome de Aquino, de fine mundi».

I és més completa la taula del final del llibre, f. 195v:

«Primam tabulam repperies in principio libri sub numero .4.

De diversitate admiranda doctrinarum atque discipulorum, .17.

De scientia utilissima homini morali, que est scire mori, .18.

Formula compendiosa vite spiritualis, .19.

Qualiter Christus in sacramento altaris sit deuote recipiendus, .20.

Oratio ante sacramentum, .25.

Quomodo eterna sapientia sit ex toto corde et ex tota anima jugiter omni opere laudanda, .26.

Informatio qualiter premissa sunt trahenda ad sermones et collationes, .27.

Qualiter multi fideles possint sapientiam diuinam desponsare, etc., .28.

Fructus multiplex diuine benedictionis, quem discipuli diuine sapientie merentur accipere, etc., .29.

Horae divinae sapientiae, .30.

Dydascalon de fide catholica

Centum meditationes passionis domini nostri Jhesu Christi

Visio beati Bernardi de beata virgine conquerente de Christi passione

De anima saluata, que per philomenam intelligitur.

.vij. liber compendii theologie beati Thome de Aquino, de fine mundi

Soliloquium anime claustralis
 Omnibus te reddis caritativum
 Dyonisius ad Dimofilum.-

Ambdós índexs són de mà idèntica, de lletra fortament bastarda, diria del s. XV.

Aquests són els texts copiats en el volum:

1. Ff. 1r-123v. *Horologium sapientie* [eterna sapientia]. *Inc.*: Sentite de domino in bonitate et in simplicitate cordis... *Exp.*: ...in decore suo conspicientes Jhesum Christum dominum nostrum, qui cum patre et spiritu sancto viuus et regnas Deus per omnia secula seculorum amen.

Henricus SEUSE, O. P. *Horologium eternae sapientiae*

Ed. incunabile: París, Jean Bonhomme 1480-1489

Ed. moderna: P. KÜNZLE (*Spicilegium Friburgense*, 19), Fribourg 1975.

2. Ff. 124r-127r. *Inc.*: Salutem mentis et corporis donet nobis... *Exp.*: ...collaudent et exorent pro bona morte, peccatorum plena remissione et eterna salute. Amen.

3. Ff. 127r-134v. *Inc.*: Es tu fidelis? Sum, domine. Quare dicis te esse fidelem... *Exp.*: ...quod illa .X. precepta reducuntur finaliter ad hec duo mandata. [Arnaldi de VILLANOVA, Extractum ex *Collocutione didascalica*..., quae in hoc volumine *Didascalon de fide catholica* intitulatur].

BURGER, «Römische Quartalschrift», 21 (1907/2), 173-194.

BURNAM, Toronto 1996.

NADAL, Barcelona 2002.

PERARNAU, AVOTHO IV, Barcelona 2007, 87-132/lín. 1-640.

4. Ff. 157r-176r. *Inc.*: Finale iudicium quedam sunt antecedentia, quedam quasi concomitantia et quedam sequentia... *Exp.*: ...quisque beatus secundum merita recipiet sine fine. Explicit (*Al man add.*: Scriptor qui scripsit cum Christo uiuere possit).

Thomae de AQUINO, *Compendii theologiae, pars .VIJ. de fine mundi*

5. F. 176r.

«Aspice plasma meum qui transis ante sepulcrum
 quo triduo iacui cum per te passus obiui
 quid pro me Pater vel que mihi grata rependis
 Sum Deus, es puluis, sed regnas si mihi seruis
 sic dominus seruum, sic Christus ouile redemit
 sic penam penis, sic mortem morte peremit».

6. Ff. 176v-194r. *Inc.*: Dominis suis reuerendis... domino Galteri, priori et uniuersis fratribus in ecclesia sancti Andree in Scotia... *Exp.*: ...correctionem nobis ostensam timide respuamus. Explicit amen.

ADAM ABBAS DE REGIO LOCO (Rewley), *Soliloquium animae claustralis*

7. Ff. 194r-v. *Inc.*: Omnibus te reddas caritativum et dulcem in sermone et ueracem... *Ex.*: ...ut nichil a te fiat quod cuiusquam offendat aspectum.

8. Ff. 195r-196v. *Inc.*: Dionisius ad Dimofilum. Et si uis, inquit, diuinam uisionem sancti cuiusquam viri... *Exp.*: ...Ista sunt que ego audiens credo uera esse. Hec ad Dimofilum dicta sunt.

Malgrat les diferències de traç, no em consideraria amb base per a afirmar que la lletra d'aquest volum ha estat escrita per més d'un copista. No és marcada ni la caixa d'escriptura ni la de les línies. El nostre text és escrit amb lletra gòtica de forta tendència a la cursivitat (alguns conjunts de lletres ja són escrits amb inclinació a la dreta i línia contínua, com ,-nus', d',eternus'), la tinta és marró i només la caplletra té una mínima coloració blava amb tocs vermells; les caplletres dels ff. 131v-134v han estat tocades amb color vermell. La característica, aquesta no tècnica, de les dues còpies de Sant Omer, és la incompletesa textual; i la que el ms. 292 és de major qualitat material que el 361, al qual, en la part arnaldiana, manca qualsevol títol o sotstítol en rúbrica.

Per quines raons col·loquem aquestes còpies en la línia del text de Sydney? El text és més breu que el Casanatense 1022 (ambdós exemplars de Saint-Omer tallen el text en la línia 640 de l'edició d'AVOTHo IV; el castellà de la Casanatense, en la línia 831), de manera que no podem saber com s'acabava l'antígraf, del qual aquells foren transcrits i, per tant, per aquesta banda no és possible d'advertir cap afirmació sòlida. L'únic element que acomuna les dues còpies S amb Sydney és el títol, que en el ms. 292, f. 130v, diu *Collocutio didascalica de elementis catholice fidei*, i en el 361 manca, però es troba en la taula, tant inicial (f. 1v: *Didascalus de fide catholica*) com final (f. 195v: *Dydascalon de fide catholica*) del volum.

Aquest títol, doncs, acomuna les dues còpies de Saint-Omer al text de Sydney i com que aquest d'una banda continua després de la línia 840 de l'edició d'AVOTHo IV, tal com hom pot veure en l'aparat crític de la dita edició, on segueixen figurant les variants del text de Sydney, però d'altra banda s'acaba, fins i tot amb *explicit* propi, en la línia 851,⁷ és natural que hom pensi

7. «Explicit collocutio dydascalica super elementis catholice fidei arnaldi de villanoua physici. Deo gratias»

que l'antígraf d'on fou copiat el manuscrit de Saint-Omer 292 (el 361 sembla copiat d'aquest) s'acabava amb la línia 851 de l'edició d'AVOTHO IV.⁸

El segon pas del que amb el temps esdevindria l'*Alphabetum catholicorum*... consistí a afegir el text primitiu el de les actuals línies 832-851, és a dir la pregunta demanant fórmules de pietat amb les quals el 'verus fidelis' es pot adreçar a Jesucrist i el text de les dites tres fórmules, tal com ens dona l'exemplar de Sidney.

TERCERA REDACCIÓ: BAV., BORGH. 205

Fins ací hem anat resseguint els primers passos de la configuració de la *Collocutio didascalica/Alphabetum catholicorum* fins a col·locar-se a la llinda del darrer pas, el de compareixença del darrer apartat, el de la pregunta i resposta de si els infants ja han d'ésser iniciats en la lectura de la *Bíblia*, que és el text que ocupa les línies 852-989 en l'edició d'AVOTHO IV, 145-152. Aquest pas es troba en el manuscrit de la Biblioteca Apostolica Vaticana, Borgh. 205, ben conegut per la següent descripció:

Anneliese MAIER, *Handschriftliches zu Arnaldus de Villanova und Petrus Iohannis Olivi*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», XXI (1948), 53-74, en concret, 53-66; reproduït dins *Ausgehendes Mittelalter. Gesammelte Aufsätze zur Geistesgeschichte des 14. Jahrhunderts*, II (Storia e Letteratura, 105), Roma, Edizioni di Storia e Letteratura 1963, 215-237, en concret 215-229 i 502; i de la mateixa autora, *Codices Burghesiani Bibliothecae Vaticanae* (Studi e Testi, 170), Ciutat del Vaticà, BAV 1952, 261-263. L'actual Borgh. 205 era encara al Palau Papal d'Avinyó a darreries del s. XVI, d'on fou transportat a Roma.⁹

8. No hi ha cap explicació explícita del fet que en els dos manuscrits de Saint-Omer el text s'acabi tallat en la línia 640 de l'edició d'AVOTHO IV, però potser la raó fou aquesta; el responsable de la còpia potser considerà que no li interessava l'explicació que s'enceta en la línia 641, sobre la diferència d'una banda, i la coincidència de l'altra, del precepte evangèlic d'amor total a Déu entre la formulació trimembre de l'*Evangelii de Mateu* («Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota mente tua»: xxii, 35-40) i la quadrimembre dels *Evangelii de Marc i de Lluc*: («Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex omni virtute tua» Mc, xii, 30; o «Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua et ex omnibus viribus tuis et ex omni mente tua» Lc X, 37); és possible que considerés aquesta part massa abstrusa, comparada amb l'anterior, elemental.

9. Els darrers transports de les restes de la biblioteca papal d'Avinyó a Roma en la segona meitat del segle XVI han estat estudiats per la mateixa Anneliese MAIER, que hi dedicà els títols següents: *Der Handschriftentransport von Avignon im Jahre 1566*, dins «Mélanges Eugène Tisserand», VII. *Bibliothèque Vaticane*, deuxième partie (Studi e Testi, 237), Ciutat del Vaticà, BAV 1964, 9-27; *Der letzte Katalog der päpstlichen Bibliothek von Avignon (1594)* (Sussidi eruditi, 4), Roma, Edizioni di Storia e Letteratura 1952, 68 pp.; i encara *Zu einigen Handschriften der päpstlichen Bibliothek von Avignon*, dins «Archivum Historiae Pontificiae», 2 (1964), 323-328.

En el moment d'elaborar-ne l'actual descripció, el dit volum es presenta de la manera següent:

Coberta sobreposada de paper fosc i dur, tot llis; només al capdamunt de la part del llom hi ha l'etiqueta de la BAV: Borgh. / 205. Superfície: 213 × 150 mm; enquadernació moderna de pergamí, la primera tapa és desenganxada del volum. El llom és partit en quatre seccions per tres relligats: 1ª secció, costat dret: fragment d'etiqueta on és visible el «..5» i sota, el «2»; a l'esquerre, «205»; al pergamí primitiu començava un títol transversal, ací: «Epist.»; 2ª secció: etiqueta de la biblioteca Borghese? «CYRILLI PR / tractatus et epistolae // COD.MEM. / SAEC. XIII»; 3ª secció: segueix el títol transversal: «...RSONUM»; 4ª secció: etiqueta de BAV, «Borgh. 205»; en el pergamí de sota segueix la inscripció transversal: «[M]S».

La cara externa de la coberta inicial conserva títols de mans diverses: «Epistolae quatuor» (?) i sota: «Cyrilli praesbyteri tractatus / varii, Epistolae et Controversiae». Cara interior de la coberta: etiqueta de la BAV: «Borgh. / 205». Foli en blanc entre coberta i cos del volum; en canvi, en la contracoberta no hi ha un foli en blanc, ans el que és el 118 del cos del volum, en pergamí, enganxat a la contracoberta.

Cos del volum: 118 ff. de pergamí, encarats segons carn-pell, pell-carn, numerats amb xifres aràbigues arcaïques quan ja era escrit tant el text bàsic com els afegits textuais, tal com demostra el f.106r, on el número ha estat escrit allà on la lletra li ha permès; superfície: 204 × 142 mm;

En la seva situació definitiva, el cos del volum és el resultat de l'agregació de catorze unitats, en general quaderns o fascicles, fora de la vuitena, que consta només d'un full de pergamí doblat, corresponent als ff. 73-74. Els altres són: el primer de 6 × 2 (ff. 1- 12), relligat pel mig del plec amb cordill, i al final reclam dins cos d'ocell (f.12v); els següents, del 2 al 7, són uniformes, de 5 × 2, deu folis cada un, relligats com l'anterior, reclams dins marc que és un dibuix (els dels plecs núms. 3 i 5, f. 32v i 52v, tant el reclam com el marc han resultat retallats i no s'identifiquen; del del plec núm. 4 ha desaparegut el text i només resta una línia del marc, f. 42v); els cinc plecs a partir del f. 75 són de 4 × 4, vuit folis cada un; el darrer és només de 2 × 2, quatre folis (ff. 115-118); els reclams d'aquests darrers cinc plecs consten de text i marc, com els dels quaderns ja coneguts.

Hi són copiats els texts següents:

1. Ff. 1a-9a: *Incipit epistola cirilli presbiteri ad abbatem ioachim*. F. 1a-d: *Inc.*: «Domui tocius diuine sapiencie...»; *exp.*: «...et in ictu disparuit». *Explicit prologus*. Ff. 1d-7b: *Incipit litera tabularum*. «Tempore annorum christi. mille .cc.l.iiij. febroarii kalendas octauo...»; *exp.*: «...superbis cornutis a tergo». Ff. 7b-9a: *Responsio Iobacim ad Cirillum presbiterum*. *Inc.*: «Stelle manenti in ordi-

ne sanctitatis...»; *exp.*: «...vale milies uerus christi miles. Explicit. Deo gratias». ¹⁰

PSEUDO CYRILLI, *Epistola ad Ioachim*; IOACHIMI DE FLORIS, *Responsio ad Cirillum* (PIUR, Berlin 1912).

2. Ff. 9b-20b: *Jncipit alphabetum catholicorum ad inclitum dominum regem aragonum pro filiis erudiendis in elementis catholice fidei. Inc.*: «Es tu fidelis? Sum, domine...»; *exp.*: «... eos qui contradicunt arguere».

Arnaldi de VILLANOVA, *Alphabetum catholicorum*.

BURGER, «Römische Quartalschrift», XXI/2 (1907), 173-194;

BURNAM, Toronto 1996;

NADAL, Barcelona 2002;

PERARNAU, AVOTHO, IV, Barcelona 2007, 87-152.

3. Ff. 20c-25d: *Jncipit tractatus de prudentia catholicorum scholarium. Inc.*: «Qui indiget sapientia postulet...»; *exp.*: «... operatus est uniuersa»

Arnaldi de VILLANOVA, *Tractatus de prudentia catholicorum scholarium*.

GRAZIANO DI SANTA TERESA, «Divinitas», XI (1967), 821-844;

MESINI, «Apollinaris», LII (1979), 305-328;

PERARNAU, AVOTHO IV, Barcelona, 2007, 207-232.

4. Ff. 26a-48b: *Jncipit tractatus de consummatione seculi. Inc.* I: ff. 26a-38a: «Constitui super uos speculatores... Deus qui non uult mortem peccatoris...»; *exp.*: «...assertio augustini vigesimo de ciuitate Dei. Explicit. Omnis spiritus laudet dominum. Amen.»;

II: ff. 38a-47c: *inc.*: «Premissis igitur intellectis...»; *exp.*: «...mansuram per secula seculorum. Amen.»

Arnaldi de VILLANOVA, *Tractatus de consummatione saeculi*, postea *Tractatus de tempore aduentus anticristi*.

PERARNAU, «ATCA», VII-VIII (1988-1989), 134-169; cf. EIUSDEM, «ATCA», XX (2001), 561-574; i «AFH», 98 (2005), 815-820.

10. Joan de Rocathlada conegué a Avinyó l'actual Borgh. 205 i en ell la part inicial i n'escriví això: «Sciendum est quod de hac aquila persecutrice Ecclesie habuerunt hii, qui iam mortui sunt duas opiniones: Magister Arnaldus de Villanova, *Super Cyrillum*, dicit eam futuram de Aragonia...», *Liber Ostensor quod adesse festinant tempora*. Édition critique sous la direction d'André VAUCHEZ par Clémence THÉVENAZ MODESTIN et Christine MOREROD-FATTEBERT (Sources et documents d'histoire du Moyen-Âge publiés par l'École française de Rome, 8), Roma, École française 2005, 185 (cf. també nota 5 i *Les sources prophétiques de Jean de Roquetaillade*. 8. *L'oracle de Cyrille*, 901-904: «c'est probablement à partir de la copie d'Arnaud -ou plus simplement de ce faux forgé de toutes pièces par le médecin valencien- que Jean de Roquetaillade a pris connaissance de cet oracle»: 903): és a dir, Joan de Rocathlada, pel fet d'haver conegut el Borgh. 205, hauria atribuït el *Super Cyrillum* a Arnau de Vilanova: no crec que una anàlisi del text permetés d'atribuir-lo a mestre Arnau.

5. Ff. 48c-63a: *Jncipit tractatus de misterio cymbalorum ecclesie ad priorem et monachos Scole (!) Dei. Inc.*: «Qui interrogant interrogent in Abela...»; *exp.*: «...ad ceteros derivari».

Arnaldi de VILLANOVA, *Tractatus de mysterio cymbalorum Ecclesiae*.

PERARNAU, «ATCA», VII-VIII (1988-1989), 53-107; però a base del manuscrit de la Biblioteca Corsiniana, 40.E.3).

6. Ff. 63b-74b: *Jncipit tractatus epistolarum christini ad principes catholicos et praecones*. Ff. 63a-65a: *Fratribus ordinis predicatorum qui sunt parisius* (+ *a. de uilla nova*, *canc*): *Inc.*: «Salus et pax uobis et habundancia caritatis...»; *exp.*: «...tota deuotione postulo inpartiri». Ff. 65a-d: *Fratribus predicatoribus Montis Pesulani*: *Inc.*: «Artificis eterni magnalia...»; *exp.*: «...uoce sublimiori consummare».- Ff. 65d-66a: *Fratribus minoribus Parisius*: *Inc.*: «Deus, qui pluuiam serotinam...»; *exp.*: «...suffragiorum munera largiora» (POU I MARTÍ, 1919, 1930, 1991, 1996).- Ff. 66a-67a: *Fratribus minoribus Montispesulani*: *Inc.*: «Quamuis rerum opifex...»; *exp.*: «...caput truci/cidans eorumdem» (POU I MARTÍ, 1919, 1939, 1991, 1996).- Ff. 67a-68a: *Abbati et conuentui sancti Victoris Parisius*: *Inc.*: «Splendor immaculate religionis...»; *exp.*: «...quam misericorditer emanare».- Ff. 68b-c: *Fratribus Vallis Magne*: *inc.*: «Cum in thesauris altissimi...»; *exp.*: «...comisi presentium portitori».- Ff. 68c-d: *Angelo ecclesie Valentine*: *inc.*: «Licet raptus apostoli...»; *exp.*: «... in nouo munere satagant innouare».- Ff. 68d-69b: *Angelo Ebreduensis ecclesie*: *inc.*: «Crebra suauitatis aromata...»; *exp.*: «...adiciat nouos cantus».- Ff. 69b-d: *Angelo Altisiodorensis ecclesie*: *inc.*: «Celestis prouidencie lux eterna...»; *exp.*: «...possim colloquis gratulari».- Ff. 69d-70a: *Domino regi Aragonum*: *inc.*: «Quia didici pro constanti...»; *exp.*: «...consignata fuerint oportuna» (fragment en POU I MARTÍ, 1919, 1930, 1991, 1996).- Ff. 70a-72b: *Dominis Auxitano et Burdegalensi*: *inc.*: «Quamuis in orbe toto religionis catholice...»; *exp.*: «...copiam operis supradicti» (fins ací, CARRERAS ARTAU, 1948).- Ff. 72b-73b: *Bartholomee Montanerii*: *inc.*: «Literas uestre karitatis accepi...»; *exp.*: «...comunicare liberaliter et letanter» (CARRERAS ARTAU, 1950; fragment, DIEPGEN, 1909).- Ff. 73b-74b: *Inclito domino regi Francorum*: *inc.*: «Cum ad locum unde flumina exeunt...»; *exp.*: «...offero presencium literarum. Datum Janue xvº kalendas decembris. Finito libro. deo gracias. amen» .

Arnaldi de VILLANOVA, *Tractatus epistolarum Christini*

CARRERAS ARTAU, 1948 i 1950.

7. Ff. 75a-76d: *Jncipit philosophia catholica et diuina tradens artem anichilandi uersucias maximi anticristi et omnium membrorum ipsius ad sacrum collegium rome*: *inc.*: «Homines pestilentes dissipant ciuitatem...»; *exp.*: «...set insuper ratione».

Arnaldi de VILLANOVA, *Philosophia catholica et diuina*.

PERARNAU, «ATCA», X (1991), 7-223; exinde NADAL 2002.

8. Ff. 97a-116a: *Jncipit apologia de uersutiis atque peruersitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad magistrum Jacobum Albi canonicum Dignensem: inc.:* «Ad ea que per uestras litteras intimastis...»; *exp.:* «...restituatur sanitati. Explicite apologia de uersucijs atque peruersitatibus pseudotheologorum et religiosorum»

Arnaldi de VILLANOVA, *Apologia de uersutiis atque peruersitatibus pseudotheologorum et religiosorum*

FINKE, 1902 (fragments).

PERARNAU, ATCA XX (2001), 7-199.

Cos del volum: 204 × 151 mm; els folis han estat retallats tant pel marge superior, afectant les notes afegides (ff. 4, 5r-v, 6, 57r, 88v, 100, 104, 105), com per l'inferior (ff. 5v (?), 7, 9, 12, 20v, 22v, 51v, 62v, 82v, 90v, 105v, 106r-v) i fins i tot pel marge dret (ff. 46b, 48b, 78, 81).

Caixa d'escriptura 150 × 103 mm, dos corondells, separats per 10 mm; 31 línies constants, amb 5 mm entre l'una e l'altra, amb marca ben visible del puntuat de corondells i línies; mà única, gòtica librària, tinta marró; títols i sotstítols en vermell, aràbics de les caplletres i calderons alternant vermell i blau; les dues lletres capitals dels ff. 1a i 75a ocupen respectivament cinc i sis línies del text; en el text d'Arnau de Vilanova (des del f. 9b) el de les citacions bíbliques és subratllat en vermell.

Ja en la primera pàgina comencen les notes (aquesta és esborrada i, fora d'alguna lletra, ben il·legible); moltes del text no arnaldia són d'explicació de termes (p. e., «id est, uirere et albedine coloratis» al marge del f. 1c, en relació al text «partim uirentibus, partim nitentibus pennis»), d'altres són doctrinals, com la del f. 3r sobre les pitonises.

En el text arnaldia, les anotacions són diferents en cada un dels escrits: les de l'*Alphabetum catholicorum* són totes de complement textual, fora d'una, toc d'atenció a la frase «primo, inuocando in mane quando surgo et dicendo cum signo crucis muniens pectus meum...», l'anotador ha escrit al marge «nota orationem faciendam omni die» (f. 18b); trobem el mateix en el *De prudentia*, on, ultra qualque ,qo' = ,quaestio', per exemple, la frase «et cum tanta diligentia legat...», la ,quaestio' és comentada: «superius habetur, in precedenti tractatu» (f. 23c).

En el *De consummatione saeculi / De adventu anticristi*, hi ha dues notes d'explicació doctrinal de mans diverses (ff. 35v, 37v); almenys onze foren escrites poc després del 1350, algunes de les quals precisen punts cronològics, d'altres són molt crítiques amb l'autor, com p. e., en relació a la frase: «in sequenti centenario, quod erit .xiiiij^m. a saluatoris aduentu», apostil·la: «in quo nos sumus nu(n)c et fecimus iam .L. annos et (medium *exp*) amplius» (f. 31c); o a «nos qui nunc ab aduentu Domini computamus .M.CC.XC.VII. annos», l'anotador subratlla: «Nota: tempore quo iste (pre)sentem tractatum scripsit» (f. 31ab); l'anotació més crítica pot ésser la relativa a la frase «Cum igitur etatis ultime iam non restent nisi ultimum et penultimum centenaria...», i diu així: «Atemde presumptuosam, ymmo stultissimam asercionem» (f. 31c).

El *De mysterio...* presenta escasíssimes notes de complement textual, però sí un llarg afegit al text (f. 57r), que ja ha estat introduït en el del Vat. lat. 3824, i correspon a tota la columna del f. 90c i les 15 primeres línies del 90d d'aquell còdex.

El *Tractatus epistolarum* (ff. 63-74) només té complements textuais.

La *Philosophia...* té escasíssimes notes de complement textual, però en canvi té quatre afegits doctrinals en els ff. 79b, 81b, 94c i 95c.

No trobo correccions textuais en l'*Apologia de versutiis...*, però els afegits són molt considerables: el del f. 97b és també afegit en el Vat. lat. 3824, f. 136a; el del f. 100r ja ha estat introduït en el text del darrer manuscrit vaticà esmentat, f. 139b, líns. 16-25; el del f. 101r, marge dret, és el fragment del Vat. lat. 3824, ff. 140d, lín. 11, a f. 141a, l. 25; el del peu de pàgina del Borgh. 205, f. 101r correspon al Vat. lat. 3824, f. 141a, lín. 25, a 141c, lín. 10; l'afegit al f. 103b es troba en el Vat. lat. 3824, f. 143c, lín. 25, a 143d, lín. 6; el del f. 103d és el del Vat. lat. 3824, f. 144a, líns. 23-31; en canvi, l'afegit del Vat. lat. 3824, f. 144c, línia 16, no havia estat introduït ni ho seria en el text corresponent del Borgh. 205, f. 104a, línia 21; el text del marge del Borgh., f. 104a, lín. 22 i següents fins al final de la pàgina i tot el marge inferior del f. 104v, és el del Vat. lat. 3824, f. 144c, línia 18, a f. 145, tota la columna a); l'afegit al marge superior d'aquesta columna a) equival al Vat. lat. 3824, f. 144c, lín. 3-5; el Borgh. 205, f. 105v i 106r, afegit al marge superior escrit amb lletra semicursiva, es troba al Vat. lat. 3824, f. 146d, líns. 5-9; l'afegit del marge esquerre i inferior és el del Vat. lat. 3824, f. 146d, línia 22 fins a f. 147b, lín. 7; el del marge superior, escrit amb lletra formada, és al Vat. lat. 3824, f. 147b, línia darrera, a f. 147c, línia 30; l'afegit en tots els marges del Borgh. 205, f. 106r, el llegim en el Vat. lat. 3824, des del f. 148b, lín. 24, a f. 149b, lín. 4; el del marge inf. esquerre, és al Vat. lat. citat, f. 149a, líns. 13-17; i el del marge inferior esquerre, mà darrera del f. 105v, és al Vat. lat. 3824, f. 149b, líns. 4-11.

Els actuals ff. 75-116 foren escrits en un segon moment i semblen destinats a ésser la part inicial d'un altre volum. Ningú no sembla haver-se adonat del fet que el conjunt dels set opuscles arnaldians (ff. 9-116) presenta un problema que afecta la cronologia global: la seqüència de texts que van de l'*Alphabetum catholicorum* a l'*Apologia de versutiis* és, quant als primers títols de la llista, la que presenta Arnau de Vilanova abans de l'agost del 1305, abans, doncs, que en l'acta notarial que és la *Presentatio facta Burdegalie* ell mateix fes constar que s'havia oblidat que abans de l'*Alphabetum...* havia escrit la *Introductio in librum De semine scripturarum* i l'*Allocutio de interpretatione nominis tetragrammaton*; per aquesta banda, doncs, la manca d'aquests dos opuscles confirma que el fet de copiar l'*Alphabetum...* com a primer text arnaldia s'ha de col·locar en un moment anterior a la presentació a Bordeus o almenys que no fou escrit com a resultat de la presentació a Bordeus; en canvi, la còpia del *Tractatus epistolarum christini* immediatament després del *De mysterio cimbalarum*, tal com li correspon, no sembla exigir que el Borgh. 205 almenys en allò

que toca el *De mysterio...* i les lletres missives, sigui posterior a la *Praesentatio facta Burdegaliae* (el dit *Tractatus epistolarum christini* és el tercer títol, del qual a Bordeus mestre Arnau confessa haver-se oblidat), perquè el conjunt del Borgh. 205 no té cap relació amb la, més que necessitat, exigència vital de treure's l'espina de l'acusació d'heterodòxia; a partir, doncs, del f. 63b, el text no hauria estat necessàriament copiat després del 24 d'agost del 1305, en què certament ho hauria estat el del Vat. lat. 3824.¹¹ Aquesta consideració és més explicada en parlar del Vat. lat. 3824.

Però cal indicar els elements que no encaixen amb l'atribució a Arnau de Vilanova de la configuració del conjunt del Borgh. 205:

1. els ff. inicials amb l'intercanvi epistolar entre el 'Cyrillus praesbiter' i el (pseudo)Joaquim de Flore, que després són desconeguts, i no tornen a comparèixer en compilacions d'obres només arnaldianes ni són mai esmentades ni en les presentacions a la Santa Seu ni en el Vat.lat. 3824;

2. la presència de la lletra a Bartomeua Montaner dins el conjunt del *Tractatus epistolarum christini*, badada que ni s'havia donat en el Corsinianus 40. E. 3., ff. 300-302 (cf. «ATCA», VI (1987), 300-302), ni es repetiria en el Vat. lat. 3824 (cf. «ATCA», XI (1992), 15 i 21/27) —els dos exemplars, justament, que donen més garanties d'haver estat elaborats directament sota control d'Arnau de Vilanova—; i el canvi d'ordre de les lletres;

3. una falta, que mestre Arnau mai no s'hauria permès, la de confondre i substituir 'Scale Dei' per 'Scole Dei', falta clarament atribuïble a un copista que es cregué capaç de corregir la dedicatòria del *De mysterio cimbalarum Ecclesiae*, perquè no sabia res de la cartoixa, on mestre Arnau era com de casa i la qual féu hereva dels seus llibres;

4. i finalment la mateixa presència del *Tractatus epistolarum christini*, del qual en un petit fragment de la *Praesentatio facta Burdegaliae* (AVOTHO, III, 34), el mateix mestre afirmaria el 24 d'agost del 1305, que ja no en recordava l'existència: el *Tractatus epistolarum christini*, exactament com les altres lletres missives, que formen els escrits 23-27 del Vat. lat. 3824 («ATCA», XI (1992), 20-21), no era considerat 'tractatus' ni 'editio' de caire doctrinal a sotmetre a la Santa Seu: el responsable del Borgh. 205, no era afectat per l'espina de l'acusació d'heterodòxia i, per tant, era conduït per altres paràmetres a l'hora de decidir la inclusió o exclusió de títols arnaldians en la seva compilació.

Tot plegat sembla donar al Borgh. 205 la fesomia d'un llibret començat amb una 'profecia' del pseudo Ciril (i qui sap si destinat a aquest gènere lite-

11. Sobre aquest problema, en tant que afecta el Vat. lat. 3824, em permeto de remetre a l'estudi introductori al volum IV dels *Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia* (AVOTHO, IV), Barcelona, 2007, apartat de *La nostra edició*.

rari), que després hauria continuat amb escrits d'Arnau de Vilanova sota iniciativa i responsabilitat d'algú altre.

Les xifres aràbigues de la numeració de tot el volum actual, gòtica semi-cursiva, semblen de mà idèntica a la del Vat. lat. 3824; aquest 'scriptor' també hauria dibuixat el marc dels reclams en el Borgh. 205 i un dibuix semblant al marge inferior dret del Vat. lat., 3824, f. 197b.

En què consisteix el tercer pas en l'evolució textual del nostre *Alphabetum catholicorum...*? Bàsicament en el fet que en la còpia del Borgh. 205 compareix per primera vegada el llarg fragment que des d'aquell instant seria la darrera part del dit opuscle, fragment dedicat a defensar la conveniència que des de l'ensenyament de les primeres lletres els infants comencin de llegir la *Bíblia*; això d'una banda i és el fet més important; però hi ha un detall que diferenciarà aquest pas tercer del següent o quart; el detall rau en què entre la línia 851 i la 852, que en el text publicat dins AVOTHO IV, no té ni ha de tenir cap senyal de separació, en el Borgh. 205 porta com un subtítol, el d'*Incipit obiectio*; no em consta que això es repeteixi en cap altra còpia llatina, sí, en canvi, en la traducció grega, en la qual el subtítol és molt més ampli.¹²

Recordaré, de més a més, que, d'acord amb allò que he fet constar en els paràgrafs anteriors, en aquesta còpia, en forma de notes marginals, es troben fragments que després seran integrats en el text definitiu.

I no podem oblidar que aquest exemplar és el primer a formular el títol del tractat que ens ocupa en la seva versió definitiva: *Alphabetum catholicorum ad tractatum dominum regem Aragonum pro filiis erudiendis in elementis catholicae fidei*.

QUARTA REDACCIÓ, DEFINITIVA: VAT. LAT. 3824 I SEGUIDORS

I així, finalment arribem a la que seria la configuració definitiva del tractat, que les còpies posteriors normalment transcriurien sense variants en la configuració global.

No repetiré pas la descripció d'aquest volum, que es troba dins «ATCA», XI (1992), 10-24. Però darrerament, amb motiu de la preparació de l'edició crítica dels *Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia* (AVOTHO), IV (71-

12. Vegeu-lo en *Arnaldi de Villanova tractatus octo in graecum sermonem versi (Petropolitanus graecus, 113)*, nunc primum editi cura et studio Ioannis NADAL ET CAÑELLAS (Scripta Spiritua-lia, II), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2002, 252: «Arjontai hai antilogíai katà toon eiremenoon = Comencen les contradiccions contra les coses dites». Aquest títol/sotstítol fou interpretat per Joaquim CARRERAS I ARTAU com el d'un altre text arnaldí, extrem explicitat en el títol d'un dels primers articles dedicats al manuscrit de Sant Petersburg, el seu *Una versió grega de nou escrits d'Arnau de Vilanova*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», VIII (1932), 127-234; remarqueu la diferència entre els 'octo' de l'edició i els 'nou' de l'article.

77), he vist alguns detalls relatius a l'origen i cronologia del recull d'obres 'espirituals' d'Arnau de Vilanova, que abans no havien suscitat la meua atenció; en l'estudi introductori al dit volum IV d'AVOThO es pot trobar una exposició detallada del tema; ací em limito a donar-ne un resum, posant-lo al dia en aquells punts que s'han anat presentant.

Crec que he de precisar: no pretenc, ara i ací, formular una explicació definitiva del conjunt d'aquell volum, ans només, bàsicament, la manera com em sembla que s'anà configurant la seva primera part. Però crec que el possible lector no introduït en problemàtica arnaldiana, comprendrà més el sentit d'aquella primera part o bloc (els primers vint-i-un títols), si ja té alguna idea del conjunt dels trenta títols que configuren el volum.

En efecte, l'anàlisi detallada de la dotzena de títols de mestre Arnau de Vilanova esmentats en els documents notariais llegits davant Benet XI, Climent V, i el Cambrer Papal en Seu Vacant, m'ha fet adonar d'un extrem, potser no indiferent. He vist, en efecte, que aquells títols, notarialment confirmats i cronològicament numerats, que ara ens són tan familiars, i que al final s'havien convertit en vint-i-un, només constitueixen un primer bloc del Vat. lat. 3824, el copiat en els ff. 1a-217c d'aquell volum: comencen amb el *De semine scripturarum* (ff. 1a-12d) i acaben amb la *Protestatio facta Perusii coram Camerario Summi Pontificis* (ff. 214d-217c): la llista completa dels vint-i-un opuscles seguint llur ordre cronològic d'aparició, ocupa les pàgines 12-20 de la descripció del volum, publicada dins «ATCA», XI (1992).

Segueix a continuació un segon bloc de set títols, molt configurat pel fet que el primer d'aquests és l'*Allocutio christini de hiis quae conveniunt homini secundum suam dignitatem creaturae rationalis*, dedicat al rei Frederic III de Trinàcria (Sicília), i el darrer és la cèlebre *Dancia illustris regis Aragone cum commento domesticis servi eius* (servidor reial que no és altre que Arnau de Vilanova); dins aquest bloc segon, que comença i acaba amb text reial, no tot té la mateixa categoria, encara que els dos texts esmentats, l'inicial i el final, confereixin una certa prestància al conjunt, que, ultra els dos opuscles d'alguna manera reials, és format per lletres de resposta a consultes: a favor de l'abstinència de carn en la Cartoixa (hi ha darrere la relació del mestre amb Scala Dei?), les lletres a Bonifaci VIII i als seus cardenals, i sengles a Bramon de Montferrer i a Bartomeua Muntaner; a diferència dels blocs primer i terç, aquest conjunt no és constituït per 'editiones seu tractatus', és a dir, per texts 'publicats' o posats a l'abast del públic en general, ans pels dos personalment i privadament relacionats amb dos reis, per dues lletres a la Santa Seu i per les tres lletres destinades a un orde monàstic o a persones individuals. Llur text ocupa els ff. 217c-237c del Vat. lat. 3824, tal com hom pot veure en la llista de les pàgines 20-22 d'«ATCA», XI (1992). És comprensible que aquest bloc consigní al final la seva datació, la qual, certament, no va més enllà de posar terme o bé a la còpia de tot el bloc, o a la de la *Dancia illustris regis Aragone*, però no és cap datació directa del conjunt del manuscrit esmentat.

Després d'aquest bloc intermig, arriben els títols finals, que són realment els dos darrers o més recents de tot el volum i, si no m'erro, immediatament posteriors a la *Dancia...*, i, doncs, al segon bloc i a la seva anotació final de data; són: l'*Antidotum contra fratrem Martinum de Atheba* i la *Presentatio facta Burdegalie*: ocupen els folis 237c-261d i són analitzats en les pàgines 22-23 de la descripció tantes vegades citada d'«ATCA», XI (1992). Temps a venir, no sé quant ni quan, però entorn el 1310, seria afegida l'*Epistola ad gerentes zonam pelliceam*.¹³

En aquest punt, i en relació al conjunt que és el Vat. lat. 3824, crec que cal assenyalar l'existència d'un fet nou, la decisió de totalitat en ordre cronològic. Mort Bonifaci VIII, del qual mestre Arnau ja no temia sobresalts, els anys 1304-1305, psicològicament incapacitat de pensar en altra cosa, el mestre es manifesta concentrat en la dotzena de fascicles escadussers ja presentats a Benet XI, agafats per aquest i col·locats o conservats en la Cambra Papal; aquesta atenció, gairebé obsessiva, en la dotzena d'opuscles, sempre esmentats com a unitats separades i mai formant bloc, respon a una situació psicològica, que és la profunditat de l'espina clavada en el fons més fons de l'ànima d'Arnau de Vilanova, espina que no és altra cosa que l'acusació d'heterodòxia i la consegüent sentència inquisitorial contra ell (de més a més, inicialment confirmada per Bonifaci VIII), espina que els contraris no es cansaven de retreure-li, recordant-li que li suposaria una confirmació d'aquella sentència proclamada pels professors i el bisbe parisencs en referència al *De tempore adventus antichristi*:¹⁴ li calia forçar l'examen d'un tribunal imparcial, que acabés en sentència absolutòria; aquella acusació, autèntica espasa de Dàmocles, no el deixava recensar ni pensar en altra cosa i l'apassionada polèmica dels anys 1301-1305 amb totes les seves virulències i explosions ho confirma, si calgués; el 24 d'agost del 1305, davant Climent V, l'atenció seguia posada en la dotzena d'opuscles i les novetats (l'*Antidotum contra Martinum de Atheba* i els tres dels quals es recorda per primera vegada), només compareixen perquè de pic o de palada pertanyen a la seqüència polèmica causada pel *De tempore adventus antichristi*.

Un cop Climent V hagué acceptat de sotmetre les publicacions escatològiques d'Arnau al judici d'una comissió papal, la situació 'meteorològica' relativa al mestre s'havia estritllat, ja no hi havia cap turbulència o temporal a la vista ni cap maltempsada amenaçadora. Havia arribat la pau, i amb ella

13. El text complet d'aquest darrer títol, trobat per la sra. bibliotecària Oriana Cartaregia i publicat per ella amb col·laboració meua, es troba en «ATCA», XII (1993), 7-42.

14. Vegeu sobre aquells moments tràgics en la vida de mestre Arnau de Vilanova, el meu, *Sobre la primera crisi entorn el De tempore adventus antichristi d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XX (2001), 349-402; i les pàgines de l'amic Michael McVAUGH, *Arnau de Vilanova and París: one embassy or two*, dins «Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age», 73 (2006), 29-42.

un desplaçament dels interessos vitals i el Vat. lat. 3824 n'és la demostració: ara, l'objecte damunt el qual es fixa i concentra l'atenció de l'autor ja no són els opuscles escadussers, afectats per acusació d'heterodòxia, ans el conjunt d'*Opera omnia*, entorn a les quals, l'atenció de l'autor sabem que es manifestà en un projecte de difusió del pensament, concretat en els grups d'obra escrita, dotats de personalitat pròpia.

M'abelleix de pensar, doncs, que un cop Climent V hagué acceptat la petició de sotmetre la dotzena de títols (en l'entretemps ja convertida en vintena), a l'examen d'una comissió papal, i ja arribada la bonança, mestre Arnau podia pensar en altra cosa, i de fet pensà en aplegar els seus escrits de temàtica doctrinal en un (o en diversos) volum(s) d'obres; i en aquest sentit crec que el nou objectiu de fer conèixer la pròpia doctrina, inclou en primer lloc la preparació d'un exemplar, en el qual serien copiades les *Opera Omnia* de tema cristià (totes les 'editiones seu tractatus' i els escrits personals i privats, com les lletres), fins a la *Praesentatio facta Burdegaliae*; aquest nou objectiu també inclouria l'elaboració d'altres conjunts d'obra doctrinal arnaldiana, amb esquemes i llengües diverses (traducció grega inclosa), que en català, en alguna altra llengua vulgar, o en llatí, donava feina a l'obrador editorial de la casa o la botiga barcelonina de l'apotecari Pere Jutge¹⁵.

Tindríem, doncs, entre el 1306-1310 diversos tipus de conjunts: el Vat. lat. 3824 amb tota la producció fins a l'agost del 1305, i els volums dissortadament poc coneguts de l'obrador barceloní; immediatament després, responnent al mateix impuls de proselitisme, haurien arribat els petits aplecs de tres o quatre obres espirituals, en volums de butxaca, tant en llatí com en romanç: hi hauria hagut, doncs, en els set darrers anys de la vida d'Arnau posteriors al 1305, la configuració de conjunts d'obra espiritual arnaldiana escrita, on trobaríem, en primer lloc, presidint-los, el Vat. lat. 3824, al qual s'hauria de sumar el recull de traduccions al grec; en segon lloc, els reculls diversos d'un nombre considerable d'obres en els volums barcelonins copiats en l'obrador de Pere Jutge; i en lloc terç els petits reculls tant en nombre d'obres (tres o quatre) com en format dels llibrets o potser només quaderns.

Intentaré de dir-ho d'una altra manera: Arnau de Vilanova s'havia 'oblidat' del *Tractatus epistolarum christini* segurament en presentar la llista numerada de les seves 'editiones' a Benet XI i certament en reproduir-la en la *Protestatio...* davant el Cambrer Papal a Perusa un més després, i encara se'n tornaria a oblidar en preparar la repetició de la mateixa llista, llegida el 24 d'agost del 1305 davant Climent V; l',oblit' no volia dir res més que això: aquelles dotze lletres no tenien, doctrinalment, cap relació amb la dotzena de títols, l'ortodòxia dels quals era discutida per llur relació amb el *Tractatus de tempore*

15. La informació d'aquell 'projecte editorial' ubicat a casa de Pere Jutge es pot veure en el meu L'«*Alia informatio begunorum*» d'Arnau de Vilanova (Studia, Textus, Subsidia, II), Barcelona, Facultat de Teologia 1978, 122-125.

adventus antichristi, i per tant no havien de figurar dins la llista de tractats sotmesos a l'examen doctrinal de la Santa Seu. I per la mateixa raó, com que l',espina' ja no hi entrava per a res, ans era qüestió només de deixar memòria, se'n podia ,recordar' en fer escriure el ms. de Roma, Biblioteca Corsiniana 40. E. 3, en encarregar (si fou cosa seva) el Vat., Borgh. 205, perquè la ,memòria' depenia de l'objectiu, al qual cada una d'aquestes dues còpies responia, que no era la de treure's l',espina' de l'acusació d'heterodòxia i la consegüent espasa de Dàmocles; i molt més se'n recordaria quan, després del 24 d'agost del 1305, encarregaria el Vat. lat. 3824, on totes les manques de memòria són plenament corregides, perquè ara sí que l'única finalitat és la de deixar record per mitjà d'un recull objectiu i cronològic de tot el conjunt i dels tres blocs. Apartada, doncs, almenys de moment, l'espasa de Dàmocles que després de París seguia amenaçant Arnau de Vilanova, la de l'ortodòxia del *De tempore adventus antichristi* i dels escrits de la consecutiva controvèrsia, mestre Arnau volgué deixar memòria per a ell mateix i per als altres del conjunt de la seva obra doctrinal dins un volum configurat exclusivament per la seqüència cronològica dels títols; per això l'*Antidotum contra venenum effusum per fr. Martinum de Atheca*, que en la presentació de Bordeus va després de la *Presentatio Perusii coram Camerario*, en el Vat. lat. 3824 segueix la *Dancia...* de Jaume II i la datació que la completa: i això vol dir que l'*Antidotum contra fr. M. de Atheca* fou publicat (és una ,editio') després de la *Dancia...* i de la datació subsegüent, ésa dir, entre el 4 de juny i el 24 d'agost del 1305. El darrer text de tot el conjunt és la *Presentatio facta Burdegalie*, car no podia ésser altrament. Anys més tard s'hi afegiria l'*Epistola ad gerentes zonam pelliceam*.

Exposada la configuració global del Vat. lat. 3824, i prenent com a punt de referència la descripció d'aquest còdex acabada d'esmentar, publicada dins «ATCA» del 1992, recordaré que el primer bloc comprèn aquells títols numerats entre l'1 i el 21, entorn dels quals es concentrava els anys 1304-1305 tota l'atenció de l'autor: són, bàsicament, els ja presentats a Benet XI el 3 de juny del 1304, la llista i ordenació cronològica dels quals ens és coneguda en la presentació davant el Cambrer Papal el 18 de juliol del mateix any, i a poc a poc s'enriquia, afegint a la llista els títols nous i els que a l'autor li havien vingut a la memòria, o desplegant en tres un títol que abans era unitari, com les *Denuntiationes Massilienses*; i així passem de la dotzena de les presentacions papals a les vint-i-una del primer bloc del Vat. lat. 3824.

Tot seguit ve un segon bloc, que m'atreveixo a anomenar reial, perquè comença amb un opuscle dedicat a un rei (l'*Allocutio christini...* a Frederic III, rei de Trinàcria/Sicília), i es clou amb un altre opuscle, no ja dedicat ans escrit en vers per un rei, Jaume II de Catalunya-Aragó, i comentat per un innominat ,domestic servus eius', darrere el qual no sembla possible de posar altre nom que el d'Arnau de Vilanova: és la *Dancia illustris regis Aragone*; entren en aquest bloc els números 22-28 (fora dels dos títols, tot són lletres missives) i ocupen la pàgines 20-22 de la descripció citada. (Cal, però, tenir en compte

que l'*Epistola ad Bartholomaeam Montanerii* ja es troba en el Vat. Borgh. 205, ff. 72b-73b, com també s'hi trobava el *Tractatus epistolarum christini*, *ibid.*, ff. 63b-74b). El títol núm. 28 (la *Dancia...*) és seguit d'una datació (vigília de Pentecosta, 5 de juny 1305), que en aquest moment no m'atreveria a dir si és només la de la còpia de la *Dancia...* o la de tot el bloc dels títols 22-28.¹⁶

Arriba, finalment un petit bloc format pels dos texts més recents, que són l'*Antidotum contra fr. Martinum de Atheca* i la *Praesentatio facta Burdegaliae*, del mateix 24 d'agost del 1305: porten els núms. 29-30 de tot el conjunt i ocupen les pàgines 22-23 de la repetida descripció. La raó de trobar-se al final del volum no és altra que cronològica: concretament l'*Antidotum...* no es pot datar dient només que és posterior al 18 de juliol del 1304 (*Presentatio facta Perusii*), ans cal dir que fou publicada, és a dir, convertida en 'editio', entre el 5 de juny i el 24 d'agost del 1305; per això, en el Vat. lat. 3824 no arriba després de la *Presentatio...* de Perusa, acabada d'esmentar, ans després de la data que segueix la *Dancia...* No cal dir que el títol 31, pàg. 23 (l'*Epistola ad gerentes zonam pelli-ceam*), no entra en aquell conjunt, car la seva còpia fou molt posterior.

Suposada la constitució del volum per tres blocs, el terç dels quals és complement i continuació cronològica dels dos primers, fixarem ara l'atenció en el conjunt dels primer i tercer a fi de veure'n l'evolució fins a arribar a la situació definitiva del Vat. lat. 3824.

Potser més que formulada per escrit hi havia la convicció compartida que el dit volum havia estat presentat a Climent V a Bordeus el 24 d'agost del 1305, en el moment en què el nostre autor demanava al novell papa, tal com ja havia demanat als predecessors Bonifaci VIII i Benet XI, que els seus escrits fossin analitzats des del punt de vista de l'ortodòxia doctrinal i que en fos fet públic el resultat; en conseqüència, el dit volum era considerat d'autoritat màxima. Però darrerament, en emprendre l'edició d'un dels títols d'aquella recopilació, el *De prudentia catholicorum scolarium*, vaig constatar que n'havia estat posada en dubte la pretesa autoritat suprema i manifestada certa predilecció per la còpia del Vat., Borgh. 205. El tema no fou plantejat amb major amplitud, tot i tenir-la.

Abans de continuar, cal tenir present que la seva clarificació ve d'un petit paràgraf de la *Praesentatio facta Burdegaliae*, acta notarial d'aquella presentació, que reproduïm una mica més avall, dins el segon pas previ al conjunt de títols del Vat. lat. 3824.

En el moment, doncs, de repetir-la davant Climent V, mestre Arnau recordava la llista dels opuscles ja presentats a Benet XI i al Cambrer Papal, opuscles que aquell papa ja havia col·locat en la Cambra Papal, dipòsit de béns i llibres de la Santa Seu, i que, per tant, ja eren a l'abast de la mà del papa; però

16. No cal dir que aquestes darreres afirmacions, fetes després d'haver començat de veure la complexitat del(s) problema(es) latents sota el Vat. lat. 3824, invaliden la nota 16 de la pàgina 22 de la descripció esmentada.

hi afegia tres títols i opuscles nous, que s'havien de sumar als anteriors, dos que ja eren ,vells' perquè escrits ,diu est', i un altre més recent, el *Tractatus epistolarum christini*, que són les lletres que havien acompanyat els exemplars del *De mysterio cymbalorum* tramesos a diversos dignataris o institucions. I en realitat, els tres nous títols no figuraven en la llista dels presentats a Benet XI ni en la *Praesentatio facta Perusii* davant el responsable dels béns i llibres conservats en la Cambra de la Santa Seu, ni tampoc en la de Bordeus davant el papa personalment. L'acta de Perusa i la llista cronològica dels seus llibres es pot veure a «ATCA», X (1991), 215-218, en concret 216-217, líns. 800-827.

El Vat. lat. 3824, per contra, ja integra (i en els llocs que correspon a cada un), els tres títols esmentats per primera vegada a Bordeus, tal com es pot veure en la descripció del volum, ja recordada: els dos primers n'enceten la llista definitiva, per aquest ordre: 1. *Introductio in librum De semine scripturarum* i 2. *Allocutio de significatione nominis tetragrammaton*; i passats quatre títols, entre el *De mysterio cymbalorum* i la *Philosophia catholica et divina*, arribarà puntualment el *Tractatus epistolarum christini*, terç i darrer dels ,oblidats' fins a l'acte de presentació de Burdeus.

Primera conseqüència: l'actual Vat. lat. 3824 no fou presentat a Climent V el 24 d'agost del 1305 a Bordeus, on, suposada la presència de la dotzena de títols anteriors en la Cambra Papal, només foren recordats i cal suposar que presentats (en el mateix acte o immediatament després) els tres fascicles amb els opuscles acabats d'esmentar.

Segona conseqüència: no gaire temps després, i entre el 1305 i el 1308 (per l'*Epistola ad gerentes zonam pelliceam*, clarament afegida al final, i també per la manca de la *Interpretatio de visionibus in somniis*), però després del 24 d'agost del 1305, segurament mestre Arnau de Vilanova, elaborà ell mateix la llista dels seus opuscles per al volum, en el qual no sols figuraven els títols de les presentacions anteriors i els tres nous, ans encara la dels que, segurament escrits però no ,publicats-(editiones)' abans d'aquella data, compareixien per primera vegada, fins a la trentena.

Finalment, la trentena de títols, la llista dels quals devia trobar-se enllestida en acabar el 1305 i la seva còpia a partir d'aleshores, però abans que arribés la *Interpretatio de visionibus in somniis*, constituïa les *Opera omnia*, destinades a assegurar la memòria tant d'Arnau de Vilanova com dels altres, presents o futurs; trentena de títols que només es troba en el Vat. lat. 3824.

Darrerament, en la recensió d'AVOThO IV per a «Estudios Franciscanos», 109 (2008), l'amic Joan Requesens (a qui agraeixo el detall d'haver-me-la feta conèixer), creu que hi ha una altra hipòtesi relativa a la cronologia de les obres arnaldianes relacionada amb la presentació a Bordeus: segons ell, Arnau de Vilanova hauria pogut recordar entre el 2 de juny o el 18 de juliol del 1304 i el 24 d'agost del 1305, l'existència d'aquells tres títols, escrits ja feia molt de temps ,diu est') i en canvi no presentats ni al papa Benet XI ni al Cambrer Papal a Perugia el 1304.

Evidentment, un servidor no puc saber allò que passà pel cap de mestre Arnau durant aquell any que s'allargà entre el 2 de juny 1304 (presentació a Benet XI: «ATCA», X (1991), 201-214) i el 18 de juliol del mateix any (presentació al Cambrer Papal), ambdues ubicades a Perugia, d'una banda, i, de l'altra, el 24 d'agost del 1305 (presentació a Climent V) ubicada a Bordeus. I no crec que tingui gaire sentit pretendre saber què passà pel cap d'una persona durant un temps determinat, car només és possible d'advertir quelcom sobre la base del terreny sòlid dels textos contemporanis dels fets.

En aquest punt de com arribà mestre Arnau de Vilanova a aclarir-se ell mateix i a formular per als altres la llista, per a ell completa, d'allò que considerava 'editions sive tractatus', els texts ens permeten de trepitjar terreny sòlid en tres moments successius:

Moment primer:

a) *les presentacions del 1304*

quant a la del 2 de juny, l'autor en la *Praesentatio facta Burdegaliae* ens recorda que Benet XI s'apropià de la major part dels opuscles arnaldians presentats i els col·locà en la Cambra Papal: «Quorum opusculorum pars maior fuit per dominum Benedictum, olim papam et immediatum antecessor[um] -[f. 255a]-sorem vestrum in camera sedis apostolice collocata» (Vat. lat. 3924, ff. 254d-255a);

quant a la del 18 de juliol, l'autor ens dóna la llista de les seves 'editions sive tractatus' ja presentats abans o en aquell moment al Cambrer Papal; precisa que la llista és establerta 'ordine temporis', és a dir, cronològicament, cosa que es manifesta en dos detalls: primer, en la numeració ordinal dels títols; segon, en l'observació que l'ordre repercuteix en l'exposició doctrinal: «in quibus enim scripturis, connumeratis denunciationibus, regulariter hoc servatur, scilicet, quod per posteriores tolluntur obiectiones et ambiguitates quecumque occurrunt in precedentibus» («ATCA», X (1991), 217, líns. 821-824), i per tant tenen rellevància doctrinal, que els acomuna amb la font del problema, el *De tempore adventus antichristi*.

b) *La llista numerada presentada al Cambrer Papal:*

«...primum (opusculum), scilicet ordine temporis, intitulatur *Dyalogus de elementis catholice fidei*, et incipit. «Es tu fidelis» (en els següents, em limitaré a repetir ordinal i títol);

«secundus (tractatus), *De prudentia catholicorum scholarium...*»;

«tertius, *De tempore adventus antichristi...*»;

«quartus, *De mysterio cimbalarum...*»;

«quintus, *Philosophia catholica...*»;

«sextus, *Apologia de pseudotheologis et pseudoreligiosis...*»;

«septimus, *Eulogium de notitia verorum et pseudoapostolorum...*»;

«octavus, *Denuntiatio Gerundensis contra fratrem Bernardum de Podio Cercoso, predicatorem...*»;

«nonus, *Confessio Ylerdensis de spurcitiis pseudoreligiosorum...*»;
 «decimus, *Gladius iugulans thomatistas...*»;
 «undecimus, *Carpinatio poetrie theologi deviantis...*».

Aquesta era la llista més primitiva, però en la presentació al Cambrer Papal del 18 de juliol, ja s'hi afegien dos títols:

«Post hos vero tractatus secuntur tres *Denuntiationes publice facte Massilie...*»; i ací Arnau fa constar un detall important: «Que omnia memoratus pater, scilicet dominus Benedictus, ad manum suam accepit...»;

i finalment, el darrer nascut: «Inter quas etiam scripturas est ultima, que nondum fuerat publicata, et incipit: "Reverendissime patrum mortalium..."» (és justament la *Protestatio, praesentatio ac supplicatio Benedicto XI postridie kl. iunii A. D. M CCC IV data*, publicada dins «ATCA», X (1991), 201-214). La llista per al Cambrer Papal forma part de la *Protestatio xv. kl. augusti A. D. M CCC IV facta Perusii coram domino Camerario Summi Pontificis*, publicada en el volum acabat de citar, 216-217, entre les línies 799-826.

Moment segon:

la presentació de Bordenus, davant Climent V (o la llista primera i els nous afeïtons, integrats o separats)

a) És sabut que la *Praesentatio facta Burdegaliae* del Vat. lat. 3824, és incompleta per la pèrdua del f. 256 d'aquest manuscrit; la llista de les 'editiones sive tractatus' arnaldians, segueix amb normalitat fins a l'opuscle vuitè en el f. 255d, que és la *Denuntiatio Gerundensis*; al mig de la presentació d'aquest títol el text es talla (manca el f. 256), i en començar el f. 257a ja llegim el final de la síntesi de l'*Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Atheca, predicatorem*; ho demostra de forma indiscutible l'incipit salvat al final del dit resum: «Credo, karissime pater, quod a vestra memoria non effluxerit...»; sortosament, el manuscrit de Graz, Universitätsbibliothek, 1226, f. 32c-d, ens ha proporcionat una *Abbreviatio praesentationis factae Burdegaliae*, que ens dóna els títols i els incipits dels opuscles que hi ha entre la *Denuntiatio Gerundensis* i l'*Antidotum contra fr. Martinum de Atheca*, absents del còdex vaticà; ha estat transcrit dins AVOTHO III, 33-34: conté, prosseguint el mateix ordre cronològic de la llista de Perugia, 18 de juliol del 1304, els títols següents:

novè: *Confessio Ylerdensis*;
 desè: *Gladius iugulans thomatistas*;
 onzè: *Carpinatio poetriae theologi deviantis*;

i fora de llista, dos més, que durant aquell any ja hi havien estat integrats: dotzè: *Protestatio, praesentatio ac supplicatio Benedicto XI* (l'any abans, havia estat afeïda fora de la llista, en lloc segon);

i tretzè: l'*Antidotum...* (que el juliol del 1304 encara no existia i en el Vat. lat. 3824 ja compareixeria, però amb data posterior al 4 de juny del 1305).

b) de més a més, tant el Vat. lat. 3824 com el Graz, UB 1226, ens donen aquest afeït:

«Cum predictis etiam scripturis [els opuscles ja presentats a Benet XI i al Cambrer Papal el 1304] et sub eadem protestatione similiter offero et presento tres alias scripturas, quarum duas diu est edidi. Primo, scilicet, *Tractatum qui est de interpretatione nominis thetagramaton tam in lingua hebraica quam latina*. Secundo, tractatum, qui intitulatur *De prophetis dormientibus*, et est expositio enigmatum libri *De semine scripturarum*. Tertio, *Tractatum .xii. epistolarum*, quibus libellus *De misterio cymbalorum* missus fuit ad reges catholicos et prelatos et theologorum collegia, sicut patet per seriem et titulos eorumdem» (Vat. lat. 3824, f. 257a-b; el text resumeix de Graz es troba dins AVOTHO III, 34).

c) *Resultat*: en la petició del 1305 presentada a Climent V hi havia:

1) la llista dels onze títols ja presentats a Benet XI i recordats al Cambrer Papal;

2) els títols afegits i ja integrats dins la llista pròpia de Bordeus, la *Protestatio... Benedicto XI* i un títol totalment nou, l'*Antidotum... contra fr. Martinum de Atheca*; no és integrat, en canvi, el conjunt de *Denuntiationes publicae factae Massiliae*, que havia estat afegit en la presentació al Cambrer Papal del 18 de juliol 1304;

3) els tres títols recordats per primera vegada, afegits en apèndix, de dos dels quals, els *De nomine thetagrammaton* i *De semine scripturarum*, el text fa constar que havien estat escrits 'diu est' (ja feia molt de temps);

4) quant a l'*Antidotum contra fr. Martinum de Atheca*, que, segons Graz, era l'opuscle 'decimus tertius' afegit a la llista primitiva, i venia immediatament després de la *Praesentatio coram Benedicto XI* (AVOTHO, III, 34), acabava de néixer entre el 4 de juny i el 24 d'agost del 1405.

Moment terç:

El conjunt de tractats del Vat. lat. 3824, posterior a Bordeus

És a l'abast de tothom conèixer la llista definitiva de títols que conté el Vat. lat. 3824, ni que només sigui per la descripció donada dins «ATCA», XI (1992), 12-23: quant al tema que estem esbrinant, trobem que:

1) els dos texts (els del 'diu est') dels tres esmentats per primera vegada davant Climent V el 24 d'agost del 1305, ja ocupen els dos primers llocs del nou conjunt, els ff. 1-12 (*De semine scripturarum*) i 13-28 (*De nomine thetagrammaton*);

2) el *Tractatus .XII. epistolarum*, també recordat per primera vegada davant Climent V, ja és al lloc que li pertoca, immediatament després del *Tractatus de mysterio cymbalorum*, ocupant els ff. 98-110;

3) també ocupen el lloc que els correspon les tres *Denuntiationes Massilienses*, ff. 180-181 (*Prima*, seguida del *Gladius iugulans thomatistas*), 192-193 (*Secunda*, seguida de la *Carpinatio poetriae theologi deviantis*) i 202-204 (*Tertia*), tot i que acabaven d'ésser oblidades a Bordeus;

4) finalment, tenim l'*Antidotum contra fratrem Martinum de Atheca*, desplaçat gairebé al final (ff. 237-254), immediatament després de datar el text

(*Dancia...* o tot el bloc anterior, títols 22-28) del 4 de juny del 1305, i que, tot just acabat d'ésser escrit, ja figurava en la llista de la *Praesentatio facta Burdegaliae*, el text incomplet de la qual cloïa originàriament tot el conjunt (ff. 254d-261d).

5) *una observació global sobre l'estructura del Vat. lat. 3824.*

Ara és arribat el moment d'avaluar la proposta del amic Joan Requesens: no hi ha cap dubte que mestre Arnau s'havia pogut adonar de la manca dels tres títols (els dos més primerencs i les dotze lletres acompanyant el *De mysterio cymbalorum*), des del 18 de juliol del 1304, presentació al Cambrer Papal. Ja he dit que m'he de guardar prou d'entrar en els pensaments íntims del mestre, i m'he de limitar a allò que els texts ens permeten de saber: ens diuen clar i net que aquells tres títols comparegueren per primera vegada en la presentació a Bordeus, sense que hi hagués temps d'integrar-los en els llocs corresponents de la llista d'opuscles que venia de l'any anterior; el detall més contrari a la proposta de l'amic Requesens és el fet que, tot i ésser també la primera vegada que compareix, el títol de l'*Antidotum contra fr. Martinum d'Atbeca*, fet públic entre el 4 de juny i el 24 d'agost del 1305, ja ho fa integrat en la llista de Graz, UB, ms. 1226, f. 32v: «Decimus tertius, *Antidotum contra venenum effusum per fr. Martinum de Atbeca, predicatorem*», tractat que, desconegut el juliol del 1204, veié la llum força temps més tard i anà directe del no res a la llista de Bordeus, sense que calgués recordar-se'n en temps posterior, i temps després entrà en el lloc just, el consecutiu a la *Dancia...* i a la datació complementària, en el Vat. lat. 3824, ff. 235a-237b.

En els texts hi ha diferència entre la situació de l'*Antidotum...*, ja integrat en la llista de Bordeus (i en el Vat. lat. 3824), com a títol 'decimus tertius', i la dels tres títols oblidats abans de la presentació de Bordeus, que mai no entraren en la llista cronològica de les presentacions, ans hagueren d'esperar el Vat. lat. 3824; si, tot i ésser recentíssim, l'*Antidotum...* ja figura com a títol tretzè en la llista de Perugia-Bordeus, com s'explica l'absència dels tres en la mateixa llista, si Arnau ja se'n podia haver recordat feia vora un any?

Sentint-ho molt, en puc deduir que la proposta de l'amic Requesens no sols no té cap base en els texts, ans en té una en contra, la compareixença de l'*Antidotum...* sense avís previ en el lloc tretzè de la llista de la *Praesentatio facta Burdegaliae*, situació que no es dóna en els tres només vinguts a la memòria amb motiu de la presentació a Bordeus? M'atreveixo a pensar que una idea purament subjectiva, sense base objectiva, no hauria de poder ésser considerada hipòtesi científica.

En canvi, d'aquesta anàlisi sembla que se'n pot deduir que cap altre manuscrit no es pot comparar amb el Vat. lat. 3824, en tant que conjunt d'*Opera omnia* d'Arnau de Vilanova anteriors al 24 d'agost del 1305.

Em disculpo per repetir allò que ja he dit abans: l'elaboració i preparació de les *Opera omnia* de tema religiós després del 24 d'agost del 1305, s'ha de posar en relació (o a l'inrevés) amb l'elaboració i preparació de conjunts diversos d'obres del mestre, copiats a Barcelona, a casa o en l'obrador de Pere Jutge

els anys abans del 1311¹⁷ i d'altres conjunts d'obres 'espirituals' de mestre Arnau. Voldria només subratllar que l'interès per l'extensió de la pròpia obra portà mestre Arnau de Vilanova a idear i posar en funcionament una autèntica empresa editorial. El 24 d'agost del 1305 representà un veritable punt d'inflexió en la biografia de mestre Arnau: alliberat de l'espasa de Dàmocles i esvaïts els núvols amenaçadors que podien desembocar en un altre procés 'in causa fidei', disfrutant de temps serè, el mestre pot desplegar la seva creativitat elaborant i posant en funcionament tot un pla expansiu de la seves idees, el primer resultat del qual hauria estat l'actual Vat. lat. 3824.

Si del volum en el seu conjunt passem a fixar-nos en l'*Alphabetum catholicorum*, ens cridarà l'atenció, sobretot si el comparem amb el Borgh. 205, un aspecte que és general a tot l'opuscle, i és el fet que els afegits marginals de la còpia borghesiana han estat integrats dins un text unitari, sense que cap dels afegits hagi deixat senyal de la costura en haver estat cosit dins el conjunt. Això val en particular per a la darrera part, la de les línies 852-987, al començament de les quals ha desaparegut l'*Incipit objectio* del Borgh.; i aquesta continuïtat llisa de tot el text, sense costures, és allò que constitueix el darrer o quart pas en l'iter diacrònic del nostre text.

CAMBRIDGE

University Library
Mm. vi. 12 (2471)

El resultat més important del contacte personal amb als dos còdexs arnaldians identificats fins ara a la University Library de Cambridge (el que ara ocupa i el Mm. i. 16, del qual ens ocuparem en la segona secció del present article) és el d'haver corregit les dades (o en el nostre cas, la manca de dades o d'atribució) fornides pel *Catalogue of the Manuscripts preserved in the Library of the University of Cambridge*, IV, 1861, 107-109 i 386-387, que no atribueixen a ningú o atribueixen a Alcuí, texts que són d'Arnau de Vilanova.

El cas d'atribució positiva, encara que errada, es troba en el manuscrit universitari que ens ocupa, els dos primers texts del qual, segons el catàleg acabat d'esmentar, 386-387, serien obra d'Alcuí: el *Liber Alcuini de virtutibus et vitiis*, en els ff. 6r-31r, i l'*Eiusdem Alphabetum catholicorum ad inclitum dominum regem Arragonum...*, en els 31v-52v. I si en el primer text l'atribució és encertada, en el segon l'errada és doble, car dóna per descomptat que Alcuí (s. VIII-

17. Vegeu-ne la informació, amb dades sobre els diversos esquemes de conjunts, nombre i llengua dels títols integrats en cada un dels dits conjunts, en l'*Alia Informatio Beguinorum* (Studia, Textus, Subsidia, II), Barcelona, Facultat de Teologia 1978, 113-114 i 122-125.

IX) era contemporani del nostre Jaume II (s. XIII-XIV) o que ho fou d'algun rei d'Aragó. Val a dir que l'errada no fou únicament de l'autor del catàleg; ell es deixà guiar per la presentació esquemàtica que un bibliotecari afegí al començament del nostre volum, en la qual, en presentar els *Opuscula que hoc libro continentur*, col·loca en segon lloc «Alphabetum catholicorum eiusdem Alcuini» (f. 1r): res d'estrany, doncs, que l'autor del *Catalogue...* es deixés guiar pel dit bibliotecari en el pas del segle XVII al XVIII.

L'atribució a Arnau de Vilanova en tindria prou en constatar que l'incipit «Es tu fidelis?» és el que el mateix autor assenyalava com a paraules inicials del seu escrit en la *Presentatio facta Perusii coram Camerario*, de la que hem parlat en recordar les successives presentacions de títols arnaldians dins la secció dedicada al Vat. lat. 3824, indicacions que es repetirien en la *Presentatio facta Burdegalie*, fol. 255b del còdex acabat d'esmentar; ara, de més a més, tenim tot el text de l'opuscle, tant en l'edició BURGER com en la meua d'AVOThO IV, coincident amb el del manuscrit de Cambridge.

La primera notícia del volum ara de Cambridge ens el presenta a Bordeus en la primera meitat del segle XV, quan encara no s'havia començat d'estendre per la zona la lletra humanística. La traducció castellana de l'*Alphabetum...* havia arribat més a Occident, a Zamora ja en el pas del segle XIV al XV, tal com sabem pel primer manuscrit tractat en aquest article, l'actual de Roma, Casanatense 1022. Si hom s'hi fixa, s'adona que l'*Alphabetum catholicorum...* és el text que s'ha escampat per una zona geogràfica més àmplia: de Grècia als confins d'Occident (Zamora, Bordeus, Cambridge, Frankfurt) i que ha tingut més traduccions (al grec, al toscà, al castellà i al català, si la llengua que hi ha sota la traducció castellana era la catalana); i, tal com el manuscrit ara de Cambridge ens permet de veure, la raó és la mateixa que actua en la traducció toscana, integrada dins un catecisme: hom hi veia un text que podia servir per a la formació bàsica del fidel cristià, no sabia dir si, de més a més, també per a la formació del ,verus fidelis'.

Coneguem, doncs, el contingut del manuscrit de Cambridge, University Library, Mm. vi. 12 (2471):

1. Ff. 1r-5r. *Presentació esquemàtica dels texts d'aquest volum:*
1a: F. 1r: *Presentació general:*

Opuscula quae hoc libro continentur:
Manuale christianarum virtutum
 Domini Alcuini pro Guidone comite.
Alphabetum catholicorum eiusdem Alcuini
 ad Regem Aragonum pro erudiendis filiis.
Epistola oeconomica sancti Bernardi
 ad dominum Raymundum.
Tractatus de Officio Pastoralis Magistri
 Landulphi ad Pontificem Romanum.

1b: F. 3r: *Presentació de l'Alphabetum catholicorum*

Alphabeti Catholicae Fidei
Summa capita:
De articulis fidei,
Oratione dominica

theologicis
Virtutibus
moralibus

Dei
Dilectione
Proximi

An liceat pueris et laicis
Legere Sacras Scripturas.

Cronologia ad (!) Adamo ad
Christum.

2. Ff. 6r-31r. *Incipit liber {virtutum} Alcuini*
Inc.: Dilectissimo filio Guidoni comiti, humilis levita Alcuinus...
Exp.: ...sed unusquisque secundum meritum boni operis perpetua coronabitur gloria.
Explicit liber Alcuini. Benedictus Deus.
ALCUINI, *De virtutibus et vitiis*.
MIGNE, *Patrologia latina*, vol. 101, cols. 614-638.
3. Ff. 31v-52v. *Incipit alphabetum catholicorum ad inclitum dominum regem Arragonum pro filiis erudiendis in elementis catholicae fidei. Et est dyalogus.*
Inc.: Es tu fidelis? Sum, domine...
Exp.: ...ut potens sit exortari in doctrina sana et eos qui contradicunt arguere, etc.
Explicit. Benedictus Deus.
ARNALDI DE VILANOVA, *Alphabetum catholicorum*.
Ed.: BURGER, «Römische Quartalschrift», IV (1907), 163-197.
BURNAM, Toronto 1996.
NADAL, Barcelona, 2002.
PERARNAU, *Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia*, (AVOTHo IV), Barcelona 2007.
4. Ff. 52v-54r.
Inc.: Adam 130 annorum genuit Seth 105...
Exp.: ...remanebunt anni ab origine mundi usque ad nativitatem domini 4052.

AUCTORIS IGNOTI, *Computatio annorum ab Adam ad Christum natum*

5. Ff. 54v-57v. *Epistola sancti Bernardi ad quendam nobilem missa super cura gubernationis personae familiaeque hospitii.*

Inc.: Generoso et felici militi Raymundo, domino castri Ambrosii...

Exp.: ...et nos, qui nos redemit dominus Ihesus Christus, ad sua gaudia paradisi. Amen.

Bernardus SILVESTER, *Epistola rei familiaris.*

6. ff. 58r-106r. *Incipit tractatus brevis de pontificali officio compositus a magistro Landulpho de Columna, canonico Carnotensi.*

Inc.: Sanctissimo patri ac domino suo domino, in Dei gratia sacrosancte Romane...

Exp.: ...quod subditis augmentum virtutis et animabus ipsorum proficiat ad salutem. Amen.

LANDULPHUS DE COLUMPNA, *Tractatus brevis de pontificali officio.*

FABRICIUS, *Bibliotheca Mediae et Infimae Latinitatis*, IV, 239.

Si ens fixem en els cinc texts primitius del volum (el primer fou afegit tard) hi veurem un conjunt personal perfecte: els tres primers miren a la formació del cristià, potser a la del ‚verus fidelis‘, pròpia de l'*Alphabetum catholicorum*...; el quart s'encamina a l'administració de la casa; i el cinquè a complir les obligacions de qui té en l'església responsabilitats episcopals o similars. Si ara recordem que el volum passà durant el segle XV del degà d'una col·legiata prop Bordeus a un bisbe d'Angers (cf. «ATCA», XXV (2006), 449), reconeixem que els texts del nostre volum són com fets a mida dels seus primers posseïdors i en aquest sentit he parlat de volum personal.

FLORÈNCIA/FIRENZE

Biblioteca Nazionale Centrale,

Biblioteca Nazionale Centrale,

Conv. Soppr., G. 3. 368

(procedent de Camaldoli); el f. 1r conserva la signatura d'aquella llibreria: «Inscrip. / Catalº / S.E.C. / nº2»

La coberta, segurament la que tenia en la ‚libreria‘ dels Camaldulencs, és de cartó dur, de 305 × 230 mm, sense cap afegit ni en coberta ni en contracoberta; el lloc és de pergami blanquinós, llis; en la part baixa té l'etiqueta de l'actual biblioteca possessora: «Manoscritti / Conventi / G / 3 / 368». Entre la coberta i el cos del volum hi ha un foli enganxat a la coberta i dos folis de paper en blanc; en l'enganxat a la coberta, al capdamunt de la pàgina, es repe-

teix la signatura actual: «Conv. soppr. G. 3. 368»; els altres folis segueixen en blanc. Per ambdues bandes, abans d'arribar al cos del volum, hi ha un foli de pergamí, retallat d'un antic missal, corresponent a la festa de la Purificació de la Mare de Déu (2 febrer).

El cos del volum és format per fulls de paper, de 292 × 220 mm i ja en la primera pàgina hi ha la indicació que també comença el primer plec: ,primo'; el ,secondo' es troba al marge inferior del f. 13r; el ,terço' en el f. 29r, el ,quarto' en el f. 41r, i no n'hi ha d'altres. La part arnaldiana es troba bàsicament en dos quaderns de sis fulls doblats (6 × 2), el primer dels quals (f. 29r) és assenyalat amb un ,terço' i el següent (f.41r) amb un ,quarto'; aquest plec no és suficient per a la còpia dels tres tractats arnaldians, que continua en els ff. 53-57, sense, però, que hi hagi cap senyal d'haver entrat en un plec nou; filigrana d'arc tens amb sageta (75 mm d'alçada, semblant a la de Briquet, 790, del 1387; en els ff. finals, almenys des del 69, basilisc comparable al del Briquet 2630 del 1384); no hi ha numeració dels fulls dins el respectiu quadern, ni reclams.

Caixa d'escriptura: 190 × 128 mm, 28 lín. a f. 30r, i de 29 en el f. 29v; a tota línia.

1. Ff.1r-28r: *Al nome del nostro signiore Yhesu Christo e de la sua gbroriosa madre uergine santissima. Amene. Qui si scr(i)ue una conpilationciela di quello che dee sapere e operare ciasquno fedele cristiano, la quale si diuide in quatro parti: la prima si è quello che noi dobbiamo credere; la sechonda quello che dobbiamo ubidire; la terça quello che dobbiamo a dio domandare; la quarta, quello di che ci dobbiamo gbuardare; e ponghonsi per breuità in senplice volghare per utulità de no liberali, i qual(i) ano disiderio di pruenire a la uera salute. La prima de le quali parti chomincia chosi:*

Inc.: Inpero che chome dicie l'apostolo... *Exp.*: ...pechati mortali si riducono a sette i quali sono questi:— [són copiats en la primera columna del foli següent, 28r]. Et bene que questi sieno senpre pechati, non sono però senpre mortali. Et però è da uedere la loro destinatione, et prima della superbia, la qual'è primo d'ogni pechato...(f. 28r)... lo settimo si è lusura.

[El text d'aquests folis 1-28 és mancat de l'exposició dels set pecats capitals: és el text dels folis 70-76, dedicat a l'exposició d'aquesta temàtica?]

(Les altres rúbriques donen una idea d'allò que és aquesta *Conpilationciela*: f. 2v: *Quest'è il sechondo simolo*; f. 2v: *Questo è il terço simolo de la fede chatolica, il quale fecie santo Atanasio*; f. 4r: *Segbuitasi la sechonda parte di quello che siamo tenuiti d'ubidire*; f. 7r: *Li predetti tre chomandamenti sono della prima tauola e ordinati quanto a Dio. Li altri sete della sechonda tauola ci ordinano quanto al prossimo; delli quali sette lo primo è (honora lo padre tuo e la madre tua)*; f. 10v: *Sette sono l'opere de la miserichordia corporali*; f. 11v: *Seste (!) sono l'opera della miserichordia spiritali*; f. 12r: *Sete sono le uertù nele quali si reggie la uita de l'uomo*; f. 15r: (I sette

sagramenti della chiesa santa); f. 19r: (I doni dello Spirito Santo); f. 20r: *Otto sono le beatitudini, le quali rachontano il saluatore nostro Giesù Christo nel sermone del monte*; F. 23v: *Seghuita la quarta e ultima parte di quello di che ci dobbiamo ghuardare*.

L'autor és un franciscà? «Ma chonuiensi che questa oratione [*Pater noster*] si faccia ispesso. Et se ui piacìe, tenghasi la forma la quale diede il beato Franciescho nela *Reghola* sua, la quale è *Reghola evangelicha*, sichè si dichano .xxiiiij^o. paternostri pel matutino, per le laude .v., per prima, terça, sesta et nona, per ciasqua di queste ore, .vij., ma per lo vespro, .xij., per la conpieta, vij...» (f. 14v). I els protagonistes de la resposta (incompleta) dels ff. 64r-66v, són «i pueri frati minori perseguitati per la uerità del uangelio», amb els quals polemitzza Giovanni dalle Celle en el text dels ff. 59-64.

Al f. 21r hi ha aquesta referència a fr. Simone da Cascia: «Per più dichiaratione di queste beatitudini si pone qui alchuna cosa della dichiaratione che fa frate Simone da Chascia sopra questo uangelio e in singulare sopra l'ultima che chomincia chosì: «Beati choloro che sono perseguitati per la giustitia perciò ch'è loro il regnio del cielo...» (la citació de fr. Simone [Fidati] da Cascia († 1348) fa referència al seu *De gestis domini Salvatoris*, suara (entre el 1998 i el 2002) editat en sis volums a Würzburg, Augustinus-Verlag, edició que inclou la *Tabula Iobannis de Salerno super opere Simonis de Cassia?*).

Compilationciela di quello che dee sapere e operare ciasquono fedele cristiano

«Inpero che chome dicie lo apostolo ec ci chomuìene richomperare el tempo per ciò che i di sono rei e la malitia del tempo più che non n'è usato e cresciuto per che il mondo nel malingnio è posto, per tanto chonfortateui nel Singnìore tutti quegli che uoranno l'anima sua fare salua, si che sechondo la sententia del Saluatore la perdano, cioè ucidendo e suoi affetti sensuali. In prima dicho ucidendo ciò, auendo in abominatione tutti i diletì charnali, inpero ghuai a choloro che anno le lor chonsolazioni in gesto mondo, per ciò che tormento e pianto ricieueranno nell'altro. Et quegli che sechondo la charne viuono moranno sechondo dicho ucidendo, cioè pocho apprezzando cuani (?) appetiti dongni mondano honore e fauore, inpero che quegli che piaciono al gli huomini saranno chonfusi per ciò che Dio gli a ispregiati; et sechondo lo apostolo, se noi piacissimo agli huomini, noi non saremo serui di Christo. Terço, dicho ucidendo, cioè gitando e rimouendo chome ueleno mortale ongni chupidità e auaritia del quor suo, inpero che lla auaritia è seruitù di ydoli et quegli che uogliono diuentare ricchi chaggiono nell'attiuolo del diauolo. Chonuiensi adunque l'uomo cristiano che uole adenpiere le predete chose e a Christo Saluatore chome a suo uero chapo per fede unirsi e achostarsi, e a Lui ubbidire, che dicie: "Chi uole uenire dopo me rinioghi se medesimo e tolgha la croccie sua e seghuiti me": chredere e adoperare quelle chose le quali Iesso Xristo e la sua santa chiesa chatolicha insegna e chomanda, inpero che xristo e la sua santa uniuersale chiesa e dirita fede chatolicha insegna e chomanda principalmente gli articholi de la fede...».

(f. 1v; cf. *Alph. cath.* lín. 23-26 i 62-66): «... La sechonda chosa che è da sape-re si si è che uol dire articholo. Articholo è quantunque chostringnimento, cioè che chostringnie ad credere se noi ci uolemo saluare...».

(f. 2r = *Alph. cath.*, líns. 33-61):

«Inpero che'l gli è di necessità chredere che Dio è uno in esentia e trino in persone. Et chosi el primo articholo della nostra fede è credere che Idio è uno in esentia et-l sechondo è chredere che nela diuinità è-lla persona del Padre. Et-l terço è credere che nella diuinità è-lla persona del Figliuolo eternalmente generato dal Padre. Et-l quarto è credere che nela persona dello Ispirito Santo eternalmente prociedente dal Padre e dal Figliuolo. Questi quatro articholi s'apartenghono a la natura diuina. E tre che seghuitano s'apartenghono a l'operatione diuina; de'quali el primo è chredere che solo Idio creò ongni chosa. E-l sechondo è credere che solo Iddio giustificha el pechatore perdonandogli i pechati. E-l terço è credere che solo Iddio risuciterà e morti a ghlorificathione de giusti e danatione degli spiatati peccatori. E predetti sette articholi s'apartenghono a la diuinità; e sete che seghuitano s'apartenghono alla humanità.

«De quali el primo è credere che Christo in quanto huomo fu choncietto de la uergine per sola operatione di Spirito Santo. E-l sechondo è credere che Christo inquanto humo (!) fu nato da la uergine sança ofendere la uerginità. E-l terço è chredere che Christo, inquanto huomo, fu crocifiso, morto e sepulto. E-l quarto è chredere che l'anima sua disciese a linbo. E-l quinto è credere che Christo inquanto huomo el terço di risucità da morti. E-l sesto è credere che Xristo inquanto huomo salí al cielo e siede a la destra di Dio Padre, cioè riposasi nella sonma beatitudine ouero ghroria sua. E-l setimo è credere che Christo uerà a giudicare e uiui e morti, e buoni e rei (f. 2v), inpero che esso Ieso Xristo è figliuolo di Dio eterno nel tempo nato della uergine».

(F. 9v-10r = *Alph. cath.*, lín. 598-605: explicats en singular els manaments IV-X (ff. 7r-9v), segueix en els folis indicats al començament la doctrina global sobre el conjunt dels deu):

«Ma parlando di questi dieci chomandamenti iqua (?) sono quele chose le quali sono spzialmente uietate o chomandate? E parlando de chomandamenti di Dio quanto a finale ragione di loro, si riduchono pure a due. Cioè ad quegli e quali Christo dichiara nel Uangiello di santo Mateo, cioè: “Amerai il tuo Signore Iddio chon tuto in quore tuo [f. 10r] e chon tuta l'anima tua e chon tuta la mente tua, e chon tute le forze tue, o uero chon tuta la uirtù tua”. Chome agiunchono santo Marcho e santo Lucha: “E-l prosimo tuo chome te medesimo”. Inpero che-l fine o uero la finale intentione de'chomandamenti di Dio non è se non diletione di Dio e del prossimo perciò che “fine de chomandamenti è charità”, chome dicie l'apostolo; “Et la plenitudine della legge è diletione”».

(F. 10r = *Alph. cath.*, lín. 700-711):

«Ma deba eserer (?) (*canc?*) amato Iddio saua mente, e questo è: “Chon tuto il choure tuo, cioè chon inteletto sança errore, la quale chosa non fano gli eretici.

Debba eçianadio essere amato feruientemente, e questo è chon tuta l'anima, cioè cholla uolontà sança chontraditione, la quale chosa non fanno i tiepidi. Debba etianadio essere amato feruente mente, e questo è chon tuta la uirtù tua, o uero chon tutte le forçe tue, cioè che siamo aparechiati per lo suo amore d'asalire chos-istrette e malagieuoli, e patire chose teribili, la quale chosa non fanno i timidi a paurosi. Debba etianadio essere amato perseuerante mente, e questo è chon tuta la mente, cioè chon tuta la memoria sança dimentichança, la quale chosa non fanno i uacilanti e inchostanti».

(f. 10r = *Alph. cath.*, lin. 683-697):

«Ma per ciò debba chosì sonmamente essere amato Iddio, perchè è creatore, perchè è redentore, perchè è chonseruatore, e perchè è ghrorifichatore, le qua chose tute chonprende il *Salmista* dicendo: “Amerò te, signiore, forteça mia, signiore fermento mio e rifuggio mio e liberatore mio”».

(f. 10rv = *Alph. cath.* lín. 748-773):

«Et l prossimo eçianadio debba essere amato non quanto noi, ma chome noi, per la quale chosa non si inporta quantità ouero misura d'amore ma simigliança.

«Onde noi dobbiamo amare [f. 10v] el prossimo ragioneuole mente, sichè sia l'amore giusto: sichè chome ciasquono uuole il bene per se, chosì debba amare il prosimo per lo bene di lui e non per la utilità sua.

«Debba etianadio essere l'amore dirito: sichè, chome ciaschuno amando se uuole migliori chose e se, inpero che più tosto uuole essere sauio che richo, chosì simigliante mente dee volere del prosimo.

«Debba etianadio essere l'amore santo: sichè, chome alquono amando se uuole a sse bene, per lo quale piaccia ad Dio, simigliante mente dee volere del prosimo.

«Debba eçianadio essere l'amore chon opere: onde, chome alchuno non solamente desidera a sse bene ma eçianadio el procchura chon opere quando può, chosì per simigliante de fare del prosimo».

(f. 10v = *Alph. cath.*, lín. 94-98; 127-136):

«Chonuensi eçianadio il fedele cristiano senpre Iddio laudare, in lui pensare e lui orare e preghare.

«Debba Dio laudare chor chuore benediendolo sechondo quel deto del *Salmista*: “Benedici, anima mia, al Signore e tutte le chose che dentro ad me sono al nome santo suo”.

«Debba Dio laudare cholla bocha annutiando sechondo quello detto del *Salmista*: “Signiore, le labra mie aprirai el la boccha mia anutierà la laude tua”.

«Debba Dio laudare cho l'opere seghuitando, sechondo quello detto de l'Apóstolo: “Siate seghuitatori di Dio chome figliuoli charissimi”».

(F. 12r = *Alph. cath.*, lín. 325-336)

«Sete sono le uertù nele quali si reggie la uita de l'uomo:

«Le tre prime si chiamano theologihe, cioè divine, le quali s'apropiano a le tre persone.

«Sicchè la fede ci diriça sonmamente di chredere e asentire lo uero, cioè l'animo fedele acchonsente fermamente e senpliciè (*corr* senpricia) mente alla verittà diuina ribelata agli uomini sopra naturalmente.

«La sperança ci diriza soma mente ad seghuitare le chose aspre e forti cioè (e *canc*) uirtù per la quale l'animo fedele si riça a sperare chostante mente e beni sopra naturalmente da Dio promessi.

«La charitade ci diriça sonma mente ad amare e seghuitare lo bene, cioè virtù per la quale Dio amiamo per se e-l prossimo per Dio».

«La fede fa in Dio sentire, la sperança fa in Dio chonfidare, la charitade fa in Dio amare».

(F. 12r-v = *Alph. cat.*, lín. 348-361)

«Le quatro vltime si chiamano chardinali, cioè humane.

«Onde, è da sapere che chome l'uscio o uero la porta si uolta e regiesi nelli ghangeri, così la uita dell'uomo si uolta e reg-[f. 12v]-giesi in su queste virtudi. Onde la prudentia... dicierne e beni da mali e anchora l'uno bene da l'altro e l'uno male da l'altro.

«La tenperança è lasciare ongni chosa in quanto la natura permete, la quale ricercha l'uso chorporale. La tenperança è non solamente lasciare le cupiditadi terene, ma al postuto schordarsene; questa è uertù per la quale si rafrenano gli illiciti mouimenti de l'animo.

«La forteça... è uertù, per la quale l'animo si fortificha a spregiare le cose terribili e sostenere le chose malagieuoli.

«La giustitia è ... uertù per la quale si rende a ciasqueno quello ch-è suo».

(F. 13a = *Alph. cath.*, lín. 143-152):

«Dobbiamo eçiandio senpre in Dio pensare. Primo, amirando la sua maiestà, non solamente quanto a la trinità delle persone, ma eçiandio quanto alla purità e senpricità essençia e infinità de la potentia e chiarità della sapientia, e-ternità de la existentia e chosì de l'altre chose. Sechondo modo, richordando e benifici dati, simbeni di natura chome ne beni de la gratia.

[Et acciò che per alquono modo per gli benifici (re *canc*?) ricieuuti rendiamo gratia, diciamo ogni di e-spece uolte queste parole: "Adoro (adora?) te Christo, benedicho te, gratia rendo at te per la grande gloria (*corr* groria) tua, la quale degniasti di manifestare e chomunichare al gli uomini; gratie rendo at te per gli benifici e quali ad me deu chome Dio mio, chome signiore mio, chome re mio, chome padre mio. Tè adunque priegho che mi facia viuere e vita finire sechondo el tuo piacere, et l quale uiui e regni chon Deo Padre in nuntà di Spirito Santo, Dio, per onia asecula aseculorum (*corr* asecurorum), amen].

«Terço modo, chontenpaldo e giudici suoi.

«Quarto modo, atendendo e aspetando le sue promese».

(F. 13r-v = *Alph. cath.*, lín. 154-161):

«Dobbiamo etiandio preghare [f. 13v] e orare Dio. Et inpero orare Dio preghare lui chon dirichamento di puro quore e inclinazione di corpo, a inimitatione e esemplo di Christo, el quale vn pocho s'inchinò ne la faccia suo (!) orando e dicens: "Padre mio, s'egli è posibbile (posibile?), passi d'am me questo chalice"».

* * *

2. Ff. 29r-42r: *Incipit tractatus de caritate Magistri Arnaldi de Villa noua*.
Inc.: Lodato e ringhraiato sia lo nostro signiore... *Exp.*: ...lo quele preghiamo che ui ci conduca per sua pietade. Amene.

Arnau de VILANOVA, *Tractatus de caritate, textus abbreviatus*.

MANSELLI, «Bulletino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano», 63 (1951), 60-76.

BATLLORI, «Archivio Italiano per la Storia della Pietà», I (1951), 411-427.

3. Ff. 42r-51r: *Incipit Lectio Narbone eiusdem*

Inc.: Tucti quelli che uogliono fare uita spirituale... *Exp.*: ...che la mia uolontà sia facta ma la tua, in secula seculorum Amen.

Arnau de VILANOVA, *Lectiois Narbonae, versio italica*.

MANSELLI, «Bulletino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano», 63 (1951), 77-91

BATLLORI, «Archivio Italiano per la Storia della Pietà», I (1951), 428-453.

4. Ff. 51r-57r:

Inc.: Per ciò che molti desiderano di sapere ciò chio... *Exp.*: ...per quello che è scripto ne' *Libro della caritate*. Deo gratias. Amen. *Explicit*

Arnau de VILANOVA, *Per ciò che molti*. *Versio italica*

MANSELLI, «Bulletino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano», 63 (1951), 92-100.

BATLLORI, «Archivio Italiano per la Storia della Pietà», I (1951), 454-462.

* * *

5. Ff. 57r-59v:

Nota delle chagioni delgli errori della ingniorança alli a serpesente basti a segnarne pur otto

Inc.: La prima si è ka ingniorantia della capacità dell intellecto humano... *Exp.*: ...questo chotale non ingniorante ma spregiatore è detto e giudicato.

6. Ff. 59v-64r:

Per fugire i predetti errori d'ingnorança si seghuita qui una letera che don Giouanni dalle Celle mandò chontro a frati che ssi nominano in essti letera, la quale

è molto utile di peruenire a chonoscimento di ueritade, inpero che dopo essa seghuita la risposta fatta chontro ad essa da dett frati riprouandola di parte in parte. La quale letera del predetto don Giouanni incbomincia chosi

Inc.: Tomaso don Giouanni lume de ueritade, il quale diriçi la tua uia...

Exp.: ... e doctores e sacerdoti di Christo, e non sarai membro d'antixristo.

Finisce la lettera di don Giouanni

Giovanni DALLE CELLE, *Lettera molto utile a chonoscimento di ueritade*

7. Ff. 64r-66v.

E seghita la risposta contra a essa

T Jn nomine Ybesu Xristo pouero crocifiso, amen.

Inc.: A Don Giouanni dalle Celle, i poueri frati minori perseghuitati per la uerità del uangelio, Spirito di chonsiglio più santo... *Exp.:* ...dobbiamo molestare i captiui ad ciò ch-esi rimangono del... (abrumpitur textus).

POVERI FRATI MINORI, *Risposta a Don Giovanni dalle Celle*

8. Ff. 70a-76d.

Inc.: Con ciò sia cosa che ogni peccato discienda dalla superbia secundo che testifica la Scriptura... *Exp.:* ... al poço di n'inferno, cioè al punto della orte ou-elli non prendone neente guardia.

9. Ff. 76d-78a.

Di quelle cose che mostrano come sia grande il uitio contra natura.

Inc.: La grandeçça di questo vicio si può mostrare per otto modi... *Exp.:* ...posta legge agli animali brutti, la quale legge costoro trapassano.

10. Ff. 78a-c.

Inc.: Le digiuna quattro tempora furono ordinate da santo Calisto papa...

Exp.: ...Lo quarto sie il primo mercoledì dopo santa croce di settenbre.

11. Ff. 78d-80c.

Del l'auenimento del nostro signore Gesù Xristo

Inc.: L'auento del nostro signore gesù xristo si diuide in quattro settimane... *Exp.:* ...non potranno intendere ad altro come fanno ora.

12. F. 80c-d.

[Tre racconti]: Vn conuerso si confessò... Leggesi che uno usuraro... Leggesi nella *Legenda de santo Martino*... (abrupta).

Els ff. 1-66 són escrits a tota línia; els ff. 70a-80, a dos corondells; els primers foren escrits per mans diverses, els segons per una de sola (encara que pot semblar que el f. 73b i següents són de mà diversa, però la diferència és de ploma); la caixa d'escriptura d'aquests, marcada a sec, és de 223 × 170 mm, amb separació de 16 mm entre els dos corondells; 44 línies (43 a f. 75c, 45 a

f. 75d o f. 76b); lletra gòtica minúscula notarial (?) de transició del tipus format al cursiu, clarament italiana.

En els 66 folis inicials les mans es succeeixen: fins al f. 18r la primera, amb 29 línies al f. 2a; del f. 18v al 28r la segona, amb 33 línies; al f. 29 torna la mà primera fins al f. 36v, amb 28 línies; i a partir del 37r, la segona, també amb 28 línies, que en els ff. 57- 64 s'encongeix, amb 37 línies; els ff. 65-66 són escrits amb lletra menys tècnica, amb 38 línies. Títols en rúbrica i en els primers 64 folis també els calderons.

Aquest volum, en el seu conjunt, no pot amagar la seva qualificació d',espiritual', i encara d'una manera molt pròpia, perquè comença amb un autèntic catecisme (la *Compilationciela...*) que té en compte tots els capítols que no hi poden mancar, com per exemple la informació sobre els sagraments; i tractant-se d'un catecisme per a ,espirituals' ha aprofitat una desena de fragments de l'*Alphabetum catholicorum...*, que subratlla la seva destinació a configurar un ,verus fidelis'; la qualificació específica d',espiritual' acaba venint-li dels tres opuscles d'Arnau de Vilanova, el *Tractatus de caritate* (ni que sigui abreujat), la *Lectio Narbonae*, destinat a «tucti quelli che uogliono fare uita spirituale...» i el «Per ciò che molti...», que és una síntesi del missatge arnal-dià. No sé si ja ha estat fet, però en qualsevol cas, la consistència d'aquest volum i les vinculacions que hi són explícites o s'hi endevinen, indiquen que caldria un estudi substantiu dels ,espirituals' toscans de mitjan segle XIV.

Abans, en ocupar-me del Vat. lat. 3824, he assenyalat l'existència de petits reculls de dues o tres obres específicament ,espirituals': ací en tenim una mostra; aquests tres títols (*Ad priorissam*, *De caritate*, *Lectio Narbonae* i *Per ciò che molti...*), abans d'ésser copiats en el volum que ara els engloba, es podien trobar formant un opuscle o fins i tot en un quadern de pocs folis (una trentena), ben apropiat per a no pesar gaire en el sarró de qui ha de mirar de passar desapercebut o de dissimular les seves conviccions més íntimes. En trobarem alguna altra mostra.

VAT. LAT. 5732

Darrerament aquest volum ha rebut una considerable atenció dins el marc dels estudis dedicats a Joaquim de Fiore, en concret en el volum *Il ricordo del futuro. Gioacchino da Fiore e il Gioachimismo attraverso la storia*. a cura di Mario TRONCARELLI, Bari, Mario Adda Editore 2006, on trobem d'una banda, les pàgines de Cesare VASOLI, *Pierleone Leoni da Spoleto e Gioacchino da Fiore* (135-143), que contenen en la darrera la bibliografia sobre el tema; i de l'altra, en la segona secció del volum, dedicada a *La tradizione manoscritta dei testi Gioachimiti*, hi ha les pàgines dedicades a aquest volum, amb llista dels texts copiats i informació sobre la configuració del conjunt i la seva lletra (358-361) de Gemma GUERRINI; i una nova anàlisi paleogràfica de Fabio TRONCARELLI; dins l'article de Cesare Vasoli hi ha reproducció de quatre pàgines del volum,

bessó del nostre, ara a Roma, Collegio dei Carmelitani, III Varia 1 (cf. les pàgines 352-357 del volum esmentat), escrites de la mateixa mà que ha copiada la part arnaldiana del Vat. lat. 5732.

Volum encobertat amb pergamí llis blanquinós, de 419 × 295 mm; llom de 70 mm de gruix, recobert del mateix pergamí llis, on és escrita la llarga llista de títols copiats: «Abb. Joachim de Psalterio, de Concorde (!) Veteris et noui Testamenti, De Semine Scripturarum, / et Expositio supra Prophetias Melini et Sybilla[e Erit]rae, et Arnaldus de Villanova tractatus de / Semine Scritturarum, de Nomine Tetragrammat., e[t Tract]atum Scolast., Petrus de Aliaco, Imago mundi, / et tractatus Concordiae theolog. et historie cum astrolog. et super astris, manuscritto»; al centre del llom, etiqueta: «Vat. lat. / 5732». Relligat nou. Cara interior de coberta i contracoberta i foli de guarda, en blanc.

Cos del volum de 2 + 236 + 3 folis de paper; volum factici, constituït per tres blocs: 1) ff. 1-50; 2) ff. 51-155; i 3) ff. 156-236.

Només el segon conté obra arnaldiana i, doncs, em limito a analitzar-lo de forma detallada.

És constituït aparentment per onze plecs, inicialment per més, i l'actual quadern quart (aparentment, ff. 81-87) presenta problemes. La majoria dels plecs (nou) és format per cinc fulls doblats, que donen quaderns de deu folis o vint pàgines; només el plec novè (ff. 128-135) és constituït de quatre fulls doblats, vuit folis o setze pàgines. Algunes característiques no es repeteixen ni en la unitat 1 ni en la 3, com és ara el ,Ihs' en algun encapçalament (f. 83b); el primer copista dóna al reclam la forma d'un centre del qual surten punts i línies ondulades en les quatre direccions (ff. 51-87); el segon, en canvi, a partir del final del text l'escriu en sentit vertical vers el fons de la pàgina (ff. 88-155).

1. Ff. 51-60 (5 × 2): filigrana, columna coronada (semblant a Briquet 4412); fulls numerats 1-5; relligat normal reforçat; reclam.

2. Ff. 61-70 (5 × 2): segueix la filigrana de columna coronada, però es presenta la de M somada de creu (semblant al Briquet 8355); les altres característiques com l'anterior;

3. Ff. 71-80 (5 × 2): Filigrana: àliga (semblant a Briquet 87); les altres característiques, com les del plec primer;

4. Ff. 81-87 (1 i 6 folis, potser restes d'un plec de 5 × 2); segueix la filigrana de l'àliga; només són numerats els folis 1 i 5; semblen mancar els folis 2-4, en els quals hi podia cabre gairebé tot el text del *Cirilli Oraculum Angelicum*, que s'acaba en el f. 82a;

5. Ff. 88-97 (5 × 2): segueix la filigrana de l'àliga; les altres característiques com les del plec primer, fora que comença el reclam escrit en vertical;

6. Ff. 98-107 (5 × 2): torna la filigrana de la columna coronada; la numeració dels fulls s'ha desplaçat del centre a l'angle dret de la pàgina; les altres característiques són les dels plec anteriors;

7. Ff. 108-117 (5 × 2): segueix la filigrana de columna; i les característiques del quadern anterior;

8. Ff. 118-127 (5 × 2): segueix filigrana i altres característiques dels plec anteriors;

9. Ff. 128-135 (4 × 2): característiques dels plec anteriors;

10. Ff. 136-145 (5 × 2) i 11. Ff. 146-155: característiques com els plec precedents, però el darrer foli no té reclam i resten en blanc el f. 151v i els quatre següents: ff. 152-155.

Aquest bloc segon conté còpia dels texts següents:

1. Ff. 51a-57a: *Inc.*: (I)nterpretari tua serenitas imperat merlinum... *Exp.*: ...(*man cursiva*) fructus tibi iustitie labor anxius non adducat. Finis. Deo gratias.

PSEUDO IOACHIM DE FLORE, *Expositio super Merlinum ad Henricum Sextum Imperatorem*

2. F. 57a: *Inc.*: Exitabitur romanus contra romanum... *Exp.*: gaudium multorum erit luctus.

3. Ff. 57b-58d i 61a-63d. *Inc.*: (P)ie petis, sed minus pie puto prosequeris... *Exp. I part.*: ...fidelium fide non ficta diffidet, etc. *Inc. II part.*: (Q)uia generalis mundi naufragium... *Exp.*: ...qui frustrabuntur in eo maledixerunt sibi.

PSEUDO IOACHIM DE FLORE, *De oneribus prophetarum*

4. Ff. 58d-61a: *Inc.*: (A) pressurarum igitur omnibus expediti... *Exp.*: ...non arcetur 2^a distinctio ad eundem.

5. Ff. 64a-70d. Queso te o lector huius opusculi... *Exp.*: ... id est ecclesia sua sed iure deiciat, etc. Deo gratias.

AUCTORIS GERMANI IGNOTI, *De semine scripturarum* (cf. AVOTHO, III, 19-27).

6. Ff. 71a-75c. *Introductio in librum Joachin de semine scripturarum que est de prophetis dormientibus suum (! sive) dormientium prophetis, etc.*

Inc.: (i)N EFFECTIBUS DIUINI secreti adeo mirabile... *Exp.*: donec plene fuit in omnibus eruditus. Explicit Introductio in librum Joachin de semine scripturarum.

Arnaldi de VILLANOVA, *Introductio in librum de semine scripturarum*

MANSELLI, «Bulletino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano», 63 (1951), 43-59.

PERARNAU, AVOTHO III, 2004, 83-138.

7. Ff. 75d-81c. *Incipit allocutio super signatione nominis tethagramata tam in lingua hebrayca quam latina et super declaratione misterii trinitatis*, etc.

Inc.: ()LURIES AFFECTAUI, karissime pater, ut semen illud... *Exp.*: ...maiora predictis adiungere ac etiam de ipsis clarius, etc., etc. Deo gratias.

F. 81d, en blanc.

Arnaldi de VILLANOVA, *Allocutio super significatione nominis tetragrammaton*.

CARRERAS I ARTAU, «Sefarad», IX (1949), 75-105.

PERARNAU, AVOTHO, III, Barcelona 2004, 139-204.

8. F. 82a-b. ...buntur clerus timebit eas et populi sanctificabunt eas... *Exp.*: ... felix qui | castitatem matrimonialem illibatam seruauerit, ideo, etc., etc.

Fragmentum ex CIRILLI, *Oraculo angelico*

(BURDACH/PIUR, Berlin 1912, 317-318, líns. 62-65: ‚descriptas videntur...‘)

et ex PSEUDO JOACHIMI DE FLORE, *Commento (ibid., 326-327, líns. 198-230)*.

9. Ff. 82d-83a. *Inc.*; ()Telle manenti in ordine sanctitatis, in formula honestatis... *Exp.*: ...vale milies verus Christi miles. *Liber compositionis de [canc. illegibile] sancti Augustini*. Deo gratias.

PSEUDO JOACHIMI DE FLORE, *Epistola ad Cirillum*

(BURDACH/PIUR, Berlin 1912, 246-251).

10. Ff. 83b-89c. *Jhus. Incipit alphabetum catholicorum ad inclitum dominum regem Aragonie pro filiis erudiendis in elementis catholice fidei*, etc.

Inc.: ()S TU FIDELIS. DOMINE, sum. Quare dicis te esse fidelem... *Exp.*: ...Deo seruire corde, sed necessarium est ut opere seruiamus ei. Deo gratias

Arnaldi de VILLANOVA, *Alphabetum catholicorum*

BURGER, «Römische Quartalschrift», 21/2 (1907), 173-194.

BURNAM. Toronto 1996;

NADAL, Barcelona 2002;

PERARNAU, AVOTHO IV, Barcelona 2007, 87-152.

11. Ff. 89c-92b. *Incipit tractatus de prudentia catholicorum scholarium*, etc.

Inc.: ()ui indiget sapientia postulet a Deo... *Exp.*: ...qui propter semetipsum operatus est uniuersa. Amen. Explicit tractatus de prudentia catholicorum scholarium.

Arnaldi de VILLANOVA, *Tractatus de prudentia catholicorum scholarium*

GRAZIANO DI SANTA TERESA, «Divinitas», XI (1967), 821-844;

MESINI, «Apollinaris», LII (1979), 305-328.

PERARNAU, AVOTHO IV, Barcelona 2007, 207-232.

12. Ff. 93a-151b. *Inc.*: (v)ERBA IEREMIE, ETC. Si tempus regum sub quibus... *Exp.*: ...celestia clarescant et terrena quelibet...

PSEUDO JOACHIM DE FLORE, *Expositio (imperfecta) Jeremiae Prophetae* (desunt capita XLIm sequentia)

La presència dels quatre texts arnaldians més primitius (*De semine...*, *Tetragrammaton...*, *Alphabetum...* i *De prudentia...*) i l'ordre en el qual es troben, que és el que acabem de recordar, col·loquen aquesta còpia tardana en la seqüència del Vat. lat. 3824; dissortadament, la qualitat del text no és pas la que hom desitjaria trobar-hi, tal com el lector pot veure per ell mateix resseguint els aparats crítics dels dos volums d'AVOTHO III i IV.

Les pàgines d'aquest bloc són escrites dins caixa d'escriptura de 262 × 173 mm, a dos corondells separats per 43 mm, de seixanta línies, lletra minúscula semigòtica amb elements humanístics; TRONCARELLI (361) no sols estableix que fou copiat a Barcelona, ans encara nomena el copista: Miquel Miravet, que hauria copiat en la mateixa ciutat l'any 1488 l'actual Vat. lat. 11581.¹⁸

ROMA

Collegio Carmelitano d'Antica Osservanza
Ms. III, Varia, 1, ff. 1-90.

Encara que no hagi servit per a l'edició d'AVOTHO IV, aquest volum és bessó del Vat. lat., 5732, i per això crec justificat de parlar-ne ací, tenint en compte que, per allò que ara en direm, el possible lector hi podrà trobar informacions fins ara no donades, sobretot entre els actuals ff. 85-91.

Atesa la seva importància, el volum ha concentrat més d'una vegada l'atenció dels estudiosos, car successivament se n'han ocupat Miquel Batllori, Victor Selge, Gian Luca Potestà, Fabio Troncarelli.

El primer a cridar l'atenció sobre el volum (segurament conegut per informació verbal de Bartomeu M. Xiberta, que vivia en el dit col·legi), fou Miquel BATLLORI, *Dos nous escrits espirituals d'Arnau de Vilanova*, dins «Ana-

18. Miquel Miravet, qualificat en els primers moments com a ‚scriptor littere rotunde‘, és ben conegut en la documentació barcelonina, tal com hom pot veure en Josep HERNANDO I DELGADO, *Del llibre manuscrit al llibre imprès. La confecció del llibre a Barcelona durant el segle XV. Documentació notarial*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XXI (2002), 257-603, on compareix sis vegades entre les pàgines 429-499, anys 1463-1490. Quant al Vat. lat. 11581, copiat el 1488, i a la seva *Summula seu Breuiloquium super concordia Novi et Veteris Testamenti*, vegeu Harold LEE, Marjorie REEVES, Giulio SILANO, *Western Mediterranean Prophecy. The School of Joachim of Fiore and the Fourteenth-Century Breuiloquium* (Studies and Texts, 88), Toronto, Pontifical Institute of Medieval Studies 1989, 155; la *Summula seu Breuiloquium* ocupa les pàgines 164-322.

lecta Sacra Tarraconensia», 28 (1955), 45-70, ara també sota el títol *El Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus que fiebant contratractatum Arnaldi de Adventu Antichristi i l'Expositio super 24m capitulum Mathei*, dins *Arnau de Vilanova i l'arnaldisme*. Edició a cura d'Eulàlia DURAN (dir.), i Josep SOLERVICENS (coord.). Pròleg de Giuseppe TAVANI (Obra completa, vol. III; Biblioteca d'Estudis i Investigacions, núm. 20), València, Tres i Quatre 1994, 179-208; i 209-212, en concret 188, on assigna els folis esmentats a l'*Expositio Arnaldi de Uilla noua super 24m capitulum Mathei*, referint-s'hi, però, de la manera següent:

«Els folis 86-88 són blancs. El f. 89a comença truncat: utroque istorum. 6m Intellectus... (etc., etc.)... Deo gratias. Amen. Amen. Al foli 89bc, nou proposicions de caire arnaldia sobre els temps finals; als folis 89c-90a, vint-i-quatre contra «homines pestilentes»; al foli 90ab, altres deu sobre el temps finals, que acaben: ...sub determinato numero hebdomodarum (!) animalium. El f. 90v en blanc».

Anys després, publicaria una descripció del volum Kurt Viktor SELGE, *Un codice quattrocentesco dell'Archivio Generale dei Carmelitani, contenente opere di Arnaldo da Villanova, Gioacchino da Fiore e Guglielmo da Parigi*, dins «Carmelus», XXXVI (1989), 166-176; i *Ancora a proposito del codice III, varia 1 dell'Archivio generale dei Carmelitani*, dins «Carmelus», XXXVII (1990), 169-172; ja en el primer títol s'ocupava dels esmentats folis 85-91 i per primera vegada hi diferenciava dos quaderns:

«f. 81-87: corrispondono ai resti di un quinterno, dal momento che il testo termina mutilo al f. 85vb, mentre i fogli 86-88 sono rimasti bianchi; i fogli 86 et 87 sono stati incollati al resto del quinterno, e quindi si può presumere si sia trattato in origine di un quintero completo.»

«f. 88-96: costituiscono un quaderno, al quale un nono foglio è stato incollato già al momento della preparazione del codice originario.» (p. 167 del primer article del prof. Selge).

El 1994, amb motiu de la «I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova, Barcelona, 6-8 d'abril del 1994», Gian Luca POTESTÀ, *Dall'annuncio dell'anticristo all'attesa del pastore angelico. Gli scritti di Arnaldo da Villanova nel codice dell'Archivio Generale dei Carmelitani*, dins «ATCA», XIII (1994), 287-344, en particular 290-292, on, però, tal com deia el mateix autor, ell es limitava a oferir «l'elenco completo degli scritti e frammenti di Arnaldo accorpatis nella sezione iniziale», acceptava la identificació o identificava les llistes de regles copiades en els ff. 89r-v i 90r, però no es fixava en la materialitat dels folis, que ara es troben entre els actuals 85 i 89, car del final violent del text vuitè del volum (i del seu primer bloc), (*l'Expositio... cap. XXIV Matthaei*) en el f. 85vd, saltava al començament del text novè del volum, primer del segon bloc, en l'actual f. 89ra.

Ací concentraré en primer lloc i principalment la meua atenció en la materialitat dels fulls o dels folis que van del 80vd al 96vd (corresponen d'alguna manera als dos quaderns formats per aquells folis, ja diferenciats pel prof. Selge) i en particular en la materialitat del primer quadern (actuals ff. 81-87) i més en concret en la dels folis que hi ha entre el 85vd i el 89, sempre segons la numeració actual, marcada amb timbre en l'angle inferior dret de la pàgina recto de cada foli; la clarificació de la materialitat actual dels quaderns i folis serà una de les bases per a hipotitzar la situació primitiva dels texts que hi eren copiats.

Abans d'entrar en matèria, diré que vist el conjunt del volum, és evident una fractura entre els ff. 85/86 i 96-97: materialment, tant els folis fins al 86 com els 97 i següents tenen filigrana de tisoires, no, en canvi, els 86-96; de més a més, en els ff. 1-85 tenim obres d'Arnau de Vilanova o atribuïdes a ell, mentre a partir del f. 91 les obres copiades són de Joaquim de Flore o atribuïdes a ell. Cal, doncs, estudiar aquests ff. 86-96 (en particular els 86-91), clarament diversos tant dels anteriors com dels posteriors, i cal esbrinar llur materialitat, p. e., si formen un sol plec o pertanyen a més d'un.

Aquesta nova anàlisi o estudi és possible perquè entre la descripció del prof. Selge i el moment actual, potser els anys 1990 (el p. Emanuele Boaga, arxiver i bibliotecari del dit col·legi, a qui he d'agrair la paciència amb què ha suportat les meves preguntes, no ha pogut concretar més) aquell volum fou revisat i rebé una nova enquadernació, aprofitant, tant com ha estat possible, l'antiga, per obra de la qual revisió, ara sabem que entre els actuals ff. 85vd i 89ra no hi ha sols els tres folis de paper en blanc (ff. 86-88), que feren constar tant Batllori com Selge, perquè ha comparegut una realitat nova, encara que només sigui fragmentària: la nova enquadernació, en efecte, ha deixat al descobert, desenganxant-los de l'actual foli 85, al qual eren enganxats formant, aparentment, un únic foli (així recordo haver-lo vist abans de la nova enquadernació), dues franges longitudinals remanents de dos folis, els (86) i (87):¹⁹ la del f. (86) té 25 mm. en la seva part inferior i 32 en la superior; la del f. (87) en té 17 en la inferior, 12 en la superior, franja o romanalla que va en sentit longitudinal o d'altura a tota la dels folis i per tant del volum; pertanyien a la segona meitat del quadern, en els quals prosseguia el text de l'*Expositio Arnaldi de Villanova super XXIV capitulum Mathaei*, que ara és tallat en el f. 85vd, després que la primera part d'aquest títol havia omplert els actuals folis 81-85.

Ara podem dir quelcom més de la materialitat d'aquest plec, que inicialment anava del f. 81 al 90: després del reclam del f. 80v, el nou plec o qua-

19. En l'explicació que segueix, les xifres dins parèntesi, p. e., (86), remetent al número que hauria correspost als dos folis, dels quals només ha restat la franja longitudinal de paper; són col·locats dins parèntesi a fi que no es puguin confondre amb els ara numerats mecànicament amb els dits números en la seqüència del volum.

dern començava amb el f. 81, i continuava utilitzant el mateix paper dels vuitanta folis precedents, paper amb filigrana de tisoires, presents en els folis 81, 82, 84 i 85 (per tant, les tisoires s'havien de trobar en el foli terç o central de la segona meitat del plec) i hauria estat el primitiu f. (88); ara, el plec o quadern resulta tallat en el f. 85: li manca, doncs, tota la segona meitat, que hauria estat la dels folis (86)-(90) de la numeració original; però, tal com ja he dit, la materialitat d'aquests cinc folis no manca totalment, car resta aquella franja longitudinal pertanyent als folis originals (86) i (87); en la cara verso del (86) s'ha conservat una paraula d'una nota marginal, anterior al moment, en què els dos folis foren retallats: ,populus'; aquests dos fragments longitudinals pertanyien al plec original, cosa que es pot afirmar amb certesa, car és ben visible, clara i segura la continuïtat material del paper d'ambdós fragments amb el dels folis 84 i 85: tenim, doncs, allò que resta de dos antics fulls (atenció, ara parlo de fulls, no de folis), el full que donava els ff. 84-(87) i el que donava els ff. 85-(86): i així hem reconstruït els dos fulls centrals del plec original, ff. 84, 85 / (86), (87).

A fi que resulti més fàcil de seguir les indicacions sobre la materialitat d'aquells ff. 86-96, recordaré els texts que s'hi troben en aquest moment:

Ff. 81-85d: *Expositio super XXIV capitulum Matthaei* (incomplet);

Ff. (86)-(87): devia continuar el text anterior.

Ff. 86-88: en blanc.

Ff. 89-90: llistes de proposicions sobre temes diversos:

a) f. 89a: tretze regles hermenèutiques, només completes a partir de la sisena; les cinc primeres eren escrites en un hipotètic foli anterior al 89 (88d), inexistent;

b) f. 89b: *Principales assertiones tractatus De tempore adventus antichristi* (cf. «ATCA», VII/VIII (1988-1989), 168-169);

c) f. 89c: *Conclusiones viginti quatuor Artis catholicae philosophiae* (cf. «ATCA», X (1991), 157-162);

d) f. 90a-b: *Principia decem per se nota, quibus innititur doctrina Arnaldi* (cf. «ATCA», XIII (1994), 75 i 292: de l'autor del *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus contra tractatum Arnaldi De adventu Antichristi*).

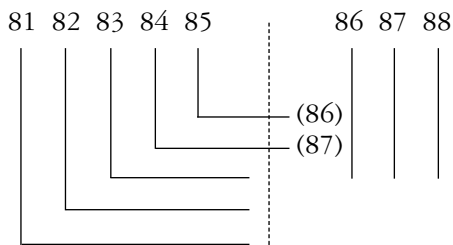
A partir d'ací tenim qualche certesa, però sobretot dubtes. D'una banda és un fet que l'actual f. 86, escadusser, sobrevingut i sencer, ocupa el lloc d'aquell foli cèntric de la segona part del plec (88), però no presenta cap continuïtat amb l'actual f. 83, que seria la seva primera meitat, i, de més a més, té filigrana diversa, una escala de tres graons; de fet, l'hipotètic foli terç de la segona part del fascicle (l'actual f. 86) encaixaria per la manca de filigrana amb el f. terç o 83 de la primera meitat del plec, però la presència d'una filigrana diversa de la dels altres quatre fulls de la primera part d'aquell plec i de tots els fulls de tots els plecs precedents, no permet d'afirmar la continuï-

rat entre els actuals ff. 83 i 86, situació que es repeteix en els altres dos folis següents en blanc, actuals ff. 87-88, en els quals no es dona la continuïtat material amb el paper de les que haurien d'ésser les seves primeres meitats, o els ff. 81-82, ja que presenten les característiques de fulls escadussers enganxats i no sembla que es pugui arribar a altra conclusió que a la d'haver estat afegits.

Tenim, doncs, entre els actuals ff. 81-88:

- a) la primera meitat d'un plec de cinc fulls doblats o deu folis (ff. 81-85);
- b) i la resta de la segona meitat de dos fulls antics, ff. (86, amb la darrera paraula d'una nota marginal, ,populus'), i (87);
- c) tres folis sobrevinguts i escadussers, actuals 86, 87 i 88; no cal dir que en l'actual f. 88v no hi ha reclam que certifiqui l'acabament d'un plec o quadern i el començ del següent.

Dibuixem de forma visible les informacions anteriors i tindrem aquest esquema de l'estat actual dels ff. 81-88:

Sumant els dos fragments longitudinals, (86) i (87) i els tres escadussers actuals (ff. 86-88), tindríem reconstruït el plec o quadern primitiu dels ff. (81)-(90); això ens obliga a preguntar-nos si la part retallada, desestimada i mancanta als ff. (86) i (87), fou retallada abans o després que, amb els tres folis ara següents, ff. 86-88, aparentment ja s'havia reconstruït la materialitat del plec i tornava a ésser de deu folis, aleshores els 81-(90); no conec la resposta ni crec tenir punts de referència que em permetessin d'hipotitzar-la, encara que al final no em podré estar d'indicar una possibilitat.

Si de la constitució material passem al text, ens trobarem que en el dit conjunt de folis només hi ha un fet, però gens clar: el final traumàtic de l'*Expositio super XXIV capitulum Matthaei* en el f. 85vd: suposem que continuava almenys fins al f. 86d perquè la paraula ,populus' escrita de mà de Pier Leoni da Spoleto, indica que fins allí almenys continuava el text, des del moment que hi havia nota marginal; i així no sols indica sinó que demostra que els dos folis retallats (86 i 87) encara foren vists per Pier Leoni da Spoleto i que la retallada fou posterior al moment en què ell escriví la dita paraula, sense que em sigui possible d'estendre aquesta afirmació als tres afegits folis immediats.

El plec següent, més ben dit, el conjunt dels folis 89r-96v, presenta problemes tant a l'hora de veure'n la constitució material com en relació al text, car només sabem que tant materialment com textualment, s'acaba amb el foli 96v, però no pas on comença i com és constituït el plec.

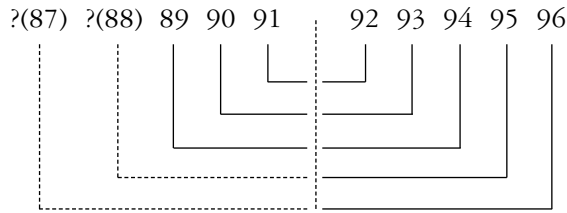
He pensat que el millor era començar per la part segura, que és el reclam del f. 96v (el primer després del reclam del f. 80v); ací, doncs, s'acabava el quadern; comptant enrere des d'aquest, entre els ff. 91v i 92r és ben visible el relligat: per tant aquell plec era constituït de cinc fulls doblats o deu folis; dels de la segona part (ff. 92-96), el mateix 96, el 94 i el 93 tenen filigrana: lleó assegut amb aureola coronant-li el cap (a partir del plec següent, o f. 97, la filigrana torna a ésser la de tisoires, com fins al f. 85); no en tenen els ff. 95 i 92; si continuem enrere, trobarem que el f. 91, sí que té filigrana i, doncs, forma full únic amb el f. 92; també trobarem que els ff. 93 i 94 tenen filigrana, i es troben en continuïtat material amb els 89 i 90, que no en tenen; si seguim més enrere, l'actual f. 88 no pot ésser la primera meitat (o a la inversa) del f. 95 perquè cap dels dos no té filigrana; i ja no podem tirar més enrere, perquè topem amb el f. 88, que ja sabem que és escadusser, com els 87 i 86: s'han perdut, doncs, els dos primers folis del quadern, que, tal com ja hem dit, era format de deu.

Constatem, doncs, que entre l'actual f. 85 i l'actual f. 89, s'han perdut els dos folis inicials que haurien portat els núms. (86) i (87); s'han perdut els tres folis primitius que havien de completar la segona part d'aquell plec i foren substituïts pels actuals i escadussers ff. 86-88; és a dir, s'han perdut tots els cinc folis que formaven la segona part del plec, començat amb el f. 81; i també s'han perdut els dos folis inicials del plec que s'acaba amb el f. 96: set folis, que anaven o haurien anat entre l'actual 85 i l'actual 89, si els dos plecs afectats haguessin seguit essent complets i si no n'hi hagués hagut algun altre entremig.

Una darrera constatació: entre els folis del primer plec incomplet (ff. 81-85 i (86)-(87) i els del segon (ff. 89-96), en comptes d'una continuïtat absoluta hi ha una fractura considerable, ultra els set folis que sabem mancants: el text copiat fins al f. 85d (primer dels dos plecs que estudiem), no permet de veure la pauta de les línies per al copista dins l'espai dels corondells, pauta que, en canvi, és visible en els del segon plec, ff. 89-96; i fins al f. 85d la tinta és rossa i la del f. 89 i ss. és negra.²⁰

L'esquema d'allò que resta d'aquest segon quadern és la següent:

20. De més a més, encara resta el problema fins ara no solucionat de si els punts 6-13, amb què torna el text en els ff. 89a i següent corresponen a l'*Expositio in XXIV capitulum Matthaei* o a unes *Regulae expositionis Sacrae Scripturae*, encara que, tal com després diré, m'inclino a favor de la segona part de la disjuntiva.

Aquesta situació amb tot allò que comporta (la introducció d'un plec de paper amb filigrana de lleó assegut i aureolat, entre els blocs de filigrana de tisores [l'anterior als ff. 80-85 i els posteriors al f. 96]) no puc dir si repercutí o, en tot cas, com repercutí en els texts copiats en aquesta zona reestructurada; d'una banda, essent còpia única, no sabem, per ara, si la de l'*Expositio super XXIV capitulum Matthaei* era gaire més llarga i de l'altra tampoc no podem saber res de les cinc tesis que manquen abans de les sisena-tretzena que enceten l'actual f. 89a i que, per tant, havien estat copiats en l'hipotètic primitiu i perdut f. (88d), ni quina longitud tenien ni si abans que ells havia estat copiada alguna altra peça literària, absolutament desconeguda. Per això, sentint-ho molt ara no em puc adherir a Gian Luca Potestà, segons el qual les «tredici regole per l'intepretazione della Scrittura» (les de l'actual f. 89a) serien «conclusive della Expositio super XXIV capitulum Mathei».²¹

21. *Loc cit.*, 292, 9.

Quant a l'*Expositio super XXIV capitulum Matthaei*, he arribat a una hipòtesi. La dita *Expositio* és constituïda ara per dues parts i en arribar a una terça es talla i aquesta manca. Les dues parts són l'*Expositio pròpiament dita* (ff. 70-79d), i una paràfrasi a alguns salms (l'autor parla de quatre), completament diversa, però paral·lela, de l'*Expositio*, «in quibus exprimitur supradicta ruina et renovatio ecclesie Christi», de moment el Salm XIII, (79d-85d); aquesta part és a punt d'acabar-se justament en el f. 85d, i les seves línies diuen el següent: «Declaratum est autem qualiter in predictis .iiij. psalmis describitur totus cursus ecclesie, quem describit Dominus in .xxiiij. Mathei. De circumstantiis vero principalium ministrorum supradicte abhominacionis expressius agitur in aliis duobus psalmis, scilicet .li. et .lxxix.; de omnibus autem ad totum illum cursum pertinentibus plene resonant scripture sacri voluminis, spetialiter Job, in Proverbiis, Prophete et textus Novi Testamenti, tam in Epistolis quam in Evangeliis, plenissime tamen in revellatione Apocalypsis: de quibus, Deo dante suo loco et» [tempore agemus].

La darrera part promesa, la de les situacions concretes dels «principalium ministrorum supradicte abhominacionis», vistes a través de la lletra dels salms .li. i .lxxix. seria el text que seguia en els ff. (86) i (87), qui sap si en els (86-90); segurament era un text tan comprometedor, que fou suprimit, tal com demostra la situació actual dels folis entre el 85 i el 89. Potser algun dels folis anteriors al 89 i els dos que manquen del 'quadern' dels ff. 89-96, contenien quelcom de les *Regulae expositionis sacrae Scripturae*, de les quals només s'han salvat les tesis sintetitzadores sisena-tretzena en l'actual f. 89a, tesis finals que foren completades amb les altres tres llistes dels ff. 89-90, que ja coneixem.

Una darrera observació: el títol d'*Expositio Arnaldi de Villanova super xxiv capitulum Mathei*, fora de l'atribució a mestre Arnau de Vilanova, és encertat, perquè el text que el segueix corres-

Dels dos ff. 89-90 i del text que hi és copiat en podem afirmar un darrer detall: en llur materialitat, el paper dels dits dos folis no pertany ni els texts corresponents no pertanyen al quadern que comença amb el f. 81 i resulta tallat en acabar el f. 85, ans al quadern que s'acaba en el f. 96, afegit amb paper de filigrana de lleó assegut i aureolat, entre els blocs tant precedent com subsegüent de paper amb filigrana de tisoires. Aquest és el fet. Si, però, em pregunto per què manquen els cinc folis de la segona part del plec que començava al f. 81 i per què manquen els dos folis inicials del plec que s'acaba amb el f. 96 i per què fou copiat segurament en uns moments posteriors un plec nou de paper amb filigrana diversa entre els dos blocs de paper de tisoires i per què hi copià aquelles llistes i un primer text de Joaquim de Flore, només puc respondre que no sols no ho sé, sinó que ni se m'acut cap hipòtesi plausible.

La gran diferència entre la situació en què es trobaven els folis posteriors al 85 i la d'ara rau en el fet que aleshores hom podia pensar que després d'aquest només hi havia tres folis en blanc (BATLLORI ho diu explícitament: «Els folis 86-88 són blancs» (188 del llibre); ara sabem que el f. 86 semblava únic perquè en l'enquadernació anterior (del s. XVII?) li havien estat enganxats sense que a simple vista es notés, les dues tires de paper longitudinals, restes dels antics dos folis que seguien l'actual 85; ara, en canvi, són independents, no tenen numeració, però hom pot veure en el verso del primer la paraula final d'una anotació de Pierleone da Spoleto, cosa que sembla voler dir que el text que es talla al final del f. 85d continuava almenys fins al que aleshores hauria estat el f. 86d, abans de la meitat; aquesta nova dada convida a intentar de descobrir com era aquell plec, quadern o fascicle, que, teòricament, hauria d'ésser constituït per cinc fulls doblats o deu folis, per tant uns hipotètics ff. 81-(90).

Intentem de recapitular: El resultat d'aquesta anàlisi és la següent: els folis 81-85 són els de la primera meitat del plec, compartint idèntiques característiques, entre les quals hi ha la unitat de filigrana, unes tisoires obertes, que coincideixen amb l'espai entre els dos corondells, de manera que no hi ha cap dubte; quatre dels cinc folis de la dita primera part tenen filigrana: 81, 82, 84, 85; no en té, perquè aquesta correspondria a la segona meitat del full, el f. 83, terç del quadern. I hom es pregunta si el foli que segueix els dos fragments longitudinals posteriors al 85, no serà la dita segona meitat, la qual, té filigrana; però no és la de les tisoires, ans una escala, que algú ha resseguit amb llapis, al centre de la pàgina: per tant, l'actual f. 86 no forma full amb l'actual 83, ans és escadusser afegit després que s'havien perdut els folis de la segona meitat del quadern, de la mateixa manera que foren afegits els dos ff. següents, 87 i 88, detall confirmat pel fet que, contra allò que és comú als folis veïns, aquests dos, igual com el 86, no són preparats per a la còpia, mancats de marc per als corondells i de línies per a les ratlles del text.

pon exclusivament a aquest tema; si després seguien unes *Regulae expositionis sacrae Scripturae* tindrien títol i text independent.

Un altre detall confirma que l'actual f. 88 no és el que inicialment era l'immediatament anterior al 89: aquest, després d'un parell de paraules pertanyents a un paràgraf cinquè, comença amb un paràgraf numerat com a sisè, en llatí ,6° = sexto' i, per tant, els cinc paràgrafs anteriors haurien d'ocupar la part inferior d'un hipotètic primitiu f. (88d), però no es troben en l'actual f. 88d, part que no és escrita, ans en blanc. Tenim, doncs, que els actuals ff. 86, 87 i 88, no formaven part del plec inicialment constituït pels ff. 81- 90, plec del qual ens manquen tots els folis de la segona part, amb l'excepció de les dues franges longitudinals dels dos que haurien estat els primitius ff. (86)-(87). El resultat és que del primitiu plec [ff. 81-(90)] en resten només les cinc primeres meitats o folis (ff. 81-85) i les dues franges longitudinals [antics ff. (86)-(87)]; els tres folis, actuals 86, 87, 88, no pertanyien al fascicle primitiu, ans han estat introduïts a fi de dissimular la manca de la segona meitat del plec esmentat. Però resten els ff. 89-90, que Batllori engloba en un bloc format pels ff. 70-90 (188 del llibre), però Selge ja els diferencia del seu text núm. 7, *Expositio in XXIV Capitulum Matthaei*, i els dona el número 8, distingint entre 8a, 8b i 8c; en absolut, res no privaria de considerar-los els ff. (87)-(88) del plec primitiu: no tenen filigrana, raó per la qual podien haver estat les meitats segones dels actuals folis 84 i 85, que sí en tenen, les tisores; però el paper és el del plec següent, que s'acaba amb el f. 96, i en tal cas podrien ésser les primeres meitats dels ff. 93 i 94, que sí en tenen, encara que diversa, el lleó assegut i aureolat. Tindríem un altre plec ben coix, car hauria conservat, correctament copiats, sense que el text salti entre una pàgina i una altra, els cinc folis de la segona part del plec (ff. 92-96), i només un, el 91, de la primera. Què ho explica? Diré només que el fascicle següent, el que comença amb el f. 97, torna a la filigrana de tisores.

Fem-nos, doncs, la pregunta de què hi havia entre els ff. 85 i 89.

Els elements objectius de judici per a una resposta es redueixen al fet que entre els dos quaderns inicials dels antics folis 81-109 manquen set folis: els cinc de la segona meitat del primer fascicle (ff. 86-90) i els dos primers del segon (ff. 91-92) inicials, que ara manquen entre els ff. 85-89; tenim dos altres fets objectius, el que la primera meitat del plec ff. 81-85 és tothora ocupada per part del text de l'*Expositio super xxiiii capitulum Matthaei* i que el f. 89a comença amb paraules d'un paràgraf cinquè i segueix amb el text d'uns paràgrafs numerats del sisè al tretzè i permet de formular la hipòtesi de si correspondran al títol que en l'inventari de la biblioteca del mateix Arnau anava unit a l'*Expositio XXIII Mathei* i portaria el títol de *Regulae expositionis sacre Scripture*.²²

A partir d'aquests elements de judici, m'atreveixo a proposar la següent hipòtesi sobre el contingut d'aquells set folis inicials, que ara manquen:

22. Roc CHABÀS, *Inventario de los libros, ropas y demás efectos de Arnaldo de Villanueva*, dins «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos», IX (1903), 193, núm. 90; 200, núm. 320; i 202, núm. 371.

- ff. 71a-79d: Primera part de l'*Expositio super xxiv capitulum Matthaei*;
 ff. 79d-85d: Segona part, paràfrasi de salms, de l'*Expositio super xxiv capitulum Matthaei*;
 ff. 86a-?: Tercera part de l'*Expositio super xxiv capitulum Matthaei: De circumstantiis principalium ministrorum supradictae abominationis*;
 ff. ?-88d: *Regulae expositionis sacrae scripturae*;
 ff. 88d-89a: Tredecim principales assertiones *Regularum sacre Scripture*;
 ff. 89b-89c: Novem principales assertiones *De tempore adventus anticristi*;
 ff. 89c-90a: Viginti quatuor principales assertiones *De philosophia catholica et divina*;
 ff. 90a-90b: Novem principales assertiones ex *Tractatu quodam, in quo respondetur obiectionibus que fiebant contra tractatum Arnaldi de Adventu Anticristi*.
 A partir d'ací obres de o atribuïdes a Joaquim de Flore.

Per tant, al f. 86a i algun dels següents, sense que pugui precisar quants, hi havia la tercera part o última de l'*Expositio super XXIV capitulum Matthaei*, que, d'acord amb el fragment transcrit en la nota 21, podríem intitular *De circumstantiis principalium ministrorum supradicte abominationis*; en acabar, no sé on, aquesta terça i darrera part del *Expositio...* començava un text nou, sota el títol *Regule expositionis sacre scripture*, text que s'acabava en el que era el segon foli del nou quadern i era l'immediatament anterior a l'actual 89; en la darrera columna del dit foli o f. 88d seguien els tretze punts en què es resumien les dites *Regule...*, cinc dels quals eren escrits en el mateix foli 88d; les altres vuit, del sisè al tretzè, ja els tenim en l'actual f. 89a; en els ff. 89b-90b hi ha els resums del *De tempore adventus anticristi* (f.89b-c), de la *Philosophia catholica et divina* (ff. 89c-90a) i del no arnaldia *Tractatus quidam, in quo respondetur obiectionibus...* (f. 90a-b).

Aquesta és la meua hipòtesi; i afegiria que tant la desaparició de la tercera part de l'*Expositio super XXIV capitulum Matthaei*, com de la part doctrinal i bàsica de les *Regulae expositionis sacrae scripturae* es podria haver realitzat després del concili de Trento. Suposo que la part tercera de l'*Expositio...* no devia deixar gaire ben parats alguns d'aquells 'principales ministri', entre els quals no devien mancar Bonifaci VIII i Joan XXII, alhora que les *Regulae expositionis...* devien proposar una doctrina totalment 'espiritual', ben llunyana d'aquella, segons la qual el sentit autèntic de la *Biblia* és aquell «quem tenuit et tenet sancta mater ecclesia, cuius est iudicare de vero sensu et interpretatione scripturarum sanctorum» i que, per contra, «nemo, suae prudentiae innixus, in rebus fidei et morum... contra unanimum consensum patrum ipsam scripturam sacram interpretari audeat».²³

23. Concilii Tridentini, *Decretum secundum: recipitur vulgata editio bibliae praescribiturque modus interpretandi sacram scripturam*, dins *Conciliorum oecumenicorum decreta*, curantibus Josepho ALBERIGO, Perikle P. JOANNOU, Claudio LEONARDI, Paulo PRODI, editio altera, Basileae, Her-

FRANKFURT AM MAIN

Stadt- und Universitätsbibliothek, Praed. 58, ff. 81-86v.

Gerhardt POWITZ, *Die Handschriften des Dominikanerklosters und des Leonbardstifts in Frankfurt am Main* (Kataloge der Stadt- und Universitätsbibliothek Frankfurt am Main, 2), Frankfurt am Main, Klostermann 1968, 138-140.

Els folis del nostre text formen part d'un quadern de deu fulls de paper doblats, afegit al final del volum.

El darrer dels texts copiats amb lletra gòtica cursiva de traçat alemany en caixa d'escriptura a dos corondells, assenyalats amb línies verticals de tinta, però només poc observades a l'hora d'escriure (ff. 81-86), és l'*Alphabetum catholicorum* (*ibid.*, 140). Còpia datable dels darrers anys del segle xiv.

En el volum XII (1993) d'aquest anuari, dins l'article d'Oriana CARTAREGIA i meu, *El text sencer de l'Epistola ad gerentes zonam pelliceam d'Arnau de Vilanova*, 20, nota 34, reportava una resposta del prof. Francesco Santi, segons la qual potser hi hauria alguna semblança entre la lletra amb què és escrita la còpia de l'*Alphabetum catholicorum* de Frankfurt am Main i la del segon bloc del manuscrit de Gènova, A. IX. 27; els he vistos tots dos, he repassat el text del de Frankfurt i he treballat bon nombre d'hores damunt el de Gènova i no em sembla pas que siguin ni de la mateixa mà ni tan sols de la mateixa escola. Diria que entre els dos tipus de lletra hi ha tanta distància com entre l'ambient de la Mediterrània i el de Frankfurt en el pas del segle XIV al XV.

Al final del text, amb lletra més arcaica, dos versos, introduïts pel mot ,ver[sus]':

«Clamant ad Deum in terra crimina quinque
Vsura, Sodomia, merces(?), vmicidia, perde (?)».

GRAZ

Ara, Universitätsbibliothek ms. 1226, ff. 1-32

Copiat a Itàlia, segurament al Sud d'Itàlia (qui sap si a Sicília), els darrers anys del segle XIV o els primers del XV; és prova de l'origen la frase afegida al final del *De semine scripturarum*, f. 120r: «Laudatu sea Cristo».

der 1962, 640, líns. 30-36. Llegint alguns dels punts sisè-tretzè que resumeixen algunes de les tesis de les *Regulae interpretationis sacrae Scripturae*, conservades en el f. 89a, no crec que hi pugui haver dubte que cap dels posttridentins revisors de llibres tingués algun remordiment de consciència a l'hora de fer desaparèixer els folis de les dites *Regulae*.

Fins al 1782 formava part de la biblioteca de la Canònica Augustiniana de Seckau, però no sembla documentat en el seu catàleg manuscrit, conservat en la UB de Graz, ms. 2039 (anterior núm. 163).

El volum manuscrit Graz UB 1226, no és pas un desconegut, car ha concentrat l'atenció d'un considerable nombre d'estudiosos: Geroldus FUSENEGGER, *Littera septem sigillorum contra doctrinam Petri Ioannis Olivi edita*, dins «Archivum Franciscanum Historicum», 47 (1954), 48-51; *Die Handschriften der UB Graz* bearbeitet von Anton KERN, II (Handschriftenverzeichnisse Österreichischer Bibliotheken. Steiermark, 2), Wien, Druck und Verlag der Österreichischen Staatsdruckerei 1956, 258-260; Beatrice HIRSCH-REICH, *Eine Bibliographie über Joachim von Fiore und dessen Nachwirkung*, dins «Recherches de Théologie Ancienne et Médiévale», 24 (1957), 34 i 41; EIUDEM, *Alexander von Roes Stellung zu den Propheten. Unter besonderer Berücksichtigung des Traktates 'De Semine Scripturarum' in der 'Notitia saeculi'*, dins «Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung», LXVII (1959), 306-316 (cf. també 422-425). Pierre PÉANO, *La «Quaestio fr. Petri Ioannis Olivi» sur l'indulgence de la Portiuncule*, dins «Archivum Franciscanum Historicum», 74 (1981), 33-76, resumeix en les pàgines 47-48 les dades sobre el Graz, UB, ms. 1226, proporcionades per FUSENEGGER i KERN. Ni que sigui demanant disculpa, potser hi puc afegir quelcom amb la descripció següent.

Volum factici. L'enquadernació unitària és allò que resta de la situació primitiva. Actualment es presenta com a pergamí únic que recobreix portada, lloc i contraportada; inicialment, l'actual fragment de portada era més llarg, recobria el tall dels folis i qui sap si tota o gran part de la contracoberta; amb tres tires de pergamí, dues de les quals encara ben visibles en la coberta, que es devien cordar en un botó encara existent al centre de la coberta.

El dia 9 d'octubre 2003, les mides de la superfície de coberta són: 208 × 58 a la coberta i 214 × 50 a la contracoberta.

En la part superior de la cara de portada hi ha la inscripció títol del volum: *Bonus tractatus aliquorum auctorum (de) scholaribus // de katholice fidei*.

La cara interior de la portada és farcida amb dos o tres trossos de pergamí; en el més exterior, hom pot veure disset línies d'anotacions, alguna de les quals parcialment legible; en la terça: «...presentavit se coram iudice...»; en la quarta: «se citasse magistrum Egidium notarium..., quem nominat»; en la sisena «Petrus Guillelmi retulit se citasse...». Crec que és digne d'atenció aquest cognom en genitiu, perquè sembla remetre a una persona occitana o catalana d'origen.

Els ff. 1-32, tots de paper, formen una unitat

Quatre fascicles de quatre fulls doblats per la meitat (4 × 2 = 8 folis); no hi ha foliació ni de quaderns ni de folis dins cada quadern; només numeració moderna de tot el volum a llapis, amb xifres aràbigues; hi ha fragments de

filigrana als folis 17 (unicorn), 26 i 28 (cercle somat de creu, només semblant de lluny al del BRIQUET, 2978); relligat al mig del plec amb cordill; cada fascicle té el corresponent reclam:

1. Ff. 1-8; ‚conveniat in odium‘;
2. Ff. 9-16; ‚[for]-mam quadram et‘;
3. Ff. 17-24; ‚sibi bonum‘;
4. Ff. 25-32; final de text.

Mides del foli: 211 × 150 mm;

Texts copiats en els 32 primers folis:

1. Ff. 1a-18a: «Frater Gilbertus Anglicus, magister theologie, qui et ipse hunc librum satis curiosse exposuit, in sue expositionis exordio hec verba descripsit»:

Inc. text: Com (!) ad monasterium cluniacense quibusdam negociis instantibus pervenissem...

Inc. comentari: Domui totius diuine Sapientie septiformis columnne...

Exp.: ...Id ipsum intendent quod ipsi scripserunt.

Bonus Christi Miles

Auctoris ignoti, *Oraculum Angelicum Cirylli cum commentario Ps.- Joachim buiusque responsione.*

Ed.: PIUR, Berlín 1912.

2. Ff. 18b-21a: *De prudentia catholicorum scolarium*

Inc.: Qui indiget sapientia postulet a Deo, qui dat omnibus affluenter...

Exp.: ...ille prestare dignetur, qui per semetipsum operatus est universa. Amen.

Invenio triplicem Martinum, adhuc hac, Martinus hic. Pater, Filius et Spiritus Sanctus.

Arnaldi de VILLANOVA, *De prudentia catholicorum scolarium.*

Ed.: GRAZIANO DI SANTA TERESA, 1967;

MESINI, 1979;

PERARNAU, AVOThO, IV, 2007.

3. Ff. 21b-26b (F. 20r: *De elementis katholice fidei*)

Inc.: Es tu fidelis? Sum, domine. Quare dicis te esse fidelem? Quia habeo rectam fidem...

Exp. 1: (f. 25c: ...et finire vitam ad gloriam tui, qui uiuis et regnas, etc.

Inc. 2: Videtur mihi quod sit presumptio quod vos, qui estis pueri, studentis in sacra scriptura...

Exp. 2: ...non sufficit Deo seruire corde (?), sed etiam necesse est ut opere seruiamus ei.

Explicit ista allocutio

Ed.: BURGER, 1907/2;

BURNAM, 1996;

NADAL, 2002;
PERARNAU, AVOTHO, IV, 2007.

4. Ff. 26c-32b. *Incipit introductio in librum de semine scripturarum et de prophetis dormientibus*

Inc.: IN effectibus diuini secreti adeo mirabile rete sapientie contextitur...

Exp.: ...iudicet et predictis donec plene in omnibus fuerit eruditus. Amen.

Explicit introductio in librum de semine scripturarum siue de prophetis dormientibus

Ed.: MANSELLI, 1951;

PERARNAU, AVOTHO, III, 2004.

5. Ff. 32b-d.

a) Notitiae quatuor de revelationibus

b) INCERTI AUCTORIS, *Abbreuiatio praesentationis Arnaldi de Villanova factae Burdegallae, ad diem 24 augusti 1305*

Inc.: IS(T)E sunt editiones sive tractatus, quas presentauit mag. Arnaldus de Villanova...

Exp.: ...sicut patet per tytulos de serie eorumdem.

Ed.: PERARNAU, AVOTHO, III, 2004, 33-34.

Caixa d'escriptura: 111 × 54, en dos corondells, verticalment assenyalats amb línies de llapis, separats per 11 mm

Nombre de línies, desigual: 36 al f. 27a; 37 a 27b.

Mà única, potser de finals del s. XIV o del pas al s. XV (alguna vegada utilitza els guarismes aràbigs).

No sé si té alguna significació el fet que els tres texts d'Arnau de Vilanova es presentin ací en successió inversa (*De prudentia*, *De elementis catholicae fidei*, *De semine scripturarum*) a la que cronològicament els correspon i ens dóna el Vat. lat. 3824. I tampoc no reproduïx l'ordre del Borgh. 205, l'únic recull de texts arnaldians que també comença amb l'*Oraculum Cyrilli*.

Aquest volum manifesta un cert interès envers obres d'Arnau de Vilanova, no, però, per les 'decididament' espirituals. L'anotació de portada diu ben clar que el dit interès per aquests títols s'explicava per llur qualitat doctrinal («Bonus tractatus... de...»), no pas per cap adscripció 'espiritual'.

APÈNDIX AMB DADES
D'ALTRES MANUSCRITS

CAMBRIDGE

University Library
Mm. I. 16.

A Catalogue of the Manuscripts preserved in The Library of the University of Cambridge, IV, Cambridge, At the University Press M.DCCC.LXI, 386-387.

Enquadernació de cartó recobert de paper violat, angles recoberts de pell, llom de pell: superfície 265×182 ; cara interior de portada, recoberta de paper blanc; al mig, etiqueta de Jordi I d'Anglaterra, recordant que per 'munificentia regia' el volum fou donat a la biblioteca de la University Library un dels anys 1714-1727. Entre coberta i cos del volum, set folis de paper blanc.

El cos del volum és constituït per cinc quaderns amb quaranta-vuit folis de pergamí, de 254×75 mm., carn-pell-pell-carn..., numerats modernament amb xifres àrabiques a llapis;

Quadern 1: $6 \times 2 = 12$ folis, ff. 1-12; relligat normal al mig, cordill; reclam;

Q. 2: $4 \times 2 = 8$ folis, ff. 13-20; relligat normal al mig, cordill; reclam; (manca el que era el quadern terç);

Q. 3: $5 \times 2 = 10$ folis, 21-30; relligat normal al mig, cordill, reclam;

Q. 4: $5 \times 2 = 10$ folis, 31-40; relligat normal al mig, cordill, reclam;

Q. 5: $4 \times 2 = 8$ folis, 41-48; relligat normal al mig, cordill, s'acaba el text i no hi ha reclam.

1. Ff. 1r-7r: *Incipit profecia Johannis heremite, quam vidit in Caucaso monte.*

Inc.: Nocte fere media tenebrisque per aera fusis...

Exp.: ...decidet e celo ignisque et sulphuris annis.

(Més que una, és un enfilall de profecies atribuïdes a autors diversos - Merlí, Joaquim de Fiore, Sibil·les-, que ocupen el centre de les pàgines, a cada banda de la qual l'espai és destinat a notes).

2. Ff. 7v-20d: *Splendor lucis eterne, illumina oculos quarentium te.*

Inc.: [C]onstitui super uos speculatores, audite vocem tube. Deus qui non vult...

Exp.: ...apostolice Sedis actoritate; quamvis enim non fuisset legitime appellatum...

Text incomplet d'ARNAU DE VILANOVA, *De tempore adventus Antichristi*, corresponent a l'edició d'«Arxiu de Textos Catalans Antics», VII-VIII (1988-1989), 135-167, fins a la línia 1425.

3. Ff. 21a-23:

3A:

Inc.: ...saturabit, et colligent reliquias fragmentorum XII sportas...

Exp.: ...quibus etiam signis ad iudicandum Dominus venturus est vaticinando uersus intonuit.

3B:

Inc.: Iudicii signum. Tellus sudore madescet...

Exp.: ...Decidet e celo ignisque et sulphuris annis.

Explicit *Sibilla Tiburtina*. Deo gratias.

Aquesta 'profecia' també ha entrat en el text núm. 1, car l'èplicit és idèntic.

4. Ff. 23v-32b. *Excepta de libro, qui dicitur Vasilographus, qui interpretatur Imperialis Scriptura, quam Erithea Babilonica...*

Inc.: F. 24r: Exquiritis me, o illustrissima turba Danaum...

Exp.: ...ut illos sursum eleuet, hoc autem in sortem demonum uoret animus.

Explicit *Erithea Babilonica*.

5. Ff. 32b-33b.

Inc.: Venit inquit exemplum allia aquilla vel alterata rabie vel alia precurrente...

Exp.: ...regnum aquille germanie ungaris conuicinum partemque eius minorem imponet sibi potentialiter subtrahendo.

Segueixen quatre frases cada una de les quals té el seu calderó:

«Sunt comites ludi, mandata, iurgia, nudi».

«Parua fides, furta manes, substantia curta».

«Viuit inops moriturque miserie unius honorum».

«Qui sequitur danos femineumque chorum».

6. Ff. 33b-46a.

Inc.: Qui interrogant interrogent in Abela et sic proficient, II Reg., xx°. Abela, ut ibidem dicitur...

Exp.: ...de cuius solio, scilicet, Romane sedis cacumine, facit misteria cymbalorum ecclesie breuiter annodatum ad ceteros derivari.

Explicit *Prophecias*. Quis scripsit, habeat bonos dies.

ARNALDI DE VILLANOVA, *De mysterio cymbalorum ecclesiae*

PERARNAU, «Arxiu de Textos Catalans Antics», VII-VIII (1988-1989), 53-129.

7. Ff. 46b-48v. Sancti Spiritus adsit nobis gratia.

Inc.: Este es el començo del libro del maestro Antonio proffundado en lla fe catholica e quando maestro Antonio oió diser que el sabio merlin...

Exp.: ...en los mares (?) de Hercules con su linage.

La configuració de la pàgina és diversa en els set primers folis i en els restants. En els set primers tenim una zona central, rectangle de 170 × 75 mm, a banda i banda del qual trobem un espai vertical paral·lel del rectangle per totes dues bandes; a la part esquerra hi ha tres columnes de set, tres, i tres mil·límetres d'amplària, i a la part dreta del rectangle, dues columnes de quatre i quatre mm d'amplada; per la banda esquerra, la segona columna és destinada a les caplletres de cada vers, més a l'esquerra de les quals, quan s'escau, hi ha els calderons, blaus o vermells; en els ff. 23v-30r, la configuració és semblant, no tan ben feta; en els altres folis, la caixa d'escriptura (273 × 123 mm) és dividida en dos corondells, separats per 15 mm.; en els primers folis, cada pàgina té 38 línies; en els de dos corondells, també de trenta-vuit línies.

Lletra gòtica formada, més tècnica la dels set primers folis, menys tècnica i estilitzada la posterior. Nombre considerable de notes en els marges, sobretot en les pàgines de rectangle central.

Hom diria que el compilador tenia més interès en les 'profecies' que en les obres d'Arnau de Vilanova, el qual, d'altra banda, no és mai citat; ho sabia el compilador que copiava o feia copiar escrits de mestre Arnau? Els dos arnaldians copiats podien haver estat considerats 'profecies' perquè pronosticaven el temps de l'anticrist.

FIRENZE

Biblioteca Nazionale Centrale
Conv. Soppr. D. 2. 1538

Aplec factici d'unitats diverses escrites damunt pergamí, dins enquadernació unitària, tapes de cartó, llom de pell marrona, amb tres línies de separació i quatre espais: en el terç inferior, teixell de paper: «Manoscritti / Conventi / D / 2 / 1538».

Mides: 272 × 210 mm; 260 × 185; 182 × 137 mm; 12 mm de separació entre corondells; 39 línies.

El *Tractatus de tempore adventus anticristi* es troba dins la unitat bibliogràfica formada pels folis de vitel·la 60-76, disposats en seqüència de carn-pèl/pèl-carn...: aquests tenen numeració recent amb llapis a l'angle inferior esquerre de la cara recto dels folis: 60- 75.

Els folis són aplegats en dos plecs:

a) Ff. 60-69: 5 × 2: hi ha reclam dins marc fet amb dibuix lineal al f. 69v: «quia manifeste»;

b) Ff. 70-75: 3 × 2: s'acaba el text, i per tant no hi ha reclam.

Text escrit per dues mans a dos corondells:

a) Ff. 60a-73a: ARNALDI DE VILLANOVA, *Sermo de ultimis temporibus anti-xristi* (al man) = *Tractatus de tempore adventus antichristi* (qui titulus receptus scribitur in marg dext folii 65d)

Inc.: constitui super uos speculatores... *Exp.*: ...et assertio Augustini xx^o *De civitate Dei*. Deo et Domino Ihesu Christo gratias. Amen.

Manus prima: ff. 60a-64b: 39 lín., duabus columnis.

Manus altera: ff. 64c-73a.

Scriptus in Italia saec XIV/1

Ed.: PERARNAU, «ATCA», VII-VIII (1988-1989), 134-169.

b) Ff. 73b-75a: *Sermo cuiusdam sapientis qui Eperitus vocabatur*

Inc.: jvuenis homo commendat se ad utile. Vtilis commendat se ad ducem...

Exp.:...cum omnibus bonis que in eodem me deuenient.

Qui uiuit et regnat deus per omnia secula seculorum. Amen. Amen.
Explicit liber Eperiti. Deo gratias. Amen

c) F.75a

De statura et forma Ihesu Christi

Inc.: I Egitur in annalibus hebreorum quod dominus noster...

Exp.: ...Speciosus forma pre filiis hominum diceretur et esset.

d) Ff. 75b-75v: Vacat.

Era el *De tempore adventus antichristi* copiat en aquest petit recull a fi que el seu posseïdor tingués a la mà unes pàgines que li recordessin la caducitat de les coses d'aquest món i que la darrera paraula era del Jutge final?

GÈNOVA

Biblioteca Universitària

Gaslini, MS. A IX 27

Sobre aquest manuscrit hi ha la corresponent descripció en el llibre d'Oriana CARTAREGIA, *I manoscritti «G. Gaslini» della Biblioteca Universitaria di Genova*, Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato 1991, repetida per la mateixa autora dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XII (1993), 20-23. Completarem la descripció d'aquest volum factici en el punt de la presentació dels texts de cada un dels blocs que el formen.

I.

Ff. 1^a-98^c. *Inc.*: Deus Sanctissime existens... Incipit compendium siue comentum artis demonstratiue. Quoniam omnis scientia est de vniuersalibus, vt per vniuersalia sciamus de particularibus... *Expl.*: ...cautelam et defencionem domini nostri Ihesu Christi Amen.

Ramon LLULL, *Commentum sive compendium artis demonstrativae*.

Ed.: SALZINGER, *Raimundi Lulli Opera Omnia*, Moguntiae 1722, III.

II. *Obres d'Arnau de Vilanova o relatives a ell*, Ff. 99-132.

1. Ff. 99^a-101^a. *Incipit epistola ad gerentes zonam pelliceam*.

Inc.: [C]unctis viuere volentibus in euangelica paupertate... *Expl.*: ... in spiritu elie christum annunciabunt.

Explicit: Benedictus sit dominus noster ihesus christus. Amen.

ARNALDI DE VILLANOVA, *Epistola ad gerentes zonam pelliceam*

Ed.: CARTAREGIA-PERARNAU, «ATCA», (1993), 7-42.

2. Ff. 101^c-110^c. *Incipit conflictus Iudeorum*

Inc.: [D]ominus rex est certificatus per scripturam sacram... *Expl.*: ...omnia talmuta infra octo dies afferatis ey vel sue curie.

Deo gracias.

ARNALDI DE VILLANOVA?, *Conflictus Iudaeorum*

3. Ff. 111^c-131^c. Ihesus Christus

3a. Ff. 111^{r-v}.

Inc. prooemium: [T]empore colubri leene filii...²⁴ *Expl.* : ...Duo dum fuerit in presenti corpore nos facere permittat, scilicet permanere in dilectione Dey et proximi et intellectum nobis aperiat corporalem et animale, ut videre possimus gloriam crucifixi, qui in unitate patris et spiritus predicti vivit et regnat in secula seculorum amen. Deo gracias ...tradent sepulcrum altissimi manibus impiorum.

3b. Ff. 112^a-131^c

Inc. textus: Domus est cooperimentum prohibens corruptiones... *Expl. textus*: ...ut uidere possimus gloriam crucifixi. Qui in unitate patris et spiri-

24. Les primeres línies han estat transcrites per GRUNDMANN del ms. d'Arràs (p. 43 de l'article= A) i ací seran comparades amb les del nostre (G) i amb les del ms. de Roma, Valli-celliana I 32 (V)

A De summis pontificibus V Incipit ab Innocentio IIII

Tempore colubri leene filii aquile insignite pastor regnabit in solio qui (AV G om) a colubro passiones plurimas (et iacturas G om) recipiet, non actus fidei, sed temporalium rerum maximus amplexator, cuius tempore de petrosa prouincia (A arrida G arcida V arida) uirga florebit renitens et preclara (V om et preclara). Flores eius erunt tenues et melliti preclaraque (AV preclaraque) substantie (V herbarum). Vhe (A Ve V Veh) illis qui flores huiusmodi (V huiusmodi flores A huius) usurpabunt sub specie gubernandi et in eis amittet (A amittent) tenuitatem et mel. Ut puto angelice (V anglie) religionis pastor (V om) primus quod (AV pro) uirga describitur, qui penitus lectionem euangelicam imitabit (V imitabitur). Eius posterii pauci et modice durati (AV duraturi) in (V id est) primitiui pastoris doctrina. De quo potest fidelium congregatio nimium condolere, et ita sibi ecclesia (V excelsum) frontem ascribens improbe meretricis colores flores (AV florum) natorum in uirgula nominata diuersimode uariabit. Et in (V om) M CC LXXX partibus temporum uarietas florum fiet».

tus predicti vivit et regnat in secula seculorum amen. Explicit liber Deo gracias.

Inc. comm.: Domus est cooperimentum, etc. Cum actor iste suam ordinet prophetiam... *Expl. comm.*: [f. 127c] ...duos pontifices medios inter Bonifacium et Pastorem angelicum. Nec erit ei difficile per predicta uidere quomodo descriptiones propositae per istum prophetam eis conueniant.

AUCTORIS IGNOTI, *Liber de flore*

Ed. d'una part, GRUNDMANN, «Historisches Jahrbuch», 49 (1929), 80-91; reproduït dins *Ausgewählte Aufsätze*, II,101-162

Ed. de fragments, VAUCHEZ et alii, dins JEAN DE ROQUETAILLADE, *Liber ostensor quod adesse festinant tempora*, Roma 2005, 868-883.

4. Ff. 131^c-132^d. *Incipit passagium ad partes ultramarinas, quod tunc promovebatur.*

Inc.: [P]assagium ad partes ultramarinas quod nunc per Sedem apostolicam... *Expl.*: ...predicantem et Iesum Christum euangelizantem. Explicit. Deo gratias.

ARNALDI DE VILLANOVA?, *Tractatus contra passagium ad partes ultramarinas*

III.

Ff. 133^r-142^v. *An in sompno melior quam in vigilia digestio per femor celebretur utiliter membrorum omnium cum doctoribus idem tamquam dubium reputetur*

Inc.: Primo dicit titulus in ordine sententiali sompno... *Expl.*: ...et nostro ferrario torrella gratem fiendo [...], idcirco tanti a vobis honoris michi collati me indignum assero. Ideo vobis Dominus affluentissime recompensset

AUCTORIS VALENTINI IGNOTI, *An in somno melior quam in vigilia digestio...*

Una primera observació, relativa al conjunt del volum, consisteix en una constatació negativa; no és pas aquest volum ara genovès l'únic que amb certesa ha passat per les mans de Pierleone da Spoleto, i si el comparo amb els dos que un servidor conec una mica més, el Vat. lat. 5732 i el de Roma, Arxiu Carmelità de Sforza Pallavicini, constato que aquells dos són constituïts d'agregació de textos, copiats amb unes característiques unitàries de tamany dels folis i de mides de la caixa d'escriptura, fins i tot de grafia o grafies predominant(s), que fan pensar en volums encarregats pel mateix Pier Leoni da Spoleto. Ací, res d'això. Tenim tres unitats que arribaren a les mans de Pier Leoni, que ell llegí i anotà, però no tenim constància que n'hagués encarregada la transcripció a un copista o a un obrador 'de la casa'. Per força m'he de preguntar si aquesta manca d'encàrrec, unida a la numeració feta per Pierleone només en la primera unitat fins al f. 98, no significa que les dites tres unitats arribaren al metge esmentat en moment molt tardà i ell es limità a unir-los, donant-los així forma de volum?

Segurament la principal novetat d'aquesta descripció consisteix en la identificació del text dels ff. 111-131 amb el *Liber de Flore*, sobre el qual encara l'estudi bàsic és de Herbert GRUNDMANN, *Eine Schrift der Franziskaner-Spiri-*

tualen aus dem Anfang des 14. Jahrhunderts, dins «Historisches Jahrbuch», 49 (1929), 33-91; fins ara només n'eren conegudes tres còpies, la d'Arras, BM, ms. 651, sobre la qual treballà Grundmann, i dues de tardanes, del segle XVII, a Roma, Biblioteca Vallicelliana, mss. I 32 i I 33; el fet que l'edició de IOANNES DE RUPESCISSA, *Liber Ostensor quod adesse festinant tempora*, Roma, École Française 2005, 868, tampoc no en conegui d'altres, demostra que fins ara la nostra còpia era desconeguda.

A fi que el lector tingui alguna idea de l'estructura del *Liber de Flore* atès el paral·lelisme existent entre el text de la ,profecia' i el seu comentari, recordaré que en el nostre cas tenim, en primer lloc, una introducció, que ocupa el f. 111a-d; comença com tot el text, amb la frase: «Tempore colubri leene filii aquile insignite... i *Expl.*: ...tradent sepulcrum Altissimi manibus impiorum»; el cos del tractat comença en el f. 112a, tant text com comentari, amb «Domus est cooperimentum...» i el comentari s'acaba en el f. 127c amb la frase ja reportada més amunt en la fitxa textual; en canvi, el text continua fins al final amb l'èxplot que també consta en el seu lloc. Entre el f. 112a i el 127c text i comentari es van conjuntant en cada pàgina d'acord amb la respectiva longitud: el text és escrit i inicialment subratllat en la part superior de les pàgines i el comentari és escrit, però no subratllat, en la part inferior; però a partir del f. 127c, el text pròpiament dit, no havent-se de distingir del comentari, ja no és subratllat.²⁵

En l'estudi que acompanya l'edició de l'*Epistola ad gerentes zonam pelliceam*, la dott.ssa Cartaregia, encetava la prehistòria del volum ara genovès, recordant que havia estat encobertat per l'antiquari de Florència, Stefano Rosselli abans del 1664; esperonat per aquesta primera notícia, he intentat d'anar més enre i he constatat dues dades: la presència de notes marginals en el volum, sobretot en les unitats primera (Llull) i segona (Arnau de Vilanova), i encara que només testimonial, també en la terça (pàgines sobre somni i vetlla), notes marginals escrites amb idèntica cal·ligrafia, d'altra banda ben coneguda, la de Pier Leoni da Spoleto;²⁶ i que la tercera unitat (ff. 133r-142v), per mitjà del

25. Dono a continuació els apartats tant de text com de comentari precedits del número del foli i columna on es troben, avisant, però, que quan ambdós no coincideixen en el mateix foli, indico el foli del comentari després del mot que fa d'índex, entre parèntesis: f. 112a Domus est operimentum: 112b Deinde sequitur alia (pars); 112c Item dubitatur (112d); 112c Sumatur (113a); 112b Principia malorum (113a); 113b Floret igitur (113c); 113c In secunda, terminato (113d); 113c Videt (114a); 114b Clamabunt; 115c Quidam prorsus indignus; 116d Zona rotunda et vilis; 117b Pastoris; 118a Floret igitur; 118d Sine magni temporis (118c); 119a De ordine columbe; 119c Velox urbanus et prudens; 121a Privatione dicti principis (118c); 121b Deposito igitur; 122b Omnis circulatio (122a); 123a Separatus est populus (123b); 124a Duo tamen (124a); 124b-c Secundum quod literaliter (125a); 124c Non dico (125c); 125a Fidelium congregatio; 126c Celi narrabunt. I ací s'acaba el comentari, el text de la ,profecia', en canvi, segueix fins al final.

26. Tot i que també n'hi ha d'altres mans, que després assenyalarem, contenen anotacions de Pier Leoni da Spoleto els folis següents, pertanyents tots al primer text, *Compendium seu com-*

seu darrer paràgraf, assenyala amb claredat meridiana la seva procedència de l'antic Regne de València; diu així:

«Ideo vobis senatoribus et deffensoribus reyque publice protectoribus, dominisque meis precipuis, preceptoribus, dicionisque famosissime Valentine bajulo, juratis, etc., gratias reffero iuxta posse. Vobis, inquam, egregio ac magnifico viro domino Ugone de Cardona, et eçiam extrenuo ac nobilissimo domino Jacobo de Araguó, ex stirpe regia illustrato, que talia reddam pro munere dona? Vobis etiam multum honorabilibus viris multa scientia decoratis, scilicet, magistro Valseguer, et magistro Ferrario Torrella, grates fundo et aliis idcirco tanti a vobis honoris michi collati me indignissimum assero. Ideo vobis Dominus affluentissime recompensset».²⁷

mentum artis demonstrativae: 1r, 20v, 21r, 28a-29c, (31c *canc*), 33b, 35b-40a, 43d-53d, 64d, 65a-b, , 74, 77b-d, 79r, 83b, 84b-c, 87b-d, 89r-v, 90r, 92c, 94b-d, 95a; en la part dels texts arnalldians (ff.99-132), l'esmentat Pierleone deixà mostres de la seva cal·ligrafia en les anotacions dels folis 99r-v, 100v-101r, 101b-104b, 131v-132r; també són de mà seva les indicacions 'ebraycum' en els espais buïds del *Conflictus iudeorum*, ff. 101-110, i les dues del f. 139r, pertanyents al darrer text, *An in sompno...*; però, sobretot en el primer text, el de Ramon Llull, són nombroses les notes marginals de mà diversa: ff. 3r, 5v, 9v, 13a,d, 15b, 17b, 20a, 24c, 25a,c, 26c, 30b, 34a-c, 25b, 52c, 58a, 68b, 73d, 76b, 77d, 83c, 87c, 91v.

El nostre no és l'únic manuscrit de Pier Leoni da Spoleto, que actualment posseeix la Biblioteca Universitaria de Gènova, tal com ens informa el catàleg de l'exposició dedicada a Leon Battista Alberti: *Leon Battista Alberti: la biblioteca di un umanista*, a cura di Roberto CARDINI; con la collaborazione di Lucia BERTOLINI e Mariangela REGOLIOSI. Catalogo della Mostra tenuta a Firenze 2005-2006 (Comitato Nazionale VI Centenario della nascita di Leon Battista Alberti. Centro di Studi sul classicismo. Biblioteca Medicea Laurenziana, 16), Firenze, Mandragora [2005], 288-290. Per a d'altra bibliografia sobre el tema hom pot veure l'article dedicat a aquell personatge, *Leoni (Lioni), Piero (Pier Leone, Pierleone da Spoleto)*, de F. BACCHELLI, dins el «Dizionario Biografico degli Italiani», 64. *Latilla-Levi Montalcini*, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana 2005, cols. 606-610.

27. Cap a l'acabament d'aquest text tota la cara verso del f. 141 és dedicada a la següent síntesi, que, intentant de contribuir a la història de la medicina catalana, dono a conèixer:

Titulus: *An in somno melior quam in vigilia digestio perfectior celebretur // utiliter membrorum omnium, cum a doctoribus illud tanquam dubium reputetur*

Prima conclusio: Animalibus omnibus, sompnus est passio necessaria et conueniens // ut preclara Aristolis (!) determinacio ueraciter est dicens:

collarium: secundum naturam alicui non semper conuenit animali sompnus // et per consequens uigilis ut imperitis uidetur male opinantibus;

collarium: et quamuis famose et bene dictum sit omnia animalia dormire // tamen hominem longum ceteris sompnum habere pro nunc uolo tenere.

Secunda conclusio: Etsi humiditas ad sompnum prouocandum ualde necessaria // et similiter frigiditas, ut philosophorum medicorumque est uera concordia.

Tertia conclusio: Et licet omnium spirituum ad interiora in sompno fiat reclusio // tamen minor animalium quantitas ad exteriora est expansio:

collarium: minora ad interiora quantitas sompni tempore (al *canc*) animalium spirituum fit reuocacio // et ista est modernorum, ut Gentilis et Christofori uera correlatio (?).

Els personatges esmentats no sols indiquen el lloc de procedència, ans encara el temps: Hug de Cardona, en efecte, nét (per part de mare?) del primer duc de Gandia, Alfons el Vell, és documentat en el Regne de València, ducat de Gandia i concretament l'any 1425 a la plaça major de la vila capital del ducat, en la seva qualitat de baró d'el Real, Beniopa, Benicanena, Beni-peixcar i de les alqueries d'En Foixet, de Benicasareig i de l'Alqueria Nova, en la presa de possessió del nou duc Juan de Trastámara, nomenat pel seu germà, el rei Alfons IV Trastámara; reporta aquesta presència J. L. PASTOR ZAPATA, *Gandia en la Baixa Edat Mitjana: la vila i el senyoriu dels Borja*, Gandia, Centre d'Estudis 'Alfons el Vell' 1992, 57-58.

També Jaume d'Aragó (era d'alguna manera descendent del primer duc de Gandia, ja esmentat?), conseller reial, és documentat dues vegades en lletra del rei Alfons Trastámara, del 25, II, 1437, dins *Diplomatari Borja*, 3, ed. de Carlos LÓPEZ RODRÍGUEZ, València, Ed. Tres i Quatre 2005, 185, núm. 110; i en p. 199, núm. 121 i 208, núm. 127.

I un darrer detall: la fins ara no identificada filigrana del darrer plec, visible en el centre del darrer foli, és la flor en forma de tulipa (BRIQUET, núm. 6661), ben present en llibres escrits a Catalunya.

Quant a la còpia del *Liber de flore*, publicat en part ja el 1929 per Herbert GRUNDMANN, aquest recorda que ell només en coneixia tres manuscrits: el d'Arras, BM, ms. 651; i els dos de Roma, Vallicelliana, J 32 i J. 33; ara, doncs, n'hi ha un altre. Comparat amb els fragments publicats per GRUNDMANN, la nova còpia presenta les variants que són normals entre dues trans-

Quarta conclusio: In sompno maioris quantitatis uitalium reclusio spirituum etiam aseritur // licet hoc conclusioni tercie aliquid contradicatur, a me sic tenetur.

Quinta conclusio: Si quis diffinicionem sopni, ut ponunt doctores, subtiliter intueatur // plantis sopnum non inesse tamquam uerissimum sustentatur:

corollarium: et quamuis mala antiquorum sit opinio credentium plantas dormire // ipsis tamen aliquid simile sompno inesse procul dubio uolo sustinere.

Sexta conclusio: Quod in sompno talis est ligatio uel opilacio utique dicendo // quin a fortibus obiectis in aliquibus sensibus excitatio non sit fienda;

corollarium: per tactum et auditum in breuiori tempore fit sompni excitatio // quam per obiecta aliorum sensuum et hoc est omnium certa opinio.

Septima conclusio: In animalibus omnibus sompni causa nutrimentum esse aseritur (!) // et a modernioribus istud tamquam suficiens causa ponitur.

Conclusio responsabilis: Melior quam in uigilia digestio in membris omnibus est conplenda // sompni tempore, et hec est conclusio super omnes extollenda;

corollarium: peiorem in cerebro tempore uigilie digestionem esse dico quam sopni tempore, // et quanuis opinio Dini contrarium aserat, sic tamen uerum est opinare.

cripcions d'un mateix text; potser la diferència més visible rau en el detall que el text pròpiament dit de la ,profecia' ocupa en el manuscrit les línies del capdamunt de les pàgines i el comentari (que és l'explicació de com s'ha anat acomplint la ,profecia'), la part restant, la inferior de cada pàgina; en la publicació de Grundmann, en canvi, són intercalats: precedeix el paràgraf del text de la ,profecia' escrit en lletra rodona, i segueix(en) el (o els) paràgraf(s) del comentari, escrit(s) en cursiva, en seqüència única. De l'anàlisi de les referències del *Liber...* a esdeveniments contemporanis, l'esmentat professor alemany dedueix que el dit llibre hauria estat escrit entre el pontificat de Benet XI i el de Climent V: «um 1305 verfasst»;²⁸ el comentari, en canvi, seria, com és normal, posterior.

El *Conflictus iudeorum* té una particularitat: esmenta textos bíblics i l'autor ha volgut que fossin copiats en hebreu; cal suposar que el copista no sabia escriure en alefat i deixà en blanc un espai per a la corresponent frase bíblica hebrea (frase que, en cada cas, tot seguit és transliterada en lletres llatines, aquesta sí copiada); l'espai deixat en blanc per al text bíblic en hebreu té, no sempre, però sí en les primeres pàgines (i després de tant en tant), una paraula escrita per Pier Leoni da Spoleto: ,ebrayce/ebraycum', amb lletra més menuda que la normal, a tall de pauta per al rubricador.

Sabem amb total certesa que les tres unitats actualment integrades en el volum de Gènova han passat totes per les mans de Pier Leoni da Spoleto; preguntem-nos si hi passaren ja formant volum unitari o només escadusseres.

Amb certesa és possible d'afirmar que, almenys en un primer moment, les tres unitats eren escadusseres. Ho demostra l'anotació del f. 98v (el foli darrer de la primera unitat, la del llibre de Ramon Llull), *Compendium sive commentum artis demonstratiuae*, en l'espai superior al text copiat, angle dret. Diu, en italià: «Carte in tutto scritte 98»; les dues xifres del 98 són de la mateixa mà que ha numerat les 97 precedents: si quan Pier Leoni posà aquella numeració, hagués existit la situació actual de continuïtat entre la primera i la segona unitats, hauria continuat numerant, cosa que no féu ni en aquell moment ni en cap altre de posterior; d'ací que a partir de l'actual foli 99 els números dels folis siguin escrits no en l'angle superior dret de les cares recto, ans en l'inferior esquerre de les pàgines recto i amb llapis.

No m'atreveixo a afirmar res més, encara que em semblaria més normal que l'agrupació de les tres unitats en volum unitari hagués estat realitzada per Pier Leoni da Spoleto, més encara, posats a aventurar hipòtesis em pregunto si les tres unitats que coneixem no arribarien a les mans del metge habitant a

28. El *Liber de flore* «muss geschrieben sein in dem Jahr als Angelo Clarenò noch im Osten, fra Liberato aber in Mittelitalien tätig war. Im denselben Jahr sass Ubertain von Casale... auf dem Mont Alverno (!)... und schrieb dort sein... *Arbor vitae crucifixae Jesu*», *Liber de Flore. Eine Schrift...*, 45; «um 1305 verfasst» és a la p. 44.

Roma, Campo dei Fiori, gràcies als bons oficis d'algun dels metges contemporanis valencians, els Torrella,²⁹ metges d'Alexandre VI i de tants dels seus. Si ja d'abans la família es dedicava a la medicina, cosa que no em consta, el Ferrer Torrella esmentat en el text, podria haver estat l'avi dels Torrella contemporanis de Pier Leoni da Spoleto.

Després, la història del volum continuaria ja en la primera meitat del segle XVII a Florència en mans de l'antiquari Francesco Rosselli, de qui rebria l'enquadernació actual; en temps posteriors viatjaria a Gènova a la biblioteca privada de G. Gaslini i d'ací a l'actual Biblioteca Universitària, on presenta les característiques indicades en la descripció.

No puc posar punt i final a la informació sobre el volum ara genovès sense formular d'altres hipòtesis entorn els quatre texts d'alguna manera arnaldians (ff. 99a-132d), desplegant una hipòtesi més general, formulada en parlar del Vat. lat. 3824.

El primer, *Epistola ad gerentes zonam pelliceam*, clarament adreçat al grup francès de Guiard de Cressonessart i de Marguerite Porète, tal com ja vaig raonar en l'edició del text («ATCA», XII [1993], 7-42), tothom sap que també es troba (incomplet) al final del Vat. lat. 3824. El fet de trobar-se en aquest volum i en la col·locació esmentada deu significar que el detall de trobar-se en primer lloc dels quatre opuscles genovesos és indicador que, cronològicament, també és l'escriu més antic dels tres més clarament arnaldians ací aplegats (*Epistola*, *Conflictus*, *Passagium*, no, però, del *Liber de Flore*, d'autor contemporani però divers d'Arnau de Vilanova i segons GRUNDMANN escrit entorn el 1305); els altres dos porten clarament empremta siciliana, començant per l'incipit del segon: «Dominus rex est certificatus...», que sembla referir-se a Frederic III de Trinària (Sicília), rei que tot fa suposar present, acompanyat d'Arnau de Vilanova, darrere el *Conflictus iudaeorum*.

Suposat aquest origen, cal que ens preguntem com hauria arribat el bloc dels ff. 99-132 a mans de Pier Leoni da Spoleto, destí final d'un viatge que

29. Sobre aquesta família de metges valencians, hom pot veure els recents estudis d'Anna M. OLIVA, Olivetta SCHENA, *I Torrella, una familia di medici tra Valenza, Sardegna e Roma*, dins *Alessandro VI dal Mediterraneo all'Atlantico* «Atti del Convegno, Cagliari 17-19 maggio 2001», a cura di M. CHIABO, Anna M. OLIVA, Olivetta SCHENA, Roma, Roma nel Rinascimento 2004, 115-146; i més en concret, Jon ARRIZABALAGA, *Los médicos valencianos Pere Pintor y Gaspar Torrella y el tratamiento del mal francés en la corte papal de Alejandro VI Borja*, dins *El Hogar de los Borja*, Xàtiva i València, Conselleria de Cultura 2001, 141-157. El més conegut és, però, Jeroni Torrella pel seu *De imaginibus astrologicis*, sobre el qual hom pot veure Vittoria PERRONE COMPAGNI, *Le immagini del medico Girolamo Torrella*, dins «Annali dell'Istituto di Filosofia. Università di Firenze. Facoltà di Lettere e Filosofia», 1 (1979), 17-45; Maïke ROTZOLI, *Osservazioni sul De imaginibus astrologicis di Girolamo Torrella*, dins «Rinascimento», 31 (1991), 219-237; i Nicolas WEILL-PAROT, *Causalité astrale et 'science des images' au Moyen Âge. Éléments de réflexion*, dins «Revue d'Histoire des Sciences et de leurs Applications», 52 (1999), 207-240.

hauria comportat, d'una banda, l'existència d'un antígraf que no necessàriament havia d'ésser l'original i, si no ho era, com depenia de l'original, possiblement escrit a Sicília. La còpia ara genovesa, segons la classificació de la grafia realitzada per la dott.ssa Oriana Cartaregia, seria «scrittura mercantesca», per tant allunyada de la lletra formada, i m'atreviria a datar-la del pas del segle XIV al XV.

L'únic punt de referència que em veig amb cor d'assenyalar és l'existència d'altres volums manuscrits que, de la mateixa manera que el nostre ara genovès conté tres títols de mestre Arnau de Vilanova, diguem-ne menors i tardans, recordats en el paràgraf anterior; com és ara l'actual volum de Roma, Sant'Isidoro e Sant Patrizio, 1/58, que ens ha conservat una traducció 'italiana' de l'*Ad priorissam, De caritate*, el *De belemosina et sacrificio* i l'*Alia informatio begunorum* en un petit volum en pergami escrit amb lletra formada dels primers anys (o potser decennis) del segle XIV.³⁰ L'altre cas seria el del volumet que hauria estat l'antígraf de les tres actuals còpies toscanes conservades en el volum de Florència, Biblioteca Nazionale Centrale, Conv. Soppr. G. 3. 368, ff. 29-57 (*Ad priorissam, de caritate, Lectio Narbone* i *Per ciò che molti...*), en el conjunt de les quals no és difícil de veure-hi una unitat, conservada al bell mig del volum actual.

Aquests dos punts de referència ens posen davant un petit fet, que, ni que en aquest moment no passi d'ésser una hipòtesi, no deixa d'ésser important: quan, després del 24 d'agost del 1305, acceptada pel papa Climent V la petició formal d'Arnau de Vilanova de sotmetre les seves 'editiones' anteriors al judici doctrinal de la Santa Seu i, trobant-se ell en l'obligació conseqüent de no incidir en el tema escatològic, es concentrà en la presentació de doctrina 'espiritual', i, ultra els llibres consistents preparats en l'editorial arnaldiana de casa de l'apotecari Pere Jutge, de Barcelona, hi hagué, no sé si 'de facto' o de forma intencionada, una distribució de petits reculls de títols 'espirituals' (en els casos coneguts, tres), el conjunt dels quals no formaven altre embalum que el d'un petit quadern, fàcilment portable (i dissimulable) en qualsevol sarró d'un espiritual itinerant. Quelcom per l'estil podria haver estat la petita llibreta que hauria arribat a mans de qui copià el segon bloc (ff. 99-132) de l'actual volum genovès. En aquest cas, l'origen d'aquell pobre quadern, sembla, segons l'actual estat dels coneixements, que s'hauria trobat en la península italiana.

Però és només una hipòtesi, destinada a ulteriors aclariments. De moment tenim que la classificació de les obres del mestre en els diversos aplecs de títols més o menys nombrosos, en llatí o en romanç, coneguts per l'inventari alçat

30. Volum presentat en el meu article *Trobada de Tractats espirituals perduts d'Arnau de Vilanova*, dins «Revista Catalana de Teologia», I (1976), 489-512.

El volum de Florència, Biblioteca Nazionale Centrale, Conv. Soppr. G.3.368, és analitzat en aquest mateix article.

en l'obrador editorial barceloní de casa de Pere Jutge, i aplegats després pel valencià Miquel Antiga dins la documentació dels inventaris de béns de mestre Arnau de Vilanova, hauria entrat en l'actual literatura arnaldiana mitjançant l'edició de l'*Alia Informatio Beguinorum*;³¹ els anys entorn de la mort del mestre hauria tingut una manifestació ben altra i ben alta en els llibrets de literatura arnaldiana específicament ,espiritual'.

* * *

Les pàgines anteriors són fruit del contacte continuat amb els manuscrits ,espirituals' d'Arnau de Vilanova, un contacte que, de fet, m'ha portat a connectar amb unes preocupacions ,profètiques' o almenys ,pronosticadores del futur', vivíssimes els anys del pas del segle XIII al XIV en la societat cristiana occidental, la de l'antic Imperi d'Occident; em temo que aquell contacte no m'hagi encomanat la passa i ara també un servidor caigui en aquella dèria de profetitzar o de preveure el futur, una mica com el ,speculator' que es dreça com a bada al lllindar del *De tempore adventus antichristi* de mestre Arnau.

En el moment de posar punt final a aquestes pàgines tinc la impressió que es van configurant dos temes de recerca arnaldiana per al futur: el de si ens n'ha arribada alguna pàgina autògrafa, que ens permeti de saber si algun recull d'obres és de mà del mateix Arnau de Vilanova; i el del cercle d',espirituals arnaldistes' de forta personalitat doctrinal, que, segons Grundmann en unes pàgines més d'una vegada esmentades en les anteriors, «um 1305» ja començaren d'aprofitar-se de la personalitat d'Arnau per construir barraques o almenys obrir paraigües que els defensessin de temporals i maltempsades presents o futures: quina consistència, tant numèrica com sobretot doctrinal, té el conjunt, encara no conegut, d'autors (també assenyalat per Grundmann) dins el qual trobaríem escrits com el capítol sobre Bonifaci VIII del *Liber de flore* o el *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi De adventu antichristi*, o qui sap si l'*Epistola Cyrilli* que obre el Borgh. 205, o fins i tot l'*Expositio super Apocalypsi*, etc.³²

Ai posteri l'ardua sentença!

Barcelona, Sant Josep 2007-2008

31. (Studia, Textus, Subsidia, II), Barcelona, Facultat de Teologia MCMLXXVIII, 113-114 i 122-125.

32. Encara que no directament, incideix en temàtica paral·lela Fabio TRONCARELLI, *La scrittura segreta: codici, copisti, inquisitori in Provenza e in Catalogna*, dins *La collaboration dans la production de l'écrit médiéval*. Actes du XIIIe colloque du Comité international de paléographie latine (Weingarten, 22-25 septembre 2000) réunis par Herrad SPILLING (Matériaux pour l'histoire publiés par l'École des chartes, 4), Paris, École des chartes, 2003, pp. 89-103, en particular 89-95.